

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVO

PORTRET: Mile Stojić

Mile Stojić: Čemu pisanje ako ne posjeduje odvažnost izricanja (intervju), Pjesme

○ M. Stojiću pišu Miroslav **Mićanović**, Sanja **Baković**, Zvonko **Benković** i Nenad **Rizvanović**

KNJIGA U FOKUSU

DUBRAVKA ORAIĆ TOLIĆ: ZAGREBAČKA
STILISTIČKA ŠKOLA

○ knjizi pišu Zlatko **Kramarić**, Cvijeta **Pavlović**, Mario **Kolar** i Gabrijela **Bionda**

ANTIKVARIJAT

DUBRAVKO IVANČAN: ZANJIHANO NEBO

○ knjizi pišu Ivan **Ivančan**, Božidar **Brezinščak Bagola**, Lucija **Mirt** i Tomislav **Maretić**

ESEJ

Nada **Mihoković-Kumrić:** Sva moja čitanja
Šegrta Hlapića

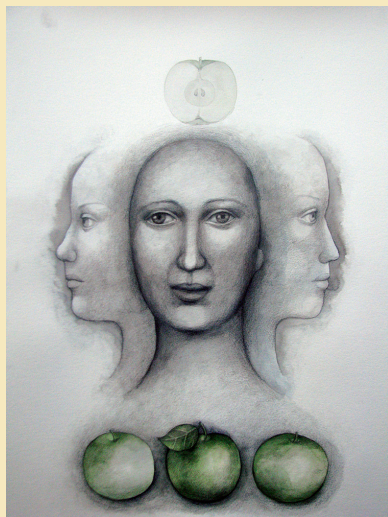
MEDIOTEKA

Ivica **Matičević:** Pinokijev poučak

KRITIČAREV IZBOR

Vanja **Kulaš**

SUVREMENA HRVATSKA KNJIŽEVNOST

Boris Senker

Listovi otrgnuti zaboravu

Gordana Benić

Terra magica

Borben Vladović

Nepogažene vlati

Boris Domagoj Biletić

Bilježnik bez bonusa

Zrinko Šimunić

Pjesme

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVO

Godište 79, broj 1-2, Zagreb, siječanj – veljača 2023.

Nakladnik: Društvo hrvatskih književnika

Za nakladnika: Zlatko Krilić

Uređuju: Julijana Matanović i Mario Kolar

Adresa uredništva:

Društvo hrvatskih književnika

Trg bana Josipa Jelačića 7/1, 10000 Zagreb

Tel. 01 4816 931, 4883 580

E-mail: republika@dhk.hr

Tajnica uredništva: Vladimira Poljanec

Lektura: Jakov Lovrić

Dizajn: Jasna Goreta

Prijelom: Neven Osojnik

Tisak: Og grafika, Jastrebarsko

Časopis je objavljen uz potporu
Ministarstva kulture i medija RH

Časopis je objavljen uz potporu
Grada Zagreba

Časopis je objavljen uz potporu
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Cijena pojedinačnog dvobroja je 10 €, izvan Hrvatske u zemljama EU-a 15 €, izvan EU-a 20 €.

Godišnja pretplata je 50 €, izvan Hrvatske u zemljama EU-a 100 €, izvan EU-a 120 €.

Godišnja pretplata za članove DhK-a je 30 €, izvan Hrvatske u zemljama EU-a 50 €, izvan EU-a 70 €.

U sve cijene uključena je poštarina.

Uplate u Hrvatskoj vrše se na žiroračun Društva hrvatskih književnika, IBAN: HR5223600001101361393 (Zagrebačka banka d.d., Zagreb), poziv na broj: 0105-2023, opis plaćanja: Republika 2023.

Uplate iz inozemstva: Croatian Writers' Association, Zagrebačka banka d. d., Savska 60, Zagreb, Croatia, IBAN: HR5223600001101361393, SWIFT banke ZABAHR2X.

Časopis *Republika* u kontinuitetu izlazi od 1945. godine do danas.

Društvo hrvatskih književnika njegov je nakladnik od 1981. godine.

KAZALO

PORTRET: Mile Stojić

Mile Stojić: *Čemu pisanje ako ne posjeduje odvažnost izricanja*
(razgovor vodila Darija Žilić) / 3

Mile Stojić: *Pjesme* / 13

Miroslav Mićanović: *Anđeo s mačem i Melek od marcipana* / 23

Sanja Baković: *Pjesnik potreban vremenu* / 29

Zvonko Benković: *Književnik s Alipašinoga Polja* / 33

Nenad Rizvanović: *Pisac koji nije krivotvorio vlastitu domovinu* / 37

KNJIGA U FOKUSU | Dubravka Oraić Tolić: Zagrebačka stilistička škola

Zlatko Kramarić: *Pohvala prijateljstvu i majstorstvu* / 43

Cvijeta Pavlović: *Škola za život književnosti* / 56

Mario Kolar: *Marom znanstvenice, žarom učenice* / 61

Gabrijela Bionda: *Iz A-015 s ljubavlju* / 68

ANTIKVARIJAT | Dubravko Ivančan: Zanjihano nebo

Ivan Ivančan: *Dubravkovo zanjihano nebo* / 75

Božidar Brezinščak Bagola: *Hrvatska u nedogled* / 79

Lucija Mirt: *Trostrisima u čast životu* / 87

Tomislav Maretić: „Zeleno nebo“ *Dubravka Ivančana* / 91

SUVREMENA HRVATSKA KNJIŽEVNOST

Boris Senker: *Listovi otrgnuti zaboravu* (ulomak) / 99

Gordana Benić: *Terra magica* / 118

Borben Vladović: *Nepogažene vlati* / 120

Boris Domagoj Biletić: *Bilježnik bez bonusa* / 132

Zrinko Šimunić: *Pjesme* / 141

ESEJ

Nada Mihoković-Kumrić: *Sva moja čitanja Šegrta Hlapića* / 151

MEDIOTEKA

Ivica Matičević: *Pinokijev poučak* / 167

KRITIČAREV IZBOR: Vanja Kulaš

Briljantan prozni prvijenac (Dora Šustić: *Psi*) / 178

Ispovjedni roman kao svjedočanstvo prolaznosti

(Damir Uzunović: *Ja sam*) / 180

Kroz Europu i unutarnje nemire (Srđan Gavrilović: *Nemoj ići*

u Anderlecht) / 184

Traumu na sunce! (Ognjen Spahić: *Pod oba sunca*) / 185

Moćni lirizam dnevnčkih zapisa (Marko Pogačar: *Adolfove uši*) / 187

Maja Kolman Maksimiljanović: *Kronika DHK-a* / 191

Vladimira Poljanec: *Nove knjige članica i članova DHK-a* / 195

SLIKOVNI PRILOZI

Safet Zec: Portret Mile Stojića, crtež, 2017. / 4

Edit Glavurčić: iz ciklusa *Bilješka iz dnevnika* / 22, 42, 74, 98, 150, 190, 199

PORTRET

Mile Stojić

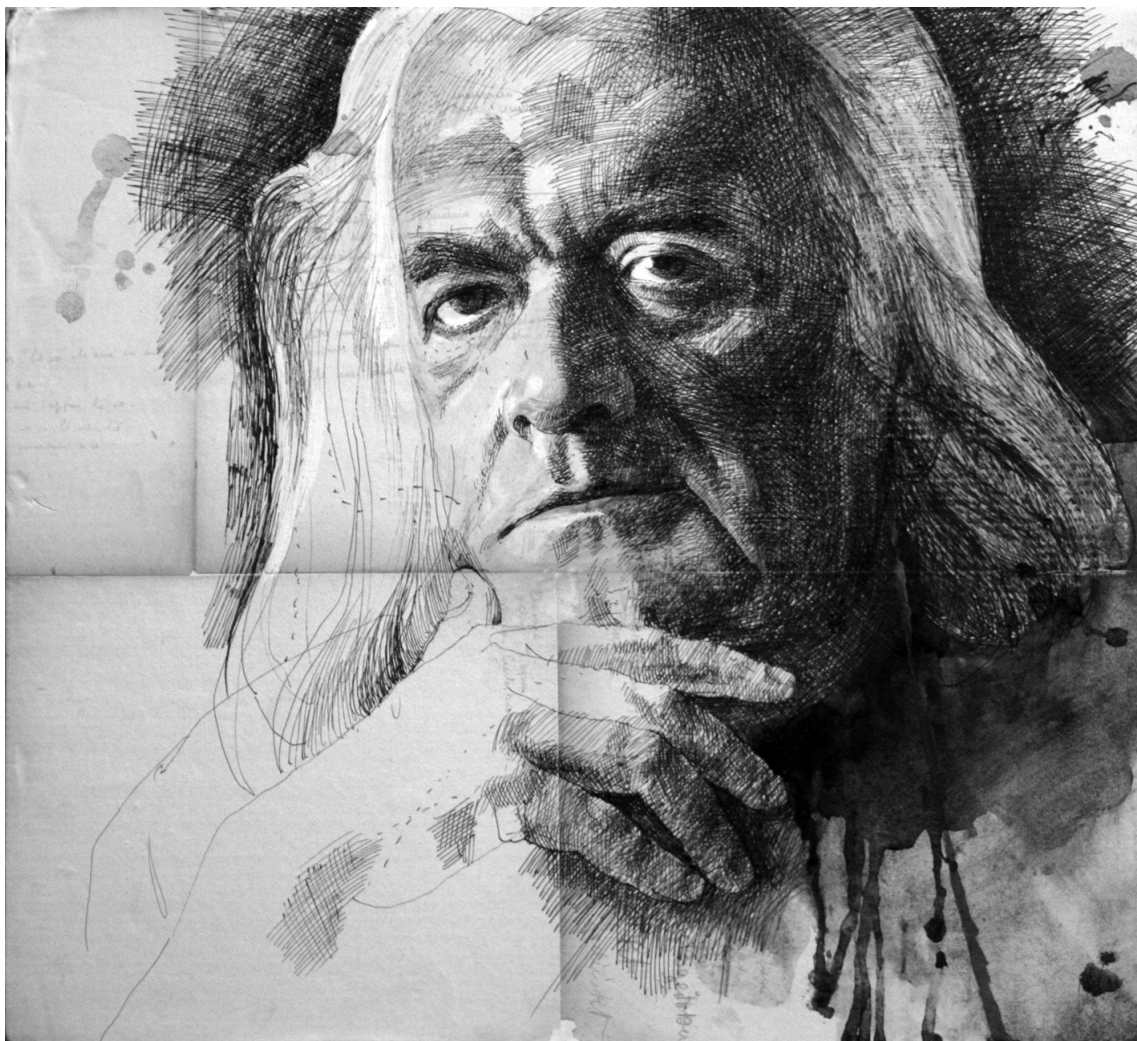
INTERVJU

Čemu pisanje ako ne posjeduje odvažnost izricanja

Razgovarala Darija Žilić

R Povod za intervju knjiga je *Muze i Erinije*. Riječ je o sabranim pjesmama 1977. – 2020. Prvo pitanje nameće se samo od sebe. Zašto sabrane, a ne izabrane pjesme?

– Ja sam objavio nekoliko izbora stihova, od kojih ističem dva, jedan je uredio Ivan Lovrenović, u izdanju sarajevskih *Dana*, a drugi Miljenko Jergović, u nakladi zagrebačkog V.B.Z.-a. Međutim, ja sam uglavnom sam koncipirao te izbore, a čovjeku je teško izabirati najbolje od onog što je sam napisao. Moje su knjige po mjestu objavljivanja rasute od Sarajeva, Zagreba, Splita, pa sve do Međugorja, a ovako sabrane u jednoj knjizi dobar su okvir ne samo za arhivu nego i za eventualno novi kritički izbor, koji će raditi netko drugi, manje involviran u materiju od mene. Iznenadio me, moram priznati, i vrlo dobar odjek ove moje velike pjesmarice u medijima, bosanska državna televizija posvetila je ovom izdanju emisiju od sat vremena, a kompetentna Jagna Pogačnik u anketi Hrvatskog društva pisaca proglasila ju je knjigom godine. Naročito mi je draga analiza mlade književne znanstvenice i pjesnikinje Naide Mujkić objavljena u sarajevskom časopisu *Izraz* u kojoj ona uspostavlja svojevrstan poetski luk između mojih ranih i kasnih stihova.

Safet Zec: Portret Mile Stojčića, crtež, 2017.

R Naslov knjige *Muze i Erinije* također je važan jer kao da u sebi objedinjuje eufoničnost, liričnost, pastoralnost i s druge strane prokletstvo, tamu, ratove, sve ono o čemu beskompromisno pišeš... Ne zanima te ono lijepo, mitteleuropsko, umiveno ni književost koja ne reflektira svijet.

– Poezija, kao i sve druge duhovne i intelektualne aktivnosti, refleks je onog „šuma vremena“, kako bi rekao Julian Barnes. U mladosti sam pisao estetske pjesme, kritičari su me prepoznali kao majstora jezičnih kalam-bura, metafore, rime i drugih tajna pjesničkog zanata. Međutim, moje su muze dočekivale i sustizale erinije.

Da, pisao sam o stvarnosti, o stvarnosti moga života, o sudbini moje zemlje i njenih ljudi, jer mislim da poezija mora biti neka vrsta refleksa zbilje naših života, ali ne ogledalo, nego prizma. Svi smo umorni od

ideologije. Nama na Balkanu je politika, što bi rekao jedan poznati sara-jevski sociolog, postala sudbina. U ovakvim vremenima izbjegavati blato i krv po kojima gacamo i baviti se jezičnim kalamburima, u ime „više ideje umjetnosti“, za mene je i svojevrsan kukavičluk. Jer, čemu pisanje ako ne posjeduje onu, što bi rekao Kasim Prohić, odvažnost izricanja.

Da, pisao sam o stvarnosti, o stvarnosti moga života, o sudbini moje zemlje i njenih ljudi, jer mislim da poezija mora biti neka vrsta refleksa zbilje naših života, ali ne ogledalo, nego prizma.

R Vratimo se u sedamdesete, kad objavljuješ prvu zbirku pjesama *Lijer, jezik prašine*. U pjesmi *Kako nastaviti hod* nalazimo stihove: „Ustavši iza pisaćeg stroja sumoran: Kako nastaviti hod?“ i kasnije odgovor je dan: „U futur, u futur!“ Kako je izgledao tvoj ulazak u književnost, počeci, optimalne projekcije?

– Ima jedna faktički podudarna stvar u stihovima koje navodiš – ja sam pisajući stroj iz te pjesme kupio od novčanog iznosa prve književne nagrade koju sam dobio još kao gimnazijalac. U mojoj kući i mjestu gdje sam rođen nije bilo nijedne pisaće mašine, tako da sam postao pisac o svom trošku. A u tom siromašnom zavičaju čitao sam sve što mi je dopalo ruku. U petom ili šestom razredu osnovne škole moj divni nastavnik Mirko Kovačić poklonio mi je knjigu Šimićevih stihova i čitajući je, ja sam shvatio da je književnost kozmos, tajanstveni planet, nedokučiva tajna. I sâm sam počeo nešto piska-

rati, a kao gimnazijalac dobio sam, kako rekoh, prvu nagradu na natječaju tadašnjih „Šimićevih susreta“. Rođen sam u grubom kraju gdje i Šimić, a njegova poezija uvodila me u neki drugačiji svijet, harmoničniji svemir, i ja, evo, pola stoljeća njegove knjige držim nadohvat ruke. I svaki put u njima otkrivam nešto novo, nešto gotovo sveto. Šimić je, po mom mišljenju, prvi moder-

Rođen sam u grubom kraju gdje i Šimić, a njegova poezija uvodila me u neki drugačiji svijet, harmoničniji svemir, i ja, evo, pola stoljeća njegove knjige držim nadohvat ruke.

ni hrvatski pjesnik. On je zgusnuo pjesnički izraz do jezičnih kristala. Svaka je njegova pjesma jedna muzička fuga, a cijelo to djelo jedna veličanstvena simfonija. Iako je bio izvrstan versifikator, odbacio je kla-

sične, rimovane obrasce, tvrdeći da svaka emocija traži odgovarajuću formu, a da se riječi mogu rimovati samo ako se rimuju stvari. Nadahnjujući su njegovi poetički eseji, u kojima objašnjava tajne zanata, pitanja ritma, stroka, pjesničke muzike, tvrdeći da je jezik umjetnosti daleko od svakodnevnog novinskog naklapanja. Nije mnogo cijenio ni pisce koji objavljuju u novinama, tvrdeći da oni podilaze ukusu svjetine, poneseni pohlepom i lažnom slavom.

R Pisaći stroj koji spominješ kasnije postaje bezvrijedan, u pjesmama navodiš mnoštvo mašina na austrijskim buvljacima koje nitko ne kupuje. Kako je digitalni svijet, promjena paradigme, utjecala na tvoje pisanje?

– U Beču sam, početkom devedesetih, na buvljaku budzašto kupio električni pisaći stroj marke Olympia, jer je pojavom kompjuterizacije taj spisateljski alat postao apsolutno suvišan. Međutim, ja taj divni pisaći stroj nisam mogao koristiti, jer je bio bučan, pa se bunila stara susjeda Rosi da ne može spavati od mog spisateljstva. Godine 1995., za moj četrdeseti rođendan, moja supruga poklonila mi je laptop marke IBM s crnobijelim displejom, i od tada rabim kompjuter. Čudesna sprava, kojom je i stari Bukowski bio očaran i svom kompjuteru je posvetio i jedan esej. Kasnije sam prešao na Mac, koji i sada rabim. Kuća mi je puna tih uređaja, a prije tri-četiri godine provalnici su mi ukrali veliki Mac s pisaćeg stola. Ja nisam pravio kopije i tako mi je nestala velika arhiva i jedna gotovo završena knjiga pjesama. Te pjesme kasnije sam rekonstruirao po sjećanju, ali to su bile nove pjesme, kojima nikad nisam bio u potpunosti zadovoljan. Digitalni svijet ušao je u naše živote kao kakav virus koji se ne da izliječiti.

R Veliki pjesnik Petar Gudelj, jedan od autora pogovora, ističe modernost i tradicionalnost tvoje poetike te kako u svojoj poeziji „letiš visoko iznad tradicionalnih hercegovačkih motiva: kamena, siromaštva, šipaka i jasmina“. I sam si autopoetički u jednoj pjesmi istaknuo kako se kloniš „etnoloških tema“. No tema zavičaja itekako je prisutna u tvojoj poeziji. Bilo kroz reminiscencije na zvukove i mirise djetinjstva, bilo kao da je riječ o opreci prema Zapadnom svijetu u kojem si živio, a uz to, hercegovački je zavičaj prisutan kroz rudimentarnu prirodu, onkraj povijesti, u tvojoj poeziji, u kontinuitetu...

– Prilično se gordim na te riječi, jer Gudelja smatram najvećim živim hrvatskim pjesnikom. Iskustva su nam slična, ali on je više od mene urođen u tu zavičajnu magmu. On je u svojim pjesmama otkrio cijeli kozmos, ogromno izobilje u našoj zavičajnoj oskudici. Već sam govorio – moj zavičaj jedna je ruka što maše u sjećanju, kako glasi jedan moj rani stih. Taj zavičaj je Hercegovina i to je jedina fiksna odrednica od svih o kojima me pitaju. Te slike uvijek izranjaju.

Moj zavičaj je, u širem značenju te riječi, svjetska književnost, ali ga u prvom redu definira moj hrvatski jezik.

Sve ostalo je fikcija. Ali istinska književnost ne treba ni robovati zavičajnim zadanostima, još je Šimić upozoravao da trebamo srušiti vlastitu djedovsku kuću ako smo u stanju na njezinu mjestu izgraditi novo, svjetlije i raskošnije zdanje. Moj zavičaj je, u širem značenju te riječi, svjetska književnost, ali ga u prvom redu definira moj hrvatski jezik.

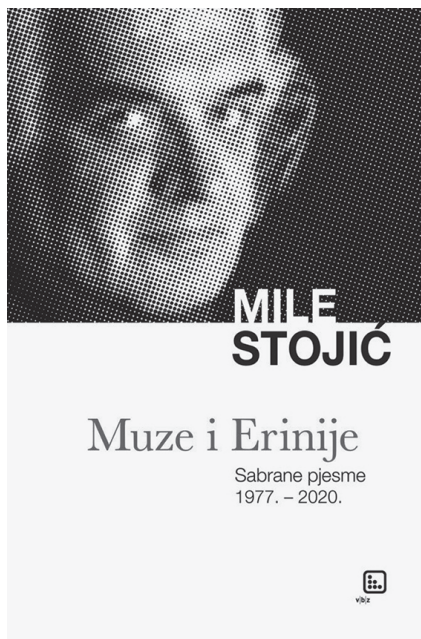
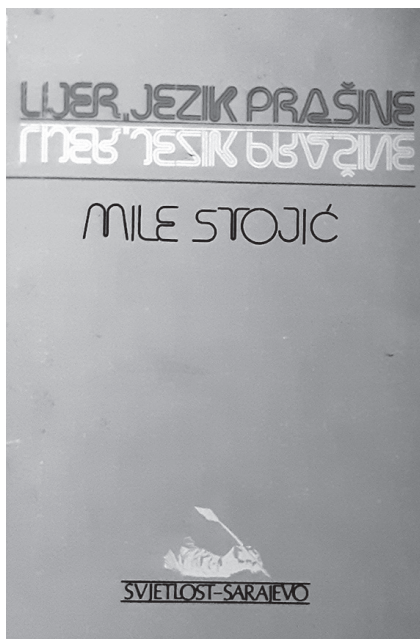
R Na mrežnim stranicama *Hrvatske enciklopedije* o tvom pjesničkom putu stoji ovako: „Prvu zbirku pjesama *Lijer, jezik prašine* objavio je 1977. Do rata i odlaska u emigraciju Stojićevo je pjesništvo (*Umjetnost tame*, 1979.; *Zemna svjetlost*, 1984.; *Olovni jastuk*, 1989.; *Južnost, izbor*, 1990.) ponajprije u znaku postmodernističkoga propitivanja književne tradicije i sjećanja, ali je od zbirke *Libreto za sviralu i strojnicu* (1994.) njegov poetski izraz intencionalno postao grublji, prozaičniji i otvoreno angažiran (*Progane elegije*, 1996.; *Mađarsko more*, 1999.; *Zaboravite nas*, 2003.; *Večera bez politike*, 2005.; *Priznanje*, 2007.; *Među zavađenim narodima*, 2009.).“ Profesor Krešimir Bagić, također jedan od autora pogovora, ističe kako je kritika uobičajila oštro dijeliti tvoje predratno i poslijeratno pjesništvo, prvo

nazivajući postmodernim, a drugo poetički otvorenim. No, između tih dionica, tvrdi on, ima dodirnih točaka, a to se posebno odnosi na emocije koje pokreću govor i koje su u podlozi diskurzivne intonacije teksta. I emocija doista jest impostirana na taj način. Ona je temelj tvog stvaranja, usudila bih se reći... Emocija koja povezana s mišlju donosi stav, angažiranost. Slažeš li se s tim tumačenjem?

– Poezija je svuda oko nas, u prirodi, u jeziku, pisao je Slamnig. Ona je u razgranatoj krošnji, u šumoru rijeke, u jezičnoj figuri staroj stotinama godina. Meni jedna od najdražih definicija, a ima ih na tisuće, svakako je ona Milana Kundere, koji u romanu *Besmrtnost*, u povodu Goetheove pjesme, piše: „Smisao poezije nije u tome da nas očara iznenađujućom idejom, nego da jedan djelić postojanja učini nezaboravnim i vrijednim nepodnošljive tuge.“ Na početku 20. stoljeća vjerovalo se da će znanost preobraziti svijet, a nakon vijeka ratova, mi danas ne vjerujemo u prosvjetiteljstvo, ne vjerujemo više ništa i nikomu. Svijetom vladaju mračna lica i nitko više ne zna što može donijeti sutrašnji dan, tako da se smrzavaju prsti na tastaturi pred kozmičkom zimom, koja navire kroz sve prozore. „K Bogu odavno izgubismo pute, pjesnici stoje pred ništavilom i ćute“, veli Šimić. O mom predratnom i ratnom pjesništvu već sam ponešto rekao u prethodnom pitanju. Kako pjevati o šekspirskim gajevima kad se noge sapliću o kosti najbližih, pitao se Miłosz. To je istinski angažman pjesnika.

R Desetak godina radio si kao lektor, predavao južnoslavenske književnosti na Bečkom sveučilištu. Kako je izgledao kanon koji si nudio studentima? Uz to, ironično ističeš kako na Zapadu i nema osobitog interesa za književnost s ovih prostora. Istodobno, tvoje se knjige prevode često na njemački, ali i na razne druge, često i slavenske jezike. Kakva je recepcija tih knjiga, kakvi su dojmovi s putovanja koja su bila povodom tih izdanja?

– Nije bilo jednostavno austrijskoj omladini predavati hrvatsku i srpsku književnost u ratnome i poratnome kaosu. Kako objasniti naš jezični rašomon? Na početku svakog semestra studenti su postavljali pitanje kakva je razlika npr. između hrvatskog i srpskog jezika, a ja sam smišljao pitajske odgovore. Na pitanje: „Profesore, razumiju li se Srbi i Hrvati međusobno?“ odgovarao sam: „Moraju se dobro potruditi da se ne razumiju.“ Ovih dana

na njemačkom je objavljena moja peta knjiga, što mi laska, ali ja se svojim pjesmama prvenstveno obraćam čitateljima moga jezika. Što se tiče recepcije, objavljeno je više relevantnih tekstova o meni u Austriji i Njemačkoj, ali velik je uspjeh i sama činjenica da su te knjige prevedene, jer pjesništvo se loše trži u kapitalističkom svijetu.

R Kritika je u velikoj mjeri popratila tvoje knjige, dobitnik si i uglednih nagrada u Hrvatskoj, posebno treba izdvojiti nagradu „Goranov vijenac“ iz 2007. koju si dobio za sveukupan doprinos hrvatskom pjesništvu. Uvrštavan si u antologije. Knjige su ti također objavljivane u Hrvatskoj, izdavač je V.B.Z. Kako vidiš hrvatsku pjesničku scenu, kako književnu kritiku?

– Ja sam imao sreće s kritičarima. Moje prve knjige vrlo je pozitivno ocijenio Veselko Tenžera, čiji su se sudovi o književnosti u to vrijeme općenito respektirali. Poslije su o meni vrlo afirmativno pisali Mrkonjić, Maroveić, Enver Kazaz, Prosperov Novak, Ervin Jahić, a o mojoj esejistici vrlo pozitivne sudove objavili su Igor Mandić, Predrag Matvejević, Slobodan Šnajder, Ivan Lovrenović, Miljenko Jergović, Viktor Ivančić i brojni drugi. Dobio sam i petnaestak nagrade u regiji i inozemstvu, a u Hrvatskoj – od

Siska, Zagreba pa do Selca na Braču. I moj hrvatski izdavač V.B.Z. vjerno me prati, što je privilegij za jednog pisca u našim uvjetima. Mislim da je kritika danas svedena na feljtonsku apologetiku, po principu *ja tebi – ti meni*. Hrvatsku pjesničku suvremenost ne pratim dovoljno da bih mogao donositi decidne sudove o njoj. Mislim da je prilično sužena. Svedena na zagrebački milje, što je prava šteta, jer se odlične knjige pišu i u Sarajevu.

R Nedavno si postao član Akademije nauka i umjetnosti BiH. Što takvo članstvo predstavlja za tebe, što donosi? Kakva je pak situacija u bosansko-hercegovačkoj književnosti? Kako ona kao koncept uopće funkcionira u okvirima svih tih entiteta i političkih nemira?

– Članstvo u najstarijoj bosanskohercegovačkoj instituciji, bez lažne skromnosti, za mene je lijepa stvar, jer biti na popisu na kojem su Andrić, Selimović, Branko Ćopić, Zlatko Ugljen... pa makar i na njegovu repu, lijepo je priznanje. Mene su u to članstvo predložili drugi, sjajni pisci. U Bosni i Hercegovini piše se dobra književnost, a Bosanci briljiraju i na velikim svjetskim jezicima. Uzmimo samo primjere Dževada Karahasana, Aleksandra Hemonu, Saše Stanišića ili Velibora Čolića koji pišu briljantne svjetske knjige na engleskom, francuskom ili njemačkom jeziku. U jednoj svojoj knjizi napisao sam da nesretni narodi uvijek pišu veliku literaturu.

R Neke od pjesama posvetio si ženama, vlastitoj supruzi Hasiji, ali i Hatidži, srebreničkoj majci. U nekima progovaraš iz pozicije žene, a u nekim pjesmama nježno prizivaš uspomene na mladost, mijesaju se sjeta i erotika, žudnja prema ženi. I čini se da ta putenost nije često bila naglašavana u interpretacijama. Na Balkanu žene se nerijetko doživljavaju kao objekti, često su i žrtve, no sve se više javljaju žene koje o svemu tome otvoreno pišu. Zanima me kako je bilo pisati te pjesme, naći glas žene koja ljubi, žene koja pati?

– Hvala ti na tom zapažanju. Dobar dio mog opisa čine ljubavne pjesme, čiji je izbor u pripremi, a tiskat će ga V.B.Z. tijekom ove godine. Jer kako kaže sveti Pavao, bez ljubavi naš bi život bio ništa. Ja književnost ne dijelim na mušku i žensku. Marina Cvetajeva, Ingeborg Bachmann ili Vesna Parun pripadaju za mene u vrhunce književnosti uopće.

R Kada se u kontinuitetu čitaju tvoje zbirke pjesama, čitatelj ne može ne uočiti jasnu intertekstualnost. Iako poetiziraš o ratu i smrti, o stvarnosti, ipak je taj izraz iznimno rafiniran, stilski dotjeran, posve utopljen u europsku modernu, zapravo se referira na europsku književnost, posebice na njemačku modernu, ali svakako se vidi povezanost s antičkim i biblijskim svijetom te na kraju s hrvatskim modernim piscima poput Šimića, Krleže, Ujevića itd. Koje je tvoje mišljenje o suvremenoj, kako je nazivaju, stvarnosnoj poeziji koja tek rabi leksik svagdana, ne prerađujući ga?

– Može li oskudni jezik, žargon svakodnevice, obuhvaćati velike poetske komplekse? Odgovor na ovo pitanje svakako je potvrđan, ali pitanje „stvarnosnosti“ u hrvatskoj književnosti u prvom je redu povratak komunikativnosti poetskoga teksta. To je došlo iz pop-kulture, Kerouac i Ginsberg, potom Brinkmann u Njemačkoj, i ti „stvarnosnici“ na neki način pridonose recepciji poetskog izraza, ali se često gube u njegovoj dvodimenzionalnosti i površnosti. Tijekom korone ponovno sam čitao Homerovu *Odiseju* i toliko se oduševio da sam htio pisati esej *Homer, naš suvremenik*. Velike teme ljudskog života tu su već izrečene. Benn je pisao da svi imamo domovinu, ljubav i grob, a da je ostalo samo pitanje sintakse, pitanje načina na koji mi te teme poetski artikuliramo. Hoće li taj leksik biti uzvišen ili banalan manje je važno, ako je poetski rezultat relevantan, ako to stvarnosno dodiruje metafizičko, kao što je to slučaj kod velikog hrvatskog pjesnika Borisa Marune. U Zagrebu su autori tijekom sedamdesetih objavljivali rasprave na temu kategorijalno ili slikovno pjesništvo, a pritom su sami objavljivali mrtve pjesme, koje nitko nije ni čitao ni razumijevao.

R Nakon povratka iz egzila nastaju i pjesme nadahnute njime, vraćaš se u Sarajevo, u grad koji je bio ključan za tvoj život, tu si se školovao, zaposlio, zasnovao obitelj. I ponovo u njemu, „tamo gdje su svi ranjeni“, živiš ostajući vjeran „svom tajnom bratstvu“, svjestan i okrutnosti. Kako je izgledao život po povratku, pisanje? Kako se obnavljao književni život u razrušenom gradu?

– Za mene je egzil u neku ruku bio spasonosna mogućnost jer sam mislio da ću poludjeti, ako već i nisam. Nisam bio izbjeglica, nisam imao taj status, radio sam kao lektor na sveučilištu, ali sam dijelio sudbinu svih tih očajnika, svih tih „objekata“ etničkog čišćenja. Egzil je, veli Brecht, stanje u kojem

čovjek glasno govori, ali ga nitko ne sluša, pravi pogreške u jeziku, ali ga nitko ne ispravlja. Mi smo, i Bosna i Hrvatska, historijski povezani s Bečom i ja sam djelomično otkrivao te tragove, o čemu sam napisao knjigu *Via Vienna*, koja je objavljena u Zagrebu, ali i u Austriji, Poljskoj, Srbiji, a sad se

Za mene je egzil u neku ruku bio spasosna mogućnost jer sam mislio da ću poludjeti, ako već i nisam.

prevodi na slovenski. Ne znam kako je u drugim jezicima, ali hrvatska književnost u europskom kontekstu, ta omiljena sintagma zagrebačkih profesora, u njemačkom jeziku

jedan je mrtav link. Nešto se toga i prevelo, ponajviše dok je trajao rat, nešto se i objavljuje, ali se manje čita. Mi smo mali jezik, nerazumljiv tvorcima književnog *mainstreama* u svijetu.

R Jezik zgažen poviješću važna je tema tvoje poezije, a kao da ga pisanjem želiš pročistiti, učiniti jasnim, bez mogućnosti manipulacija, kao suprotnost svijetu ideologije, ali i svijetu kapitalizma, jer – kako piše Faruk Šehić – poezija je tumor na zdravom tkivu tehnomanijačkog kapitalizma. I govor tvoje poezije, kritičari su uočili, blizak je govornom, razgovornom, kao da se i time želi sve više približiti jasnoći i odmaknuti od metatekstualnosti.

– Pred piscem je težak, paradoksalan imperativ – biti čitan, a ne podilaziti publici. To je posebno teško u ovom smutnom vremenu, gdje se književnost tretira kao roba. Jasnoća je sunce nejasnoće, kaže jedan pjesnik, i to je drugi paradoks pjesničkog govora koji pokušavam slijediti.

R Ostao si vjeran poeziji, lirici, svjestan da ona ne može mijenjati svijet, ali može artikulirati duh vremena i generacije za koju misliš i ističeš da je poražena. Opisi epoha posebno su dojmljivo prikazani u tvojim pjesmama. I kao da se kroz poetičnost politika rastvara i otvara mjesto onom rubnom, pregaženom, popljuvaom o kojem pišeš...

– Zaista, ja volim popljuvane, kako glasi naslov jedne moje pjesme. Jer živimo u vremenu kad je ljudskost pogažen i popljuvana, ali ne smijemo gubiti nadu. Ta zar i Krist nije popljuvan i pogažen samo zato što je propovijedao ljubav i vjeru u čovjeka. A tko ne voli čovjeka ne voli ni Boga. Poezija tako postaje jedina molitva i jedina utjeha u ovom našem sumornom svijetu.

Mile Stojić

Pjesme

Mjesto

Ostalo nam je samo mjesto, privrženost mjestu...
 Zbigniew Herbert

Staklari su žurno obnovili prozore
 Moleri okrečili fasade. Rupe od metaka
 Zakrpili cementom i vapnom. Krovopokrivači
 Stavili novi crijep, što se presijava na suncu.

Kirurzi su pokrпали rane, ulicama su hodali
 Pseći anđeli. Ulice su ponovo bile pune
 Na historijskim iskopinama nikli su blještavi
 Oblakoderi. Kolporteri su opet izvikivali
 Vijesti o užasima, koje nikog više nisu zanimale.
 I sve je opet bilo na svomu mjestu.

Ali, mjesta više nije bilo.

Ubili ste nas poljupcima

Ubili ste nas poljupcima.
 Bratskim zagrljajima od kojih pucaju kosti
 Rumenum jutrima, bez
 Izlaska sunca. Zelenim proplancima, na kojima se
 još dugo neće igrati djeca.

Ubili ste nas pjesmama
 U kojima sklopljene oči predaka
 sijevaju mačevima. Jezivim vokalima

Što odzvanjaju u pomrčini. Serenadama
pod prozorima usnulih djevojaka
Čije je lice, čas kasnije,
raznio kuršum.

O, proklete jeseni trubadurskih zanosa
O, prokleti vjetri što su barušili
Zlatne kose.

Opljačkali ste naše sirotinjske kuće,
Divljački nasrnuli na zlačane nevjeste
Pljunuli ste u naše skromne večere
I urinirali po našim uspomenama.

Ubili ste nas crvenim
sarajevskim ružama
Očima u kojima nema
Više sjaja.

I sad opet želite doći
s topovima i dugim cijevima
Na brda, na groblja,
na tornjeve i krovove
I sad nas opet želite ubijati,
ali ne možete

Jer mi smo već ubijeni.

Pseći andeo, Majakovski

Volođu čitajte, žreci domaćeg Lourdesa
Da ništa nema osim kanaanskog udesa
Prošlo je vrijeme bajki, vrijeme čudesa
Vaša je sudbina slična sudbini Kurda.

Jer on u duši nema nijedne sijede vlasi
 Božanstvena tijela tu se suše il trunu
 I Sve pređe u ispraznost, baš kao da si
 Na glavu Trajanovu stavio zlatnu krunu.

Na trgu pseći anđeo plače, žaluje Krista
 U sredokraći smisla i hodajućih skeleta
 Pjesnik uzaludno ore Saharu bijela lista
 a puk pjeva aleluje u čast zlatnog teleta.

Doći će bratski vitez s glavom u čarapi
 Da dovrši polako ovu ljubav bez kraja
 Lupajuć u bubnjeve plaše nas Arapi
 Rascvavši nad čelom krilo papagaja.

Apoftegme

Iz Homera

Ljudi su božja pljuvačka
 Šo se cijedi po hridima Olimpa.

Razlikovni rječnik

Na srpskome se „jasen“ kaže
 „srebro“.

Izbjeglica

Svoj križ
 Nosi u zavežljaju.

Casanovin trag

Vodio je ljubav sa stotinu žena
 A volio jedino operu.

Andreju Nikolaidisu

Srebrenica je lakmus
 Naše ljudskosti.

Sevdalinka

Momci Srebro, a djevojke zlato
Hoće zemlja da se pozlaćuje.

Umjetniče duše

Hitler je slikao, Staljin pisao pjesme.
Previše metafizike za dvadeseti vijek.

Iz samoposluživanja

Hvala, ne treba mi račun.
Onaj kome sam polagala račune
davno je umro.

U Varešu

J. L. Borges, *Zlato tigrova*

U Varešu mlad mjesec
Ljubi djevojke
A po okolnim stranama
Englezi traže zlato. I naći će ono
Što nisu izgubili.

Ja sam svoje zlato bio našao
Pa ga izgubio. I više ga nikad
neću naći.

U Varešu.

Bivši

Jučer sam, u bivšoj Ulici kralja Tomislava
Sreo svoju bivšu ljubav
Pozvao sam je u kafeteriju Bonbon

(bivši restoran Koševo)
 Pričala mi je o svom bivšem mužu
 Koji ju je napustio i otišao s njenom
 bivšom prijateljicom.

Rekla je: prokleti smo mi
 Rođeni u bivšoj državi.
 Potpuno osiromašeni
 U bivšem ratu. Razočarani
 U bivše ideale, iznevjereni u
 Bivšim ljubavima.

Navečer sam razmišljao
 O mojim bivšim prijateljima
 S kojima sam se veselio, opijao, pjevao
 U krčmama s bivšim imenima
 S kojima sam pisao manifeste
 U bivšim redakcijama
 Koji danas prolaze pokraj mene
 Kao stranci.

I ovi reci što ih pišem, ove uspomene
 Kao da ne pripadaju meni
 Nego nekom neznancu
 Iz moga bivšeg života.

Džamija u Gradskoj

Iznad drače i smilja skupljaju se melec
 Tavno i davno odzvanja glas mujezina
 Sa trošnog minbera čuju se ljudski leleci
 Pa potom glas Božiji, glas koji je tišina.

Šapat iz šadrvana, šum vode što je nema
 Podivljala loza na zidu sad plete arabeske

Dok svijet pouzdano guta zaborava neman
Njezino slatko zrnje zoblju ptice nebeske

Penati i lari šapuću iz presahlog bunara
Besjede zapamćene od braće Kainove
Ranjena, u travu zarasla vitka munara
Duše upokojenih na dovu za žive zove.

Rijetki su ovdje gosti sinovi Ibrahimovi
Njihove molitve Bogu ne bjehu uslišane
U Kristijaniji led je i košmarni su snovi
A noć je, tama polarna, i nikako da svane.

Pjesnik Peter Handke, fotografiran u jednom voćnjaku u Višegradu

Kako ste bajne, vi jugoslavenske jabuke,
Oh, kako ste rumene
Takvih nema u Österreichu
Ni u čitavom Četvrtom Reichu
Kako su vitke vaše grane.
Kao kose vilinje.

A jabuke šumore:
Nismo jabuke, mi smo djevojke
Crne jabuke
Nismo rumene, nego morne
Mi smo morne. Umorene.

Naše su grane slomljene
I kose počupane.

Pseći andeo

Kad moja duša bude drhtala pred tronom
 Okruženim prijestoljima i gospodstvima
 Kad planet bude zrnce u jezivom beskraj
 Ja neću znati gdje bio je moj dom i zavičaj.

Naći ću se u nedogledu prostora i vremena
 Zaslijepljen veličinom tvoje moći i sjaja
 Neću vidjeti tvoje lice, niti ćeš ti ugledati
 Moje rane, i moju krv koju je upila zemlja

Bit ću kažnjen za sve neizgovorene riječi
 Osuđen za sve propuštene ljubavi
 Bit ću proklet za sve upropaštene dane
 I odgovoran za sve neostvarene snove.

Nikoga sa mnom biti neće pred tobom
 Stajat ću sam i uplašen čekajući presudu
 S mojom će jedino cviliti duša mog psa
 Što me je vjerno pratio na onom svijetu.

Stupnjevi samoće

Velika je samoća pjesnika
 Ali je ona upućena publici, čitatelju
 Od kojeg se traži samilost
 Ili utjeha.

Veća je samoća Jobova
 Kada ga Bog iskušava
 I on proklinje svoju majku
 Što ga je donijela na svijet.

Najveća je samoća Huse Alića
Koji je bio na službenom putu
Kad su Nijemci bombardirali
Banju Luku.

Pala je bomba na
njegovu kuću i usmrtila mu ženu
i sve tri kćeri.

Dok se obavljala dženaza
Naletjeli su opet bombarderi
I sav se svijet razbježao.

Sa smrću što je vrebala iz oblaka
Huso je uzeo lopatu i sam dugo
zatrpavao četiri svoje ljubavi
Do posljednjeg grumena zemlje.

Rječnik ljubavnika

Rječnik ljubavnika vrlo je oskudan, svega
Desetak riječi

Nebeska tijela „sunce“, „zvijezdo“
Učas prelaze u posvojne zamjenice, „moj, tvoja“
I kanibalske metafore „pojest ću ti usta“, „ispit ću ti oči“
Imena ne baš lijepih životinja, kao „miš“, „koka“
I biljnih metafora, poput „gram“, „cvjetnjak“
Pa protuslovne sintagme „strašno lijepa“,
„užasno drag“.

Ti grozni epiteti brzo prelaze u
U piromanske metafore
To mi radi
Zapali me, dušo

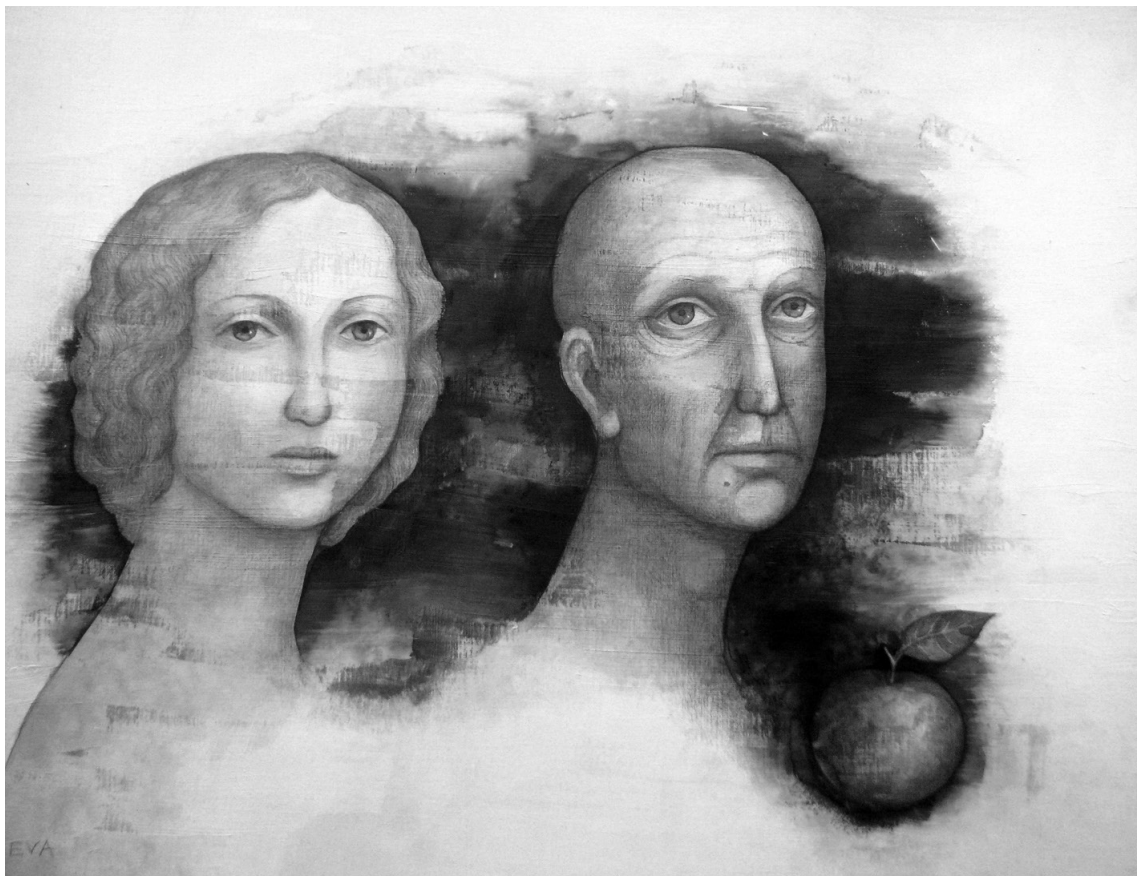
Skočit ću u Neretvu da me ugasi.
 Ili s blasfemičnim komparacijama
 Tvoja stražnjica je oltar ljubavi
 I riječi bivaju sve vulgarnije
 A te opscene litanije ljubavnika
 Bog prima sa smiješkom.

U poeziji, sve nestaje u magli i dimu
 Tu nema traga o sreći
 jezik ljubavnika biva apstraktan a stihovi
 O nekim Julijama, Lottama, Laurama,
 Akt su rasplinite pjesničke mašte
 I ljubavnici ih ne vole i ne razumiju
 Jer govore o samoći i ostavljenosti.

Ljetos

U snu sam se prikrao u Nausikajin vrt
 Na obali elafitskog mora, Spavala je na ležaljci
 Okružena grmovima lavande i žalfije
 Vjetar iz Raguze donosio je mirise bora i česmine
 Govorio sam joj stihove hrvatskih začinjavaca
 Pili smo žilavku iz Čitluka i jeli jegulju s Hutova
 Govorio sam joj da je naša sreća posađena na
 Antarktiku. Onda sam je nježno
 Uzeo u snu.

Bilo je to prije deset, prije sto godina
 A moje ruke još uvijek mirišu
 Na njene bokove i njene grudi.

Edit Glavurtić: *Bilješka iz dnevnika*, kombinirana tehnika, olovka, akvarel, 50 x 64 cm, 2012.

Edit Glavurtić rođena je 24. svibnja 1965. u Splitu. U Zagrebu, u kojem živi od 1970., završila je osnovnu školu, dvije godine u Školi za kulturu i umjetnost te dvije u Školi za primijenjenu umjetnost, Odjel zidnih slikarskih tehnika, kod prof. Francine Dolenece. Na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, Odsjek za slikarstvo, diplomirala je 1988. u klasi prof. Đure Sedera. Dvije godine bila je zaposlena u Zagreb filmu, na odjelu scenografije kao asistent scenografa, i oslikavala je pozadine za crtanu seriju *Mali leteći medvjedići*. Od 1990. do 2003. živjela je u Beču, gdje se bavila likovnim radom, te je 1995. na Universität für angewandte Kunst Wien stekla titulu magistra umjetnosti. Od 2003. ponovo preseljava u Zagrebu, gdje živi sa suprugom i bavi se samostalnom likovnom djelatnošću. Izlaže u kontinuitetu i dosad je priredila više od trideset samostalnih izložbi u Hrvatskoj i Austriji. Zaokupljaju je različite slikarske teme i tehnike, koje istražuje u ciklusima *Priče o anđelima*, *Skice iz Edena*, *Sretno drvo* i *Život je lijep*. Posljednjih desetak godina uz slikanje intenzivno se bavi i pisanjem. U travnju 2022. objavila je knjigu priča *Jagode i papar*. Od 1988. članica je HDLU-a.

Miroslav Mićanović

Andeo s mačem i Melek od marcipana Mile Stojić, *Muze i Erinije: sabrane pjesme (1977. – 2020.)*, V.B.Z., Zagreb, 2021.

Ne napušta me pogled kojim me iz crno-bijelog rastera prati Mile Stojić s naslovnice knjige njegovih sabranih pjesama (1977. – 2020.) *Muze i Erinije*. Nešto je u toj pojavnosti prijekorno i istodobno dopadljivo, približavanjem opsežnoj knjizi u tvrdom uvezu gube se crte njegova lica, ali pogled uperen i otvoren, zahtjevan na neki način, ostaje predan i živ. Što znači objavljivanje sabranih pjesama? Je li to prikupljanje rasutog pjesničkog tereta koji je sada spreman za novo čitanje? Dokaz da se u usprkos grafičkoj zadanosti tekst pjesme mijenja u svojim značenjima, uvidima i dosezima? Uostalom, posvetom (Hasiji, Ivani i Hani, *ad infinitum*) kao da se sabrane pjesme vraćaju svom mogućem neposrednom okruženju: na djelu je paradoksalno izlaženje u svijet, dospijeće u jezik (P. Sloterdijk), koji je već jednom zaposjednut i osvojen, a sada se čitatelju nudi mogućnost da iznova sagleda vrijeme pjesme i vlastito (životno) vrijeme čitanja, rasuđivanja, prepuštanja i užitka.

Nagađanja o mogućim načinima čitanjima Stojićeve poezije usložnjavaju se uvodnom pjesmom, *Curriculum*, kojom se odmah u prvom stihu (Ja sam pjesnik iz lokalnog putničkog vlaka) uspostavlja odnos jakoga i samosvjesnog (pjesničkog) „ja“ koje privlači na sebe punu pažnju, uvlači čitatelja u tekst i opsesivno navodi, nabraja ono što ga određuje, definira, što ga čini onim što on jest. Fragmentarnost i istodobnost, vrijeme i prostor, svjetonazor i znanje (znanja), pojedinačno i opće, govorenje i zastupanje, izopćenost i marginalnost, rubnost i ljepota kraja, krajolika, nisu samo motivi i teme uvodne pjesme, nego se uvlače i proširuju cijelu knjigu. Govore o Stojiću kao pjesniku upućenom na sebe, ali i s osjećanjem pripadnosti prema onima s kojima putuje i živi, s kojima dijeli muku i strast življenja. Koliko god bio skeptičan, koliko god ne doživljava svijet kao vrt uživanja, nego kao brodolom, „svoj u prvom redu“, on posreduje i sliku naroda o kojem govori, pjeva i piše: „Mile Stojić je svoj poetski svijet izgradio na razmeđu pojedinačne biografije i historijske priče. Tematizirajući vlastito iskustvo i sudbinu, nje-

gov lirski subjekt skicira iskustvo i sudbinu kolektiva kojem pripada. On se hvata u koštac s vječnim temama poput života, ljubavi, mira, radosti ili sna. Obično ih obrađuje tako da ih sučeli s njihovim suprotnostima – smrću, mržnjom, ratom, tugom, stvarnošću. Kreirajući nizove opreka, taj pjesnik podcrtava jaz između željenog i realnog stanja svijeta i oblikuje ključne figure svog pjesništva: paradoks i oksimoron“ (Krešimir Bagić: Poraz jednog naraštaja, jednog grada, jedne epohe, pogovor).

Postav o uzaludnosti pjesničkog posla završava retoričkim pitanjem i naglašenom sumnjom, koja potvrđuje rečeno, zaključuje: „Ako je takvim narodima poezija / Uopće potrebna.“ Odgovor je, zapravo, suprotan: potrebna im je, jer na drukčiji način upravo poezija strukturira njihovo iskustvo povijesti, čija su oni, nerijetko, žrtva ili im priječi da se spase „propasti malih naroda na europskom jugu“. Stojić kaže da je i sam iskustvo prezir i preživio „četvrtinu života u eu-gradovima“, što narativnom ustroju pjesme otvara prostor domišljanja, slučajnosti i pamćenja onog što je vidio, doživio ili čuo. Ili određene autentičnosti, što samo po sebi znači samo dodanu vrijednost na ono što se tetovira, upisuje na vlastitoj koži. Prolaznost i budućnost opsesivne su granice njegova pjesništva, njemu je do uspostave mogućeg početka pisma, jezičnog znaka (čađava tipografija) i njegove svrhovitosti. Što je futur pisanja? Koje se njegove mogućnosti? Na koji se način stvara odnos vlastitog „ja“ spram predmetnog svijeta?

Središte je Stojićeva interesa jezik, kako god se činio krhak, nepouzdan i porozan, što je nedvosmisleno naznačeno i naslovljenom knjigom pjesama *Lijer, jezik prašine* (1977.). Udvajanja i prikrivanja, propitivanje suvremenosti u arhaičnom, ili „zaboravljena pustoš“, putovanje tragom smrti (*Buđenje Sylvije Plath*), posvećenost drugim i posvećivanje drugih obilježava njegovo rano pjesništvo. On ga gradi u dotjeranim oblicima, u zanosnom pjevanju, koje nije lišeno strogosti i želje da se s ozbiljnošću pjeva „prvi korak u buduću svijet“. Čini se da je pjesma *Riba, infinitiv* u tom smislu paradigmatička, održavajući se u napetosti između vrtloga i šutnje, sve se produžava u istosti (u istoj vodi, na istoj obali). Ona kao da priziva šutnju kao jedini izlaz ili kao jedinu zbunjenost.

Podtekst „jeziku prašine“ svakako je Ujević, koji se raskrtiljuje nad onim do čega je Stojiću stalo: nad uzvišenošću koja nastaje od riječi i zbog riječi, koja se pretače u tijelo, u „plašt sintakse“. Ili koja pjesnika i njegov život uzima za ogledni primjer, izjednačava u pogubnosti koju donosi predanost

pisanju, pismu, koja ga čini jedinstvenim u njegovoj tragičnosti: „vrijeme zavičaja, vrijeme stravična mira / ostalo sve što je sjalo namah umrlo“. Baladičan ton pjesme o ljubavi (ili o mnogočemu drugom), završava u „košari uzaludna ribara“, da bi se sve sunovratilo u sjaju izazvane odvratnosti koju neminovno prati „pomisao na trulež“. Izgradnja pjesničke slike koja se proteže tijekom pjesme ne završava na opisu, nego se predaje izazovu unutarnje razgradnje, paradoksalnog ustroja kojim se tijelo preobražava u tiskanice, u „nesan ubogih“: „Osjećanje i (samo)osjećanje osjećanja koje *tvori* samo osjećanje uvijek znači istodobno osjećati da postoji drugo (ono što osjećamo) i da postoje druge zone osjećanja što ih zona koja u tom trenutku previđa ili u koje dira sa svih strana, ali samo rubom na kojem prestaje biti zona koja jest. Svako osjećanje dira u ostatak osjećanja kao u ono što ne može osjetiti. Vid ne vidi zvuk niti ga čuje, iako i u samom sebi, ili *na* samoj svojoj površini, on dira u to ne-viđenje i njime je dirnut...“ (Jean-Luc Nancy: *Muze*, MeandarMedia, Zagreb, 2014.).

Stojiću je do ljepote koja se promeće u svoje suprotnosti, ali upravo zbog pjesničke slike, ili metafore, ona se proteže do udaljenih čitateljskih receptora, ili jednostavnije, vodi ga iznad njegovih čitateljskih navika i očekivanja. Nije to njegova jedina intervencija u tekst. Prizivanje drugih pjesnika, Hölderlin, primjerice i ne slučajno, kad se treba suočiti s prolaznošću i banalnošću svijeta, dok u „snack-barovima vrište novine, ptice“, dok se traži spokoj, ne preostaje drugo nego se pozvati na drugi tekst, metatekst (Hugo Friedrich: *Struktura moderne lirike*). Plutanje i naplavine drugih pjesničkih (i jezičnih) iskustva Stojić upisuje kao nužni palimpsest u ogleđanju i sagledavanju i svladavanju nedaća okolnog svijeta, okolnih života. On ih ujedno smješta u svoj poetički kontekst, posreduje početna značenja i proširuje ih u drugim stilskim odrednicama, mijenama. Događa se tako da A. B. Šimić svoju opomenu čovjeku dobiva kao uzvratnu poruku o snovima o promjeni svijeta, ali i dalekosežniju pohvalu nastojanju da svojom poezijom bdije „uvijek nad ponorima, u olujama ljubavi, / u tišinama krajolika“.

Prigušena slika svijeta, pritisnutost i punoznačnost moguće su oznake *Zemne svjetlosti* (1984.), koja započinje jednostavnim naslovom, imenom tragičnog pjesnika: Mandeljštam. Nepostojanje i hladnoća, „ledeni zagrljaj stiha“, svjedoče o sudbini Mandeljštama, o životu koji je trajao *između straha i nade*, što će Stojiću kroz cijelu knjigu biti jedan od nosivih postupaka. Pročitano se prevodi u pjesmu, pročitano je početak prepoznavanja i

način na koji nejasno mjesto „odvodi fantaziju drugim smjerom“. Možda je odveć jednostavno zaključiti da premještanje nejasnih mjesta u vlastitu pjesmu daje pjesmi na gibljivosti i pokretljivosti. Njezinu ukupnost čini daleko raznorodnijom i stvara daleko više perspektiva u prikupljanju referenci, parafraza, fragmenata, alegorijskih umetaka, parabola, dosjetki i zaključaka o vlastitim interesima. Stojić se radnom praksom deklarira kao pjesnik svjetlosti, onaj koga zanima osvjetljeno. U ubogosti prostora pjesnički se glas zatječe u svakodnevnom i banalnom govorenju, ali i ništa manje začudnom području, nadomak opasnom i opskurnom svijetu. Ali baš zbog povjerenja u jezik, vjere u njegovu moć, on ne odustaje, uvjeren da je „dovoljno da se ne izgubi iz vida mjestance / sa hiljadama treperavih svjetala“.

Posuđivanje glasova na neočekivanu mjestu, ili njezin iznenadni završetak, oslobađa prostor pjesme i čini je dostupnom. Koliko god se služio kollokvijalnim izjavama, rečenicama, dosjetkama, one, istodobno, naglašavaju neobičnost pjesme i čuvaju vidljivo i nevidljivo, prošlo, sadašnje i buduće događanje: „Najbolje je ostati kod kuće i slušati / glasove svojih bližnjih (ako su živi) / Kaže djevojka. Pjesma za Branka Miljkovića, iz koje je završna strofa, ne završava točkom, ne završava u konačnom, ona od svoga kraja kreće prema početku, koji više nikad neće biti isti i čuva tajnu onoga što se „zaista dogodilo“. Zavičaj je ponekad bezličan prostor, zavičaj je tekst u kojem se odvija ono što će tek biti razlog za pjesmu, zavičaj (javlja se vrlo često) naknadna je rekonstrukcija zagubljenosti i osjećanja da je riječ samo o „poetskom rezultatu“, o događaju koji nastaje u jeziku.

Prostor pjesme (pisanja) iz kojeg se istupa nerijetko je i jedini način da se bude i da se preživi. Naslovi se pjesama (*Sjedimo na verandi i gledamo noćno nebo, Žene što su koračale nebom...*) prelijevaju u tekst pjesme i ponekad su ponovljeni prvi stih, ne bi li se već imenovanjem doskočilo „nerazumnosti našeg jezika“, odnosno, postigla punina i težina, ne bi li se poezijom nadoknadilo ono što zvuči kao završna i jedina moguća konstatacija: „Svijet postaje utrnula fantazija.“ Teško je ne pitati se jesmo li znali da će se njezina utrnulost i nestanak događati na tako dramatičan i nesaglediv način, što govori naravi poezije koja iz svoga vremena govori o futuru, o „prošloj budućnosti“.

Bog se često pojavljuje u Stojićevoj poeziji, u različitim ulogama, kontekstima i značenjima, uglavnom „ne vjeruje neprijateljima“, „ne voli sretne“, ali to znači da „voli narode napaćene za ideale“ i da se u njegovo ime

rješavaju zemaljske stvari, odnosi i moći, nagrade i priznanja. Riječ je o alegorijskom okviru pjesme, kojeg nisu lišeni ni pjesnici, „lovorom će ovjenčati njihove pjesnike“, ali kad smo već u takvu vrtu, vrtu zabrana i kazni, ne može bez sablazni i nečastivog koji zavodi „sve one što opijeni su mirisom cvijeta / koji nikad neće moći da uberu“.

Zabrana i kazna, alegorija i pjesma samo su neki od pjesničkih alata kojim se koristi. Ironija i samoironija te polemika nerijetko su u njegovu pjesničkom planu i naumu, dok se izravno poziva i „prepisuje“ sa stranica stradanja (Karlo Štajner). Suptilan i delikatan, pjesnik Stojić na različite način posreduje vječne gubitke i poraze, tako da ih kombinira sa snovima o poplavljenim gradovima, dok plovi Neretvom (od Počitelja do Ušća), udaljenim prostorima (Australija, Sydney), ili se prisjeća riječi (cvit, nedilja) koje pripadaju djetinjstvu i tamo zauvijek ostaju. Završnom udaru s riječi *Never* prethodi slika zastave na kojoj leprša zgarište i ključna, nosiva rečenica, sklonjena u zagradu: (jedno dijete nikad neće naći oca). Stojićeva poezija nerijetko nastaje na zgarištima prošloga i izgubljenog sjaja vremena, odnosno, onoga što se dogodilo i sada se (primjerice, dvadeset godina poslije) u jeziku rekreira. Dodaju se naknadna opažanja i zaključci, toliko relativni i neznatni da u potpunosti zaslužuju pjesmu. Jezik je njihovo jedino stanište, jedino moguće mjesto kad „obične riječi u jednom času dodirnu Boga“.

Opasnost ili nelagodu općeg mjesta Stojić rješava tako što ono postaje njegova tema i priznanje, naime, koliko god se vrludalo i uspoređivalo s pjesnicima iz nekog od boljih svjetova, kaže se: „moja rečenica uvijek odiše kišnim sumrakom / mirisom nagorjela žita / zvukom neuslišane molitve“. Ne treba se puno domišljati da bi se znalo da (kišni) sumrak, miris (nagorjela žita) i zvuk (neuslišane molitve) pristizu, samo na drugačiji način, iz poetika s kojima se uspoređuje, spram kojih se mjeri vlastito pisanje. Otuda i Stojićevo umijeće da anegdotalni materijal pretvori u primjeren (izniman) pjesnički oblik, kojim se razotkriva zaludnost, tegobnost (književnog) života, kojem su zamjene dijela i cjeline u temelju egzistencije: „Poslije smo razmišljali o ovoj metonimiji / kradom jedan drugog sažalijevali, ubogi bosanski pjesnici / čije knjige idu ravno u rezaonice, rasprodaje / ili policijske dosjee“.

Mogao bi se u tom smislu navesti velik broj njegovih posveta pjesnicima koji su bili meštiri ne samo književnog života nego su određivali sadržaj, strukturu i vrijednosti (hrvatske) kulture. Međutim, uvijek je riječ o umije-

ću zamjene cjeline za fragment, za detalj koji je u svojoj malenosti i nevidljivosti presudan za njezino postojanje, za njezin opstanak, što se nedvosmisleno čita u memorijamu Miroslavu Krležu, koji se ne pridružuje onima što se smiju jer zna „da je smijeh jedna od bezbrojnih osobina poraza“.

Povijest stradanja, povijest rata, nesporazumi i narodi, veliki i mali – nerijetko je okvir za riječ cinizam, koji kako u pjesmi *Libreto za sviralu i strojnicu* piše Stojić, vuče korijen od latinske riječi *canis*, što znači pas. Istoi-mena je knjiga pjesama knjiga gorčine i bijesa, obračuna sa svijetom, pisana kao lebdenje „između disanja i poniženja“. Međutim, disonantnost sa svi-jetom gradi se od potpunih i završenih pjesama, punih činjenica, navoda, referenci, parafraza, okolnosti, gdje se trenuci pustoši, osame, egzistencijalne ugroženosti postupno razmjenjuju s onim što ga destabilizira. Epifanija se ne postiže s unaprijed upisanom vječnošću nego, naprotiv, običnost susreta s mačkom u Ulici Đure Đakovića, grubost, pretvara se u somnambulno kopanje Kafkine zemunice, u epifaniju u kojoj „Muzika s radija zatrpava me poput praha“. Prah, prašina, jezik i događaj, često se u Stojićevoj poeziji pojavljuju kao ključ za ulazak u njegov složeni pjesnički arhivarij, arhivarij koji se obnavlja i iskršava na drugim mjestima, u drugim oblicima. Stvari su utoliko teže i pogubnije jer je riječ o pjevanju koje sebe pjeva i evidentira, koje bilježi povijest vlastitih gubitaka (kose, posla i domovine).

Opsežnost Stojićevih sabranih pjesama, pjesama na jednom mjestu, govori o teško svodivoj razlici, o nemogućnosti da se navedu svi konteksti i povodi njegova pisanja. Njegova je poezije vodič kroz stradanja duše, ona je „divovska enciklopedija tuge“ koja, koliko god napuštala imaginarno mje-sto onoga što poezije jest (kad bismo samo znali što poezija jest), ostaje u njezinim zadanostima i vrijednosti. Moglo bi se reći da njegovo pisanje u „Republici zaborava“ jest pouzdan i prijeko potreban i trag i put – odustaj-anje i gubici, mržnja i milost, nepripadanje i traženje... samo su neki od „znakova pored puta“, koje je on prolazio i pronalazio na otvoren i hrabar pjesnički način.

Sanja Baković

Pjesnik potreban vremenu

Prva pjesma Mile Stojića koju sam ikada pročitala bila je *Večera bez politike*, objavljena u antologiji suvremene hrvatske „stvarnosne“ poezije *Drugom stranom* (ur. Damir Šodan, Naklada Ljevak, 2010.). Prošlo je otada već dosta godina. Ostala mi je u pamćenju kao čežnja umorna čovjeka. Sjetila bih je se kada bi se na televizijskim vijestima pojavili kakvi loši događaji iz „ozbiljnog“ svijeta političke okrutnosti na koji ne možemo utjecati, kad god bi se dogodilo nešto što bi mi poremetilo običnost i mir svakodnevice.

Večeru bez politike godinama sam čitala kao ličnu kartu i vapaj pjesnika (pre)zasićenog stvarnošću devedesetih, kao želju pojedinca da bol kolektivne ratne i poslijeratne traume prebriše i istisne ljepotom jedne osobne ljubavne intimnosti koja bi još jedina mogla zacijeliti nesreću jednog vremena i prostora, umanjiti nemir i neutralizirati nemoć u svjedočenju nad besmislenim gubicima koje su donijele devedesete: „Nakon toliko godina / Želim da završimo ovu večeru bez politike / Želim te naprosto zagrliti / Kao što voda grli žal / U kosu ti prošaptati riječi mađioničara / Koji odavno izgubio je čarobnu moć / Zdravicu zavjeta i isprike.“

Nekoliko Stojićevih pjesama u Šodanovoj antologiji nije bilo ni blizu dovoljno za upoznavanje velikog pjesničkog opusa o kojem sam u tom trenutku malo znala.

Sjećam se susreta na Braču 2019. godine, Stojića sam tada upoznala kao srdačna čovjeka i prijateljski raspoložena sugovornika. Te je godine na bračkoj pjesničkoj manifestaciji „Ča-kaj-što“ dobio nagradu „poeta oliveatus“ ili maslinov vijenac. Na selačkoj Pijaci na Braču recitirao je tada pjesmu *Hatidža*, o srebreničkoj majci koja je u strašnom genocidu izgubila sinove i muža. Nakon *Hatidže*, nama pjesnicima uzvanicima dah je zastao. Pomislila sam, ovaj je čovjek zaslužio nagradu i jednom, ali jednom stvarno, pročitat ću sve što je napisao. Bila je to ona vrsta fluidnog obećanja sebi za koje nikome ne odgovaraš, ali te vrijeme podsjeti da si obećanje odaslao u polje čitanja, pisanja, razmišljanja.

To „jednom“ sporo je dolazilo. Posvetiti se kompletnom opusu autora, posebno kada je poezija u pitanju, znači zainatiti se, potražiti sve knji-

ge u knjižnicama, spremištima i depoima. Mnoga su stara izdanja često nedostupna, stoga su takvi pothvati uglavnom neizvedivi do kraja. Sreća s poezijom Mile Stojića u tome je što nam je njegovo cjelokupno pjesničko stvaralaštvo postalo dostupno kada su objavljene njegove sabrane pjesme napisane od 1977. godine do 2020. godine, naslovljene *Muze i Erinije* (VBZ, 2021.). Raskošna knjiga od 900 strana sadržava oko 600 pjesama. Sva pjesnička izdanja u knjizi posložena su kronološki, kako su objavljivana: *Lijer, jezik prašine* (1977.), *Umjetnost tame* (1979.), *Zemna svjetlost* (1984.), *Olovni jastuk* (1989.), *Libreto za sviralu i strojnicu* (1994.), *Prognane elegije* (1996.), *Mađarsko more* (1999.), *Večera bez politike* (2004.), *Među zavađenim narodima* (2009.), *Dunia: Eolske prozodije* (2011.), *Ovo što nas je ostalo* (2014.) i *Himna poraženih* (2018.).

Probijajući se putanjom jednog strastvenog pjesničkog glasa kroz četiri desetljeća pisanja, od prve knjige *Lijer, jezik prašine* do *Himne poraženih*, zadivljujuće je bilo pratiti mijenu, zaokret iz unutarnjeg prema vanjskom svijetu, promatrati odnos pjesnika prema povijesnom vremenu, prostoru i osobnom proživljenom iskustvu. Stojićev pjesnički opus može se grubo podijeliti na dva dijela: predratni i poslijeratni. Dok su prve četiri knjige sklonije metaforičnosti, hermetičnosti i filozofičnosti, poezija objavljena u 90-ima i nakon 90-ih postaje dijaloška, narativna, raspričana, na određen način angažirana, pravednička, emocionalna, razumljiva, posve smještena i upisana u mjesta i ljude, poput priče. Nepogrešivo je karakteristike pjesnikova izraza u nekoliko riječi sažeo književni kritičar, pjesnik i profesor stilistike Krešimir Bagić, u pogovoru *Muza i Erinija* istaknuvši komunikativnost, prijemčivost i pristupačnost.

Ono što se još može dodati riječi su samog pjesnika koji u jednom svojem eseju iz knjige *Café Nostalgija* prepričava zgodu s gostovanja u auli sarajevskog filozofskog fakulteta puno godina nakon završenog studija. Studentu koji se brinuo za pripremu nastupa, na pitanje o angažiranom pjesništvu, odgovorio je: „Moje pjesme su priče, u njima ne zvone metafore.“ Upravo ta raspričanost, dijalogiziranje sa sobom i svijetom, prostorom, vremenom, mitovima i vlastitim doživljajem, čini Stojićevu poeziju onom vrstom teksta koji je odmah tu, udomaćen u iskustvu, prisutan i jasan.

Iz pjesnikove biografije koja je u ovom tematu zasigurno spomenuta, znamo da je rođen u hercegovačkom selu Dragićina 1955. godine. Na studij južnoslavenskih književnosti i jezika odlazi u Sarajevo, tijekom rata odla-

zi s obitelji u Beč gdje ostaje na Slavističkom institutu od 1994. godine do 2006. godine, na poslovima lektora. Potom se vraća u Sarajevo gdje ostaje živjeti i raditi kao pisac, urednik, novinar, kolumnist. Iskustvo onoga koji je otišao, napustio, iskustvo čovjeka u egzilu, iskustvo rezigniranog i istinoljubivog povratnika koji neprestano i sve propituje, duboko se zarilo u njegovu poeziju.

Knjige objavljene u doba rata i nakon rata natopljene su glasovima patnje, slikama gubitnika. U pjesmi *Haj, vaj* iz knjige *Večera bez politike* (2004.) stihovi su koji najbolje predočavaju egzistencijalnu situaciju u kojoj ni odlazak ni povratak ne pružaju razrješenje: „Rat je odavno stao. Za tebe nema više ni rata, ni mira, / kao ukleta duša limbska obijaš pragove / dok se iznad tebe spušta svjetlo Istine i Pravde / kao pokrov iznad glave mrtvac.“

U prvoj poslijeratnoj knjizi *Prognane elegije* (1996.) u pjesmi *Trijumf mašte* već je označen put toj poetici nespokoja: „Mi dolazimo iz predjela žalosti / gdje literatura, slikarstvo i glazba nisu / neophodni, / Osim tugaljive narodne poezije, tu i tamo / tek pokoji stih kao bljedokrvni / ukras općenarodnim tiranima / Stog naše pjesme nemaju uobičajeni šarm / ni dopadljivost, ni spleen. Čak / ni zvuk melankolije / koji stvara kiša bubnjanjem po krovu / Mi nemamo krova.“ Lirski subjekt neprestano izvještava o nekoj vrsti beskućništva, o kući bez krova, o ranama koje se ne popravljaju ciglom i cementom. „Manjak radosti uzrokovan je viškom istine“, stih iz iste pjesme, također navještava predjele tuge kao osjećaja koji se ne da isprati.

Ako bih morala izabrati jednu, za mene najupečatljiviju pjesmu koja bi predstavila Stojićevo ratno i poslijeratno pjesništvo, uz spomenute *Večeru bez politike* i *Hatidžu* bila bi to pjesma *Kćerima* iz knjige *Među zavađenim narodima* (2009.):

Kćerima

Okrutna je zemlja u kojoj ste rođene
 Crne livade, bijele šume, siva brda
 Plavo sunce, žute vode, pusta polja
 Okrutna je zemlja u kojoj ste rođene.

Lude su pustinje na koje ste bačene
 Bijele se vaše ruke na njima, plave kose

Tisuće ljutih snjegova, milijuni sinjih časova
Lude su pustinje na koje ste bačene

Gorak je ponor nad koji ste nagnute
Tu brat je bratu neprijatelj, brat
Tame jedini je suputnik, ponor vjetar
Gorak je ponor nad koji ste nagnute.

Krhko je zdanje na koje ste naslonjene
Njegov se temelj ljulja, njegov se korak
Smanjuje, njegov se trag gubi u pijesku
Krhko je zdanje na koje ste naslonjene.

Pisanje pisama, obraćanje i zazivanje suvremenika (pjesma *Ars poetica*, II pisana Kreši Bagiću), antičkih junaka („Baci svoj štit, Ahileju“ iz pjesme *Dolaze mladi lavovi*), biblijskih likova („Izače, sine Abrahamov“ u pjesmi *Zapisano na Tigrisu*), prostora („Dobro jutro, Bosno i Hercegovino!“ iz pjesme *Dobro jutro*), čest su Stojićev pjesnički postupak. Njegova je poezija dijalog koji ne prestaje i kad nema sugovornika, potpuna komunikacija s materijalnim, ljudskim i metafizičkim.

Obraćanje u pjesmi *Kćerima* pak, drugačije je; ono je nježno, mekano i brižno kakvo samo može biti očevo upozorenje – istinoljubivo i bez prijetnje. Ako je ljubav među ostalim objavljivanje istine o svijetu kakav jest, u pjesmi *Kćerima* ta je vrsta transponiranja osjećanja uspjela. Pjesma ima četiri strofe od kojih svaka sadržava četiri stiha, dok ponavljanje prvog i četvrtog stiha pjesmu pretvara u mantru, očučujuću i svezremlenu, koja zadržava temeljni osjećaj žalovanja što je sve tako kako jest: „Tu brat je bratu neprijatelj.“

Muze i Erinije pjesnički i fizički velika su knjiga. Muze koje nadahnjuju i muze koje se svete i mračne, stanuju skupa u poeziji Mile Stojića. Raskošan pjesnički opus ovoga pjesnika urednik Marko Pogačar vješto je stavio pod zajedničku kapu. Onome koji će čitati važan će vodič biti pogovori Petra Gudelja i Krešimira Bagića. Dojma sam da je Mile Stojić kao autor nasušno potreban svojem vremenu, kao svjedok, pripovjedač, prorok, kroničar tmurne stvarnosti, osjećajni polemičar i nadasve onaj koji posjeduje lirsku tajnovitost – kao pjesnik potreban vremenu.

Zvonko Benković

Književnik s Alipašinog polja

Milu Stojića godinama sam susretao na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu još za studentskih dana. Njegova supruga Hasija Borić i on redovito su dolazili kod nas na sva kulturna zbivanja. Njegova poezija bila mi je u to poslijeratno vrijeme teška kao i dani provedeni u Sarajevu. Odražavala je stvarnost i svijet u kojem smo bili. Bez boje. Bez mirisa. Samo sivilo. Ranjene zgrade i neboderi. Napuštene kuće. Psi lualice. Neosvijetljene ulice, kao i njihov stambeni blok na Alipašinom polju. U njegovoj blizini nalazi se tramvajska stanica do koje smo morali pješaćiti od posljednjega do prvog broja Aleje Bosne Srebrene. Njih dvoje često su me podsjećali na stanicu i tramvaj koji uvijek netko čeka. Kad sam ih prvih put susreo bili su u zrelih godinama, ali su ponekad izgledali kao istrošeni tramvaji koji su se vukli po umornim šinama. Ozbiljni ljudi. Pisac i glumica. Hercegovac i Bosanka. Poeta i ona koja je pisanoj riječi udahnjivala život. Ni mladi ni stari. Bez maski i estetskih zahvata. Prirodni i pomalo hiroviti. Umorni od vremena koje nije štedjelo nikoga; priča koje su nosili u sebi; nemira koji je bio destruktivna konstrukcija njihova bića; melankolije koju si mogao osjetiti u zraku oko njih; visina o kojim su sanjali; poetike koju su živjeli; položaju koji su imali i nemali. Bili su naši kućni prijatelji, a naša kuća u to vrijeme bila je Franjevačka teologija u Sarajevu. Bila je to jedna od rijetkih institucija u koju su mnogi dolazili, od pjesnika, glumaca i glazbenih virtuozu do svjetskih političara, prosjaka iz sjene i ljudi iz *komšiluka* koji su našu kuću činili centrom kulturnoga života grada krajem devedesetih godina prošloga stoljeća.

Zbog nekoga poštovanja izbjegavao sam bliske susrete s njima jer ipak su oni bili gosti koje se čekalo i s poštovanjem pozdravljalo. Određeni strah popunjavao je prazninu neznanja, bojazni da neću imati što suvislo reći, ali i nesvjesnoga poštovanja pred gostima koji su redovito dolazili. U susretima s drugim bili su blagorječivi, s osmijehom više i prodornim pogledom. Za mene su tad bili veliki ljudi s kojima sam tek usput progovorio kad bih ih dočekaao na vratima Teologije pozdravljajući ih stidljivo prije još jednoga prijema.

Mile Stojić izgledao je kao hercegovačka gromada na neobičnom tlu. Neprirodan u svojoj prirodnosti. U Sarajevu tijelom, a duhom negdje daleko iznad stjenovitoga krša. Bio je prepun nekoga nemira, horizonata koje je lovio, talenata koji su izvirali iz svakoga novog susreta s pisanom riječi, nemira koji ga je nosio, literarnih sukoba s književnim veličinama, političkom stvarnošću i vlastitim nedosanjanim snovima. Baš taj njegov nutarnji nemir nekako se u potpunosti sjedinio s poslijeratnom tmurnom sarajevskom pričom, onima koji su ostali u opkoljenom gradu kao i onima koji su se vratili ili tek povremeno navraćali.

Dvije gromade – Hasija i Mile – izgledali su kao dvije tračnice stare tramvajske pruge. Vodili su u nekom poznatom smjeru, ali jednako tako bili su nerazumljeni, neshvaćeni i nedodirljivi u svojim vlastitim svjetovima. Bili su tu, uvijek prisutni, sa svime upoznati, bez puno riječi i otvorene mogućnosti razgovora. Trajno u bijegu i nekom čekanju priče ili imaginarnoga pripovjedača kao na sljedeći tramvaj koji će doći ili neće. Sve je ovisilo o voznome redu i dotrajalim strojevima.

***

Od prvoga susreta prošlo je više od dvadeset godina. Poznati scenariji sarajevske zime. Magla s mirisom i okusom. Ugljen grize za oči. Tramvajska stanica na istom mjestu. Neki novi suputnici u starim tramvajima na novopostavljenim tračnicama. Ponovno iščitavanje Stojićevih knjiga. Uspomene. Susret sa slikama i sjećanjem.

Dok tramvaj jednolično klizi, u pozadini svira *Libreto za sviralu i strojnicu*. Ovaj put bez gudala i svirača, bez instrumenata s bodljikavim žicama, bez glasa sirene za uzbunu, mirisa baruta, treštanja gelera po pločniku, majčina krika, djece u zbjegu. Samo tragovi odsviranih stihova lebde na zgarištu uspomena stvarajući priče bez početka, umjetnike bez umjetnina, pjesnike bez stihova jer svatko sanja svoje snove o zadatku koji onaj drugi treba ispuniti. Kakofonija zvučnih imena. Blještavilo neonskih reklama. Ljudi bez sjena i *nevidljivi bilježnik* tmurnih dana i teških vremena koji su odavno već postali povijest bez historije, uspomene bez sjećanja, slavlje bez gostiju, čaša bez vina. I onda se pitam kako prepoznati to neko blisko davno vrijeme, kako razumjeti bosanski vilajet, mjesto gdje su svi jednaki ispod nebeskoga svoda, a još bliži zastrti ispod nadgrobniha biljega. Kako razumje-

ti pjesmu bez stihova kad u njoj majstorski pripovijeda *Jablan*, i to samo za sunčanih dana šećući osušenu sjenu od svitanja do zalaska preko zapuštenih krstova, mramornih nišana i kapele Male braće. Put bez velikih riječi, mirovnih snaga i usiljenih dijaloga. Nepodnošljivi teret na pogrbļjenoj sjeni i život poslije života u danima svjetla. A u kišnim danima jablanova zgrbljena sjena ne plovi dostojanstveno upisanim tragom, nego snuđeno čeka, poput skrivenoga pjesnika, da netko rastjera oblake iznad koševskoga brda, da netko otvori njegovu knjigu i započne nedovršenu pjesmu, da sirotan ne stoji usamljen na najudaljenijem mjestu na svijetu čekajući neki novi susret s čitateljima ili pokojnicima kojima odavno nitko ne čita ni molitvu za pokoj duše ni pjesmu bez stihova. Nejasni libreto podsjeća i kako iznenada sve postane sumorno kad *sevdah* zamiriše na krv i paljevinu, a oružje počne zveckati u ritmu *saza*. Tad opjevani *đul* izgubi svoju ljepotu, mirišljavom *jasminu* polome grane, *mladoj sultaniji* netko zakrči utabane staze, a *bašća* ostane pusta bez uspomena i mirisa.

Tek na trenutak stihovi ponovno podsjetite da sve što čovjek ima u životu ne vrijedi *lule duhana* u ratu kad jedna svjetleća vatra spali i kuću i pisma, i rukopise i uspomene. Tad sve što je čovjek nekada imao postane više od ništa i postane vidljiv kao trak zvijezde vodilje, zatomljene boli, neispjevanih suza. Samo dim i uspomene stanu na mjesto jednoga gordog čovjeka opjevanoga u *Poslanici Veselku Koromanu*. Jer uvijek se nađe *neka zločinačka ruka* koja kad-tad zapriječi put i uhvati se ukoštac s ponavljanjem iste priče o besmislenom umiranju, neproživljenim uspomenama, uciviljenim majkama, posteljama bez muževa, djeci bez očeva.

I Stojić opet stoički podsjeća da isto trešte tramvajske tračnice Beča, Zagreba i Sarajeva, samo zrak ima drugu gustoću dok ljudi pripovijedaju priče o nekim glavnim junacima iz njihove usmene povijesti. S druge strane, oni pod zemljom glasno šute dok tramvaji prevoze putnike koji neprestano odlaze. Daleko. Možda i blizu. Pitanje je poetike duše i uspomena na jedno vrijeme, tri zemlje, nekoliko poslova i ljude poput Stojića koji pripovijedaju i kada šute, koji iz sukoba sa sobom unose neku neponovljivu poetiku pjesme bez stiha, života iz neke druge perspektive.

Nakon poznatih pjesama ponovno su došli tekstovi *Riječi na prozoru* kao dio hibridnoga žanra poredani abecednim redom od A do Z. U njima sam upoznao jedno drugačije Stojićevo lice i njegovo vješto povezivanje dnevno političke stvarnosti, prošlih režima, svjetskih zbivanja uz suvremene

simbole i sjećanja ispod naslova s jednom riječi. Začudno sam čitao tekstove i pokušao razumjeti neko prošlo vrijeme, pročitane romane, zategnute međunarodne i međunacionalne odnose, repetitivne priče o likovima iz povijesti i onima koji će tek postati njihov sastavni dio. Zbirka započinje taktovima uspomene na rođenje *AB(Š)* bez spomena i proslave velike stote obljetnice rođenja; *Andrića* bez zemlje i nacionalne pripadnosti; *Apatrida* i čovjeka bez domovine koji se osjeća sigurno samo ondje odakle ga ne tjeraju – barem do nove prigode; Sarajeva koji bez *Atentat-a* danas ne bi imao svjetsku slavu i ne bi značio gotovo ništa jer se ispod njega upisuju razne igre od onih olimpijskih iz osamdeseti i četvrte, ratnih devedesetih i neprestanih političkih do starih i novih intriga i igara sačuvanih u vitrinama muzeja; *azila* i putujućih nomada koji neprestano traže utočište jer su bili svojedobno odvažni govornici protiv aktualne vlasti, politički disidenti ili svrgnuti vladari; do onih koji započinju sa slovom B, C, Č, D... sve do Z i pozdrava *Zdravo* ili sarajevski *Vozdrav* koji je s vremenom postao suvišan u gradu kojega je žargonizam *Rjevosa* upravo oblikovalo i *Zlata* koji ima svoju ljepotu pa makar ona bila samo u djevojačkoj kosi. Ispod jednorječnoga naslova kao da se skrila sva šutnja na bol koju Stojić nosi. Pripovijedajući o drugima najviše je govorio o samom sebi, hercegovačkim korijenima, velikoj ljubavi prema Hasiji i kćerima, ratnom stradanju i strahovima, borbi za голу egzistenciju, neprestanim pokušajima da dokaže svoju veličinu, novinarskim redakcijama u kojima je radio i ljudima koji su njegov život oplemenili svojom prisutnošću ili odsutnošću.

O ljepoti riječi teško je govoriti, ali o sjećanju na jedno vrijeme, sarajevske poslijeratne godine i riječima koje je Mile Stojić ubilježio na arcima papira još godinama će se pisati. Hoće li ih imati tko čitati, ostat će nedorečeno kao i točno vrijeme polaska tramvaja sa stanice na Alipašinom polju u Sarajevu jer novi displej pokazuje pogrešku u sustavu.

Nenad Rizvanović

Pisac koji nije krivotvorio vlastitu domovinu

Mile Stojić, *Via Vienna: skice na putu: Sarajevo – Beč – Sarajevo 1993. – 2003.*, Zenica, Vrijeme, 2004.

On je umjetnik novinarstva! tako je Viktor Ivančić u jednom tekstu kratko opisao Milu Stojića. I doista, Stojić je bio umjetnik one vrste borbenog i časnog novinarstva koje je pod udarom trivijalizacije danas potisnuto na društvenu marginu. Viktor Ivančić i Mile Stojić su se u *Feral Tribuneu* prepoznali po „osobnim moralnim razlozima“, zbog kojih su „odbijali služiti nacijama, njihovim državama, njihovima vojskama i njihovim grobljima“ (Viktor Ivančić). Mile Stojić je ponajprije pjesnik koji poeziju objavljuje još od ranih 70-ih godina prošloga stoljeća, s dosad dvadesetak objavljenih knjiga, nedavno skupljenih u izvanrednu knjigu *Muze i Ernije: sabrane pjesme: 1977. – 2022.* (V.B.Z., 2020.).

Unatoč činjenici da je Stojićev publicistički opus opsegom skromniji od pjesničkog, on se bitno nadopunjuje i prožima s pjesničkim, s kojim čini jedinstvenu književnu cjelinu. Nebrojani Stojićevi tekstovi o ratu, protiv rata, protiv „surovih sebičnih identiteta“ u devedesetima i dvijetisućitima izlazili su u novinama i časopisima kakvi su bili *Danas*, *Erasmus*, *Tjednik*, *Feral* i *Dani*. Stojić je svoj „feljtonistički revolt“ znao artikulirati u izniman emocionalni angažman, intelektualnu domišljenost i stilističku sposobnosti, za stvaranje izvanrednog štiva, koje je kasnije ukoričeno u desetak knjiga, od kojih su najvažnije *Jutro u Pompejima* (1999.), *Riječi na prozoru* (1999.), *Café Nostalgija* (2007.) i napose *Via Venna*, knjiga najprije tiskana 2004. u izdanju zeničkog Vremena, a kasnije pretiskana još tri puta u izdanjima V.B.Z.-a, Dobre knjige i Prosvete, kojima valja pribrojiti prijevode ove knjige na poljski i njemački.

I *Via Vienna* – kao i publicistički tekstovi iz drugih Stojićevih publicističkih knjiga – nastali su iz novina i za novine, kao literarni primjer živog prožimanja novinarstva i književnosti. Važno je da su ti tekstovi odlično

„podnijeli“ tranziciju iz novina u knjigu i da se njihova žurnalistička priroda nije, kao u mnogim drugim slučajevima, među koricama knjige pojeftinila i rastočila u banalno štivo.

Već podnaslov knjige sugerira da je riječ o svojevrsnoj rekapitulaciji autorova desetogodišnjeg prognaničkog života („azila“), u žanrovskom smislu prilično neodređenog. Skice s puta Sarajevo – Beč – Sarajevo 1992. – 2003. u kasnijem se V.B.Z.-ovom izdanju pretvara u „jedno sudbinsko putovanje“, što ga samo prividno približava žanru putopisa.

Via Vienna je, naime, onaj tip žanrovski „nečiste“ knjige koja izrasta iz literarnog književnog humusa u kojem „nešto nastaje ni iz čega“ i stoga nije čudno da tekstovi žanrovski variraju između putopisa, reportaže, novinskih izvještaja, feljtona, eseja, i da ta žanrovska hibridnost ima svoju logiku u srednjoeuropskom podrijetlu i egzilantskom sadržaju. Slobodan Šnajder u svom tekstu o ovoj knjizi lucidno primjećuje da bi primjereniji naslov bio *Ex Ponto* – ili dodajmo *Epistulae ex Ponto*, nakon Ovidija i Ive Andrića, još jedan takav naslov – ili varijacija naslova, vjerojatno bi bila baš pretenciozna.

Glavni junak *Via Vienna* dakle nije uopće Mile Stojić, nego grad Beč u kojem se pisac zatekao kao prognanik. Stojić luta među svim poznatim turističkim lokalitetima kakvi su Mariahilferstrasse i Heldenplatz, Ring, tržnica Naschmarkt, dvorac Belvedere i café Central, i vidi Beč kao propalu austro-ugarsku metropolu, po mnogočemu srednjoeuropski grad, koji je dalje vidljivim i nevidljivim nitima povezan s metropolama kakve su Budimpešta, Prag, Varšava, Zagreb i Sarajevo. Pisac koji je izbačen iz svog zavičaja lako primjećuje njegovu jeftinoću i trivijalnost, koja mu posebno smeta u liku japanskih turista, s kojima ima više sličnosti nego što bi to htio.

Srednja Europa i Austro-Ugarska u ovoj se knjizi isprepliću iako, naravno, nisu baš sinonimi. I jedan i drugi svijet često su u duetu omalovažavani i ismijavani kao izmišljeni i/ili bespotrebni društveni i politički fenomeni, i nije nimalo slučajno da je posljednji korifej tog osporavanja bio baš Peter Handke.

Dok sjedi u slavnom bečkom Cafeu, Stojić shvaća da će njegov poetski doživljaj Beča zauzeti mjesto u stvarnoj i mitološkoj provjeri ovog grada samo ako bude autentičan i istinit i zato piše izvještaj iz muzealiziranog svijeta u koji je banuo kao daleki seoski rođak iz prošlosti, kojeg je Beč milosrdno okučio i zaposlio, što nije razlog da ne napiše ono što vidi i osjeća.

Ni njemu nije jasno gdje počinje srednjoeuropsko, a gdje završava austro-ugarsko, i svjestan je da značenja ovih pojmova nisu ista kao i prije sto godina. Pred dvorcem Belvedere prisjeća se Eugena Savojskog koji je 23. i 24. listopada 1697. opljačkao i zapalio Sarajevo, kao i čuvenog bečkog Hitlerovog govora koji je zapalio svijet. Ista kultura koja je proizvela filozofiju, glazbu, znanosti izmislila je politički antisemitizam koje je okotio Hitlera i hitlerizam. Nije baš utješno što je Austro-Ugarsku dokusurio nacionalizam koji je sama izmislila i poticala, kao ni to da je Srednja Europa u suštini imaginarni nastavak Austro-Ugarske koji svodimo na nešto suštinsko poznato, na neki recidiv bolesti koji se vuče nakon što su se simptomi povukli. Stojić kao prognanik koji je pobjegao pred nacionalističkim klanjem oko teritorija i granica, Srednju Europa mora vidjeti kao transgraničnu oazu kojom caruje tolerancija raznolikosti pa mu se Srednja Europa i Austro-Ugarska čine blažima i bližima nego što su ikada bile. To možda i nije slučajno, jer on nikada nije povjerovao da je Austro-Ugarska bila mrski okupator i da je Gavrilo Princip heroj, a ne zločinac. I doista, nije se teško složiti sa Stojićem da je Princip bio „podmukli terorist“ čiji je hitac dalekosežno odveo svijet

na stranputicu, odnosno da bečki car Franjo Josip nije bio senilni kreten, nego mudar vladar.

Austro-Ugarsku, Srednju Europu, Jugoslaviju i Bosnu i Hercegovinu svojedobno je krasila želja za civiliziranim životom. Barbarima je Bosna i Hercegovina – baš kao Jugoslavija ranije – bila lak, premda žilav i neukusan zalogaj, Srednju Europu nije bilo baš tako lako progutati jer se njezino imaginarno odavno pretvorilo u neprolaznu umjetničku, ponajprije književnu vrijednost – nedvojbeno i Stojićevu književnu lektiru – koju je danas nemoguće spaliti i uništiti. Musil, Zweig, Roth, Bruno Schultz, naravno i Krleža i Andrić, nisu pisci koji potiču na kukavički uzmak, nego na krvavu pobunu! Uostalom, i da je sam Gavrilo Princip kojim slučajem čitao Musilova gojenca Törlessa, Hofmannsthalova *Imaginarna pisma* ili Rilkeove *Zapise Maltea Lauridsa Briggea*, Srednja Europa bi možda bila znatno više od šarmantnog amblemskog, a sam Princip ne bi pucao u prestolonasljednika, nego u vlastiti nacionalizam.

Egzil je, veli Brecht, a prisjeća se Stojić, stanje u kojem čovjek glasno govori, ali ga nitko ne sluša, i Stojić je na vrijeme shvatio da vlastitu sudbinu mora uklopiti u književnu tradiciju ako želi da ga netko čita i sluša. Stoga je pisao o srednjoeuropskim književnim uzorima, o Thomasu Bernhardu, Paulu Celanu i pogotovo o Ödönu von Horváthu, piscu bez groba i domovine, za čiju se književnu sudbinu svojedobno zainteresirao i Danilo Kiš. Fasciniran lakoćom i elegancijom kojom je von Horváth odbacio „nacionalističko krivotvorenje pojma domovine“, Stojić je posudio i prihvatio ovu krilaticu kao važan vlastiti književni i životni motiv.

Za Stojića je svaki nacionalizam zatvaranje očiju pred svijetom i prezir prema drugom – a nacionalizam od fašizma dijeli tek korak – i taj dugi egzil u Beču, kakav god bio, Stojića je izvještio u moralnoj antifašističkoj nepotkupljivosti vrlo sličnoj onoj von Horváthovoj. Uostalom, umjetnik poput Mile Stojića oduvijek je bio spreman na gorka razočaranja, na raskide prijateljstva s najbližim prijateljem ako se radi o temeljnim moralnim i političkim načelima. Nitko i ništa nije moglo spriječiti Stojića u obrani i čestitosti i poštenja, i on sam, onako tankočutan melankolik, i bolnik, odlučno je i odrješito u svojoj literaturi stao na stranu slabijih i popljuvanih, prezrenih i prognanih. Nije teško dokučiti da su njegove književne i stvarne simpatije prema gubitnicima, azilantima, egzilantima, prognanicima, izbjeglicama, nedvojbeno imale i imaju u svojoj suštini kršćanski i katolički temelj.

U Cafeu Central danas umjesto Stojićevih predšasnika i književne subraće sjede blesavi japanski turisti, no Cafe Central još je uvijek bolji i poželjniji od balkanske krčme. Neliječeni austronostalgičar i shrvani bosanski prognanik poput Stojića shvaća da su Austro-Ugarska, Srednja Europa i Beč svedeni na poznate turističke postaje, ali da barem Musil, Roth, Krleža i Bernhard nikad neće postati japanski bestseler.

Mile Stojić je baš poput svojih književnih uzora brižan evidentičar jednog svijeta koji se tragično raspao i antipatičnog „novog“ barbarskog svijeta koji buja poput karcinoma. Stojićevi tekstovi najbolji su ondje gdje su najosobniji i najemocionalniji u svojim lucidnim melankoličnim doživljajima i opažanjima. *Via Vienna* svojedobno je zainteresirala mnoštvo kompetentnih čitatelja poput Zdravka Zime, Igora Mandića, Slobodana Šnajdera, Ivana Lovrenovića i Filipa Davida, koji su u piscu vidjeli „orijentalnog Hrvata“, „rođenog Hercegovca i naturaliziranog Bosanca“, „lokalpatriota bez domovine“, a Zdravko Zima se pišući o Stojiću čak prisjetio da Gauss tvrdi da riječ „Jugonostalgiker u njemačkom zvuči nevino, a na hrvatskom brutalno“! Sam Stojić je pak za sebe konstatirao „da je za Hercegovce Bošnjak, za Sarajlije Hrvat, za Zagrepčane Bosanac, za Nijemce Jugos, a zapravo uvijek marginalac, uvijek manjina po vlastitom izboru i osjećanju“. Premda sam tvrdi da je od njegove ode dunavskom gradu na kraju ostalo malo, gotovo ništa, *Via Vienna* je i dalje važna i nepretenciozna knjiga. Tuđina se u Stojićevu slučaju ipak pokazala pomalo kao zavičaj, a ni zavičaj srećom nije postao baš tuđina. Stojić je preživio vlastiti egzil, ali preživjela je i njegova knjiga *Via Vienna* koja s knjigama Predraga Matvejevića, Viktora Ivančića, Aleša Debeljaka, Slavenke Drakulić, Mirka Kovača, Filipa Davida i Dubravke Ugrešić i dalje literarno uvjerljivo svjedoči o teškom vremenu koje nažalost i dalje traje.

Edit Glavurtić: *Bilješka iz dnevnika*, kombinirana tehnika, olovka, akvarel, 50 x 64 cm, 2012.

KNJIGA U FOKUSU

Dubravka Oraić Tolić:
Zagrebačka stilistička škola

Zlatko Kramarić

Pohvala prijateljstvu i majstorstvu

O prijatelji moji, nema prijatelja
Jacques Derrida

Nekako, u isto vrijeme, prošle su godine objelodanjene dvije knjige u kojima se, na jedan posebno topao, gotovo nježan način, piše o intelektualnom prijateljstvu, o osobama koje su autorima mnogo značile u životu i bez kojih bi njihovi životi bili kudikamo siromašniji. Jednu je napisala Dubravka Oraić Tolić, *Zagrebačka stilistička škola*¹, a drugu Pavao Pavličić, *Galerija*.² I jedna i druga knjiga uistinu predstavljaju značajan datum u našoj kulturi. Naime, živimo u takvim vremenima u kojima se do kategorije prijateljstva nešto baš previše i ne drži. Stoga je za pohvalu što u našem društvu, u ovim „oskudnim i površnim vremenima“, postoje pojedinci koji do prijateljstva ne samo što drže nego i o tom fenomenu umiju zanimljivo pisati. Isprva smo i jednu i drugu knjigu čitali kao jednu od mnogih varijacija na temu „politike prijateljstva“. To naše „prvo“ čitanje ovih knjiga ponajviše se oslanjalo na one strategije „prijateljstva“ na koje se u svojim tekstovima referira francuski filozof Jacques Derrida.³ Doduše, ovaj filozof u tekstu „Politike prijateljstva“⁴ priznao je da misao „O prijatelji moji, prija-

---

¹ Dubravka Oraić Tolić, *Zagrebačka stilistička škola. Zlatno doba hrvatske znanosti o književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2022.

² Pavao Pavličić, *Galerija*, Lađa od vode, Zagreb, 2022.

³ Nema nikakve dvojbe da su i takva čitanja *Zagrebačke stilističke škole* i *Galerije* posvema legitimna. Posebice se ova konstatacija odnosi na knjigu P. Pavličića.

⁴ J. Derrida, *Politike prijateljstva*, Peščanik, 12. listopada 2010.

telja nema“ nije samo citat koji je on toga trenutka čitao nego da je ta misao i prije toga bila citat na koji se referirao jedan drugi čitatelj iz zemlje iz koje i sam Derrida dolazi. Naravno, radi se o Michelu de Montaigneu i citatu „jedne izreke koja je“ i „Aristotelu bila vrlo bliska“.⁵

Bilo bi pogrešno staviti znak jednakosti između ovih dviju knjiga o prijateljstvu. *Galerija* je pisana u znatno ležernijem tonu, „ostalo mi je samo da pokušam običnim riječima kazati što su oni meni značili, kako su na mene utjecali i što sam prema njima osjećao“⁶, dok su namjere Dubravke Oraić Tolić u knjizi *Zagrebačka stilistička škola* puno ozbiljnije. Njezina je knjiga svojevrsni *hommage* jednom književnoznanstvenom fenomenu, koji je trajan simbol hrvatskog kulturnog identiteta. U knjizi *Galerija* politička ambijent samo se blago naslućuje, dok je u knjizi *Zagrebačka stilistička škola* taj ambijent u prvome planu. Promjene teorijskih paradigmi unutar te Škole u pravilu su bile uvjetovane političkim promjenama u hrvatsko (jugoslavenskom) društvu. Čitajući ovu knjigu bilo je i više nego očito da je i za Dubravku Oraić Tolić, uostalom, kao i za njemačkog teoretičara H. Korschorka, svaka teorija pripovijedanja politička znanost *par excellence*.⁷

Kako i sami već dulje imamo namjeru napisati knjigu o onim našim profesorima koji su nas uvodili u tajne literature, politike, filozofije, života uopće, o nekim dragim kolegama s kojima smo, u nekim vremenima, radili i svakodnevno se družili i razmjenjivali mišljenja o svim „važnim društveno-

⁵ „... valja upotrijebiti izreku koja je Aristotelu bila vrlo bliska: ‘O prijatelji moji, nema prijatelja’, Michel de Montaigne, „De l’amitie“, u. Essais, Livre premier, ch. XXVII, ed. de la Pleide, Gallimard, Paris, str. 226. Valja napomenuti da u Eudemovoj etici (VII 4, 1239a, 35-40) Aristotel upisuje prijateljstvo, smrt i spoznaju u istu konfiguraciju, u konstelaciju nužnost koja daje puno povoda promišljanju. Počinje time što zamjećuje da prijateljstvu više odgovara voljeti nego biti voljen (upravo na ovoj sokratovskoj komponenti prijateljstva, „poklanjanja onoga najboljeg u sebi drugome na uživanje“, u svojoj će knjizi ustrajati P. Pavličić), što malo komplicira shemu uzajamnosti i reciprociteta, koju Aristotel, na nekim drugim mjestima, pak, privilegira. Iz razumljivih razloga u ovome tekstu nećemo se baviti dugom tradicijom ove intrigantne teme europske filozofije, od Aristotela, Montaignea, Kanta, Blanchota pa sve do Nietzschea i Derridaa!

⁶ P. Pavličić, *Galerija*, str.6.

⁷ Usp. A. Koschorke, *Hitlerov Mein Kampf. Ka poetici nacionalsocijalizma, XX vek*, Beograd, 2020., posebice Dodatak: „Konfliktni narativi“, str. 81-131, gdje ovaj autor, među ostalim, tvrdi da se „u kružni odnos između pripovijesti i konflikata (raznih ideologija, političkih strategija, vjerovanja... – op. Z. K.) trebaju (...) unijeti dodatne varijable, ako se iz toga želi izvesti upotrebljiv heuristički model“, str. 98

političkim pojavama“, uopće o ljudima bez kojih bi naš život bio znatno siromašniji i vjerojatno manje zanimljiv, više je nego razumljiva naša fasciniranost ovim dvjema knjigama. Ali, taj osjećaj fascinacije uskoro se pretvorio u čistu zavist, gotovo ljubomoru, jer smo morali sa žaljenjem konstatirati da je naš krug iznimnih prijatelja znatno skromniji u odnosu na društva u kojima su se, u nekim vremenima, kretali Dubravka i Pavao. Ono što je u cijeloj ovoj priči najzanimljivije jest činjenica da smo većinu tih ljudi koji se spominju u ovim knjigama, na ovaj ili onaj način, i sami prilično dobro poznavali. Neki od njih bili su nam profesori (I. Frangeš, M. Solar, A. Flaker, Z. Škreb, Z. Kravar, P. Pavličić, K. Pranjić, V. Žmegač, C. Milanja, A. Stamać, M. Beker...), neke smo, pak, relativno često susretali na raznim znanstvenim kongresima, konferencijama, simpozijima, seminarima, književnim tribinama (S. Petrović, N. Batušić, M. Tomasović, V. Biti, D. Fališevac, S. P. Novak, Z. Kovač...), o nekima smo pisali ozbiljne tekstove (G. Tribuson...), s nekima se usputno družili kod zajedničkih prijatelja⁸ (E. Hercigonja, Z. Maković, I. Slamnig, K. Nemeč, J. Užarević, A. Lederer, D. Oraić Tolić...), nekima smo i sami bili profesori (J. Matanović...), a od nekih smo posuđivali knjige do kojih nismo mogli doći u našim bibliotekama⁹ (D. Ugrešić, V. Biti, C. Milanja...), ali sve to ipak nije imalo onu dimenziju prijateljevanja o kojoj pišu ovo dvoje autora. Kod nas su sva ta druženja bila nekako „na daljinu“, događala su se „s vremena na vrijeme“, više slučajno, gotovo neobvezno i uvijek su trajala (pre)kratko! Kada je bilo najljepše morali smo prekidati druženje i žuriti na ponoćni vlak za Osijek. Vozni red Jugoslavenskih željeznica nije imao razumijevanja za naše „male noćne zagrebačke razgovore“!

⁸ Još uvijek su mi u živom sjećanju sva ona spontana druženja u sobi Stjepana Damjanovića, jednog od najomiljenijih profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje su se, u „podzemlju“ fakulteta, vodili krajnje ozbiljni razgovori o (geo)politici, o imenu jeziku, o literaturi, o povijesti, ali i o idealnoj formaciji u kojoj bi u nedjelju trebao igrati Dinamo. Pričalo se da je jednom prilikom profesor A. Stamać na seminar iz teorije literature kao gosta doveo Zlatka Kranjčara?! Tijekom poslijediplomskih studija imali smo običaj dolaziti i na redovite „kartaške seanse“, koje je najčešće organizirao uvijek raspoloženi Marko Samardžija. Činjenica da je Marko bio lingvist nije imala utjecaja na naša kartaška druženja. Od njega smo o povijesti hrvatskog jezika puno toga zanimljivog naučili! On do „hrvatske šutnje“ nije nešto previše držao. Barem ne u krugu najbližih prijatelja.

⁹ Tako nam je Bahtinovu *Teoriju romana*, kao i neke druge njegove rukopise, na rusko-mezimskom jeziku, posudila Dubravka Ugrešić! Zbornik „Uvod u naratologiju“ ne bismo mogli napisati bez pomoći C. Milanja i V. Bitija. Od njih smo posuđivali one tekstove do kojih nismo mogli doći.

Upravo ta činjenica da smo živjeli i radili u Osijeku bitno je utjecala na intenzitet i dinamiku naših druženja s tim ljudima. Osijek je, u to vrijeme, krajem 70-ih i početkom 80-ih godina, ipak bio samo jedna od hrvatskih provincija: bili smo tako blizu središtu/Zagrebu, a opet nekako daleko! Živjeli smo na periferiji jedne druge periferije!¹⁰ I koliko god da nam je bila bliska i draga misao hrvatskog pjesnika Vlade Gotovca o tome kako Hrvatska nikako ne smije dopustiti da se pretvori u puki zbir svojih provincija, bili smo i više nego svjesni da su plemenite želje pjesnika jedno, a surova stvarnost socijalističke Hrvatske nešto posvema drugo! Naša pozicija u Osijeku tih 70-ih i 80-ih godina prošloga stoljeća mogla bi se usporediti s onom situacijom u kojoj se našao Marin Držić kada je, iz političkih razloga, morao napustiti Dubrovnik i skloniti se u Sieni. Kao što se da vidjeti, politika je i u 16. stoljeću znala biti vrlo okrutna prema onima koji bi vlast, na ovaj ili onaj način, pisanjem, govorenjem..., dovodili u pitanje! I mi smo, baš kao i taj naš nes(p)retni književnik-političar, bili zainteresirani za sva moguća politička i ina zbivanja u Zagrebu, kao što je i Držić, s pristojne udaljenosti, iz relativno sigurne Siene, pratio ondašnje političke (ne)prilike u Dubrovniku s kojima se nije slagao. I tim prilikama bio je jednako nesretan baš kao i mi 400 godina poslije!

Pozorno smo pratili sve procese u metropoli, kako one političke, tako i one koji su se odvijali na planu kulture, znanosti, ekonomije... Doduše, i onda nam je bilo jasno da metropoli baš i nije nešto previše stalo do onoga što se, u isto vrijeme, zbiva u Osijeku. To je vrijeme „hrvatske šutnje“ u kojoj podjednako sudjeluju i hrvatska politika, hrvatski komunisti i hrvatska inteligencija. Imali smo dojam da smo se vratili u vremena neposredno poslije

¹⁰ Mnogo godina kasnije kada smo se nešto intenzivnije bavili odnosom „središte“ vs. „periferija“, tim „najmoćnijim figurama imaginarnog“ (L. Boia), čitajući neke mudre knjige shvatili smo koliko je taj odnos, zapravo, važan za razumijevanje funkcioniranja hrvatskog društva. Malo tko je od nas tada bio svjestan da se središte naše države nalazi na njezinoj periferiji! I ne samo što se središte države nalazi na „pogrešnom“ mjestu nego su i ostala potencijalna središta hrvatske države, jednako tako, smještena na njezinoj periferiji/rubu: i Split, i Osijek, i Rijeka, i Zadar, i Dubrovnik... A periferija nije ništa ino nego „dio teritorija koji se nalazi blizu njenih oboda ili granica“. Sukladno ovoj definiciji moglo bi se zaključiti da se geografsko središte Hrvatske nalazi izvan njezinog teritorija! U Bosni! Na prvi pogled, ova konstatacija može zvučati paradoksalno, ali ona donekle opravdava ona razmišljanja koja smatraju da naša država ima „neprirodan oblik“! Ovu konstataciju ne treba shvatiti kao apel da se taj „neprirodni oblik“ ispravi!

završetka Drugog svjetskog rata, kada su i hrvatski komunisti i hrvatska inteligencija nastojali zaboraviti donedavnu prošlost, odnosno trudili su se, iz petnih žila, da se prešuti svaka ideja hrvatstva.¹¹ A da je i u 70-im godinama uistinu postojao „strah od govora“, i sami smo se mogli uvjeriti već tijekom studiranja na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Ne samo što su naši profesori svaki razgovor o političkim temama elegantno eskivirali nego neki od njih nisu dopuštali da se u njihovoj prisutnosti takve teme uopće „otvaraju“! (O tom svjesnom „bijegu od politike“ naših profesora, na nekoliko mjesta u knjizi, svjedoči i Dubravka Oraić Tolić. No, neki od njih i dalje su, na diskretniji i mudriji način, uz manje buke i bijesa nastavili „kvariti studente“. Jedan od tih suptilnijih načina „kvarenja“ studenta očitovao se u sustavnom radu na nacionalnom pamćenju, radu koji se realizirao u nekoliko magistralskih projekata, pa su se tako pokretale neke važne biblioteke, tiskali su se reprint-izdanja vrijednih knjiga, pa sve do odabira tema za doktorske i magistarske teze. Na taj su način stvarali pretpostavke da budući znanstvenici literarne opuse hrvatskih klasika, kao što su to, prije svega, opusi A. G. Matoša, Janka Polića Kamova, Dragutina Tadijanovića, Milutina Cihlara Nehajeva..., interpretiraju u „novom ključu“: samo iz tih razloga Dubravka je morala iznova pročitati A. G. Matoša, oni detalji koji su joj „promaknuli“ u magisteriju, a koje je profesor Frangeš¹² intuitivno želio da budu primijećeni, u „novom, imagološkom čitanju“ Matoša više joj nisu mogli promaknuti, pa je onda s punim pravom mogla zaključiti da je sudbina moderne hrvatske nacije stalna i nezavršena diseminacija ideja kroatocentrizma i jugoslavenizma, koje se isprepliću posljednjih 150 godina i koje su spriječile tvorbu stabilnog nacionalnog identiteta sve do kraja 20. stoljeća).¹³ Upravo iz tih

¹¹ O tom patološkom strahu hrvatskih elita više vidjeti kod B. Radice, *Hrvatska*, 1945., GZH, Zagreb, 1992.

¹² Na predavanjima i seminarima iz Novije hrvatske književnosti profesor Frangeš nikada nije spominjao imagološki pristup književnom, ali nema nikakve dvojbe da je bio svjestan da je za razumijevanja literature itekako važan onaj „pogled drugoga“: kako nas vide drugi i kako mi vidimo druge! A takvih detalja kod Matoša ima u izobilju i oni su itekako bitni za pravilno razumijevanje hrvatsko-srpskih relacija. Šteta što nam u to vrijeme nije bila poznata knjiga hrvatskog slikara Joze Kljakovića, *U suvremenom kaosu*, koja je 1952. objavljena u Buenos Airesu, u Argentini! Imamo blag osjećaj da su ti memoarski zapisi profesoru Frangešu bili poznati, a profesoru Lasiću sigurno!

¹³ Na jednom od seminara iz grčke filozofije profesor Branko Bošnjak uvjeravao nas je da su se autentični filozofi u antičkoj Grčkoj prepoznavali po tome što nisu znali gdje se

razloga bili smo skloni tu im vrstu pasivnosti tolerirati. Nismo bili posebno strogi prema našim učiteljima jer i sami smo bili svjesni tadašnjih krajnje nepovoljnih političkih relacija u hrvatskom društvu. Jako smo dobro znali da živimo u politički nesigurnim vremenima u kojima je sve suspektno, od imena jezika, pravopisa, pa sve do toga za koji se nogometni klub navija ili koje se novine čitaju.¹⁴ O nepodnošljivoj težini javnoga djelovanja u provinciji pisali smo opširnije u Uvodu naše *Kritike mračnoga uma (ili o etici kajanja)*, a da je te težine bila svjesna i Dubravka Oraić Tolić, na najbolji mogući način, svjedoče *Memoarski zapisi u povodu 50. obljetnice hrvatskog proljeća (1971-2021)*, koje je ona i uredila i gdje je u predgovoru vrlo jasno objasnila temeljnu ideju tog memoarskog projekta, koji je trebao „zabilježiti sjećanje manje poznatih ili posve nepoznatih sudionika i suvremenika Hrvatskog proljeća koji su, često daleko od velikih zbivanja, u svojim malim sudbinama (i malim sredinama, Blatu na Korčuli, Šibeniku, Trogiru, Gradišci, Belišću, Iloku – op. Z. K.) preživjeli zanos ‘drugog narodnog preporoda’ i posljedicu državnog terora nakon njegovog gušenja“.¹⁵

---

nalazi gradska vijećnica. Nisu se željeli nepotrebno opterećivati takvim trivijalnostima. No, netko od očito duhovitijih studenata primijetio je da su oni u gradskoj vijećnici sigurno znali gdje se nalaze „smušeni“ filozofi od kojih su neki živjeli u bačvi, a neki od silnog razmišljanja upadali u bunar. Konačno, zar nesretna sudbina Sokrata, na najdrastičniji način, ne potvrđuje upravo ovu oporu činjenicu: može pojedinac bježati od politike, ali politika ne pokazuje namjeru da pobjegne od pojedinca! Koliko nam je poznato, nijedan od naših profesora nije zbog svog političkog angažmana bio prisiljen popiti otrov, nijedan od njih nije završio u zatvoru (neki su bili pozivani na informativne razgovore i kraće vrijeme zadržani u pritvoru), nijedan nije dobio otkaz, ali neki su ipak smatrali da je mudrije napustiti fakultet, pa su otišli predavati na stranim sveučilištima. Doduše, neki su bili kažnjeni tako da su bili izbačeni iz Partije, drugi su se toliko razočarali da su odustajali od nekih vrijednih nacionalnih projekata. Ovdje, u prvome redu, mislimo na projekt koji je vodio A. Flaker i koji se bavio mjestom hrvatske književnosti u kontekstu europske književnosti. Uvijek se pitamo što bi bilo da je I. Frangeš svoju *Povijest hrvatske književnosti* kojim slučajem napisao desetak godina ranije?!

¹⁴ Iz današnje perspektive izgleda gotovo nevjerojatno da je Partija imala ozbiljne primjedbe na pojedine tekstove iz Zbornika „Hrvatska književnost u evropskom kontekstu“. Partija je smatrala da su neke formulacije D. Brozovića o hrvatskom (i srpskom) jeziku politički nedopustive. A ako su politički nedopustive, onda je upitna i njihova znanstvena utemeljenost. U tom poslu zdušno su im pomagali neki drugi lingvisti kao što je to bio D. Škiljan, koji je u jednom intervjuu izjavio da je on, prije svega, „vojn timer Partije“!

¹⁵ *Memoarski zapisi – u povodu 50. obljetnice Hrvatskog proljeća*, MH, Zagreb, 2021., str. 5. O tim zapisima vidjeti naš prikaz „Crna jesen Hrvatskog proljeća“, Glas Slavonije, 13.

Morali smo se pomiriti s time da su ideje „hrvatskog proljeća“ politički poražene, da su procesi demokratizacije hrvatskog društva odgođeni i da je najbolje, jedno vrijeme, odustati od bilo kakvih javnih manifestacija nezadovoljstva postojećim stanjem u politici, ekonomiji, kulturi... Ne dvojimo da je za mnoge naše profesore ta bolna činjenica djelovala krajnje frustrirajuće i da je predstavljala traumatično iskustvo. Živjeli smo u vremena u kojima eskapizam nije bio samo dominantan stil u literaturi, nego je jedno takvo pomjereno, pomalo i patološko ponašanje postalo normalan način našeg svakodnevnog življenja. U tom kontekstu, posvema su razumljive objekcije A. Šoljana kada je u jednom žustrijem razgovoru P. Pavličiću zamjerio što je u to vrijeme kriminalistički žanr postao najglasnija komponenta u suvremenoj hrvatskoj literaturi: „(...) moj je hendikep ipak bio u tome što sam ja (P. P. – op. Z. K.) govorio subjektivno, a on (A. Š. – op. Z. K.) načelno (a načelno je govorio uvijek). Ja sam govorio i o nekome (o sebi kao piscu krimića), a Šoljan samo o nečemu (o krimiću i njegovu mjestu u hrvatskoj književnosti). Bilo je neizbježno da izgubim.“¹⁶

Ali, ta činjenica da metropoli, u to vrijeme, nije nešto previše stalo do svoje istočne provincije nije bitnije utjecala na naše ponašanje, na naše radne navike. Mi smo i dalje na Pedagoškom/Filozofskom fakultetu u Osijeku, našim studentima, strpljivo i sustavno promovirali temeljne ideje Zagrebačke stilističke škole. Vremenima usprkos! Naime, bilo je kolega koji su nam zamjerali što na seminarima inzistiramo na distinkciji „fabula“ vs. „siže“ (sic!). Smatrali su da su takve teorijske nijanse besmislene i da samo nepotrebno opterećuju studente. Naravno da se na te besmislene objekcije nismo nešto previše osvrtni jer nam je kudikamo važnije bilo da i osječki studenti

---

studenta 2021., u kojem smo, među ostalim, rekli da je i najveća vrijednost ovih zapisa upravo u činjenici da su o svojim nesretnim, ali ponosnim sudbinama progovorili i ti „mali-veliki ljudi“. Urednica im je omogućila da se čuje i njihov glas.

¹⁶ P. Pavličić, *Galerija*, Lađa od vode, Zagreb, 2022., str. 46. Nije samo Šoljan bio nepravedan prema poetici P. Pavličića. I mi smo imali neke slične primjedbe koje su se odnosile na nama tada nepodnošljivu lakoću kojom je narator romana *Večernji akt*, desetak godina poslije čuvene sjednice u Karadorđevu, apsolvira tu sjednicu: „Vani je padao snijeg!“ Moralo je proći nešto vremena da shvatimo kako smo pogrešno pročitali tu rečenicu. Ona je, zapravo, itekako bila politična. Konačno, treba samo vidjeti što su po zanimanju junaci romana P. Pavličića i sve će mu biti jasno. U većini slučajeva to su profesori, povjesničari, bibliotekari, arhivisti, kustosi... A sustavan rad na nacionalnom pamćenju nije moguće bez ovih profesija!

usvoje temeljne teorijske kategorije, relevantnu terminologiju, odnosno da ih polako uvodimo u metodologiju znanstvenog rada.

Iako smo predavali makedonsku književnost, studenti nisu mogli izaći na ispit ako prije toga nisu pročitali F. Petre – Z. Škreb, *Uvod u književnost*, i R. Wellek – A. Warren, *Theory of Literature*.¹⁷ Naravno, nismo se zadovoljavali samo tim knjigama. One su predstavljale ono što su marksisti zvali materijalnom bazom društva, a (duhovna) nadogradnja sastojala se u čitanju i nekih drugih, jednako važnih i vrijednih knjiga, kao što su *Stilske formacije* A. Flakera, *Stilističke studije* I. Frangeša, *Pitanje poetike* M. Solara, *Povijesna poetika romana* V. Žmegača, *Stilovi i razdoblja* Z. Škreba... A kada smo na našim seminarima raspravljali o odnosu književnog stvaralaštva i društva/ideologije, inače našoj omiljenoj, gotovo opsesivnoj temi, koja je bila logična karika do proučavanja političko-etičkih momenata u literaturi do kojeg ćemo doći samo koju godinu poslije, onda su seminaristi, prije toga, dobili obveznu literaturu (S. Lasić, *Sukob na književnoj ljevici*, V. Žmegač, *Književno stvaralaštvo i povijest društva*¹⁸, C. Milanja, *Užas jezične moći*, J. Derrida, *Gramatologija*...), koju su morali pročitati. To je bio uvjet da se uopće može pohađati i aktivno sudjelovati u radu seminara.

Pored toga, studente smo redovito upućivali i na tekstove koji su objavljivani u časopisima *Umjetnost riječi*, *Croatica*, *Republika*... Nikada nismo skrivali da smo i mi učenici te slavne Škole, čija smo spoznaje i znanja željeli prenijeti i našim osječkim studentima.

Bez obzira na to što smo već početkom 80-ih godina bili skloniji novim, suvremenijim teorijskim paradigmatama, nekim subverzivnijim interpretacijama nacionalne književnosti, i taj naš otklon od imanentizma, te temeljne premise Zagrebačke stilističke škole, bio je posvema logičan, jer smo bili svjesni da je ta paradigma odavno potrošena i da više ne daje primjerenе odgovore na neke nove dileme, jer racionalno prosvjetiteljstvo jednostavno ne funkcionira u iracionalnim vremenima! Postali smo umorni od tog našeg uzaludnog prakticanja razumnosti. Doduše, ni francuski (post) strukturalizam, ni ruski formalizam, ni silne naratološke studije nisu uspjeli

¹⁷ Ako nas sjećanje dobro služi, tu kultnu knjigu o teoriji književnosti mogli su čitati na srpskom jeziku u izdanju beogradskog Nolita.

¹⁸ Iako u ovoj knjizi V. Žmegač koketira s marksističkom estetikom, filozofskim tezama T. Adorna i G. Lukacsja, bili smo mišljenja da se studenti moraju upoznati i s takvim razmišljanjima, koja nam i nisu bila baš nešto previše bliska.

riješiti sve naše tadašnje političko-etičke dileme, koje je literatura u ogromnim količinama generirala. Ali, čitanje tekstova teoretičara koji nisu bili u fokusu Zagrebačke škole, kao što su to tekstovi M. Foucaulta, J. Derridaa, R. Barthesa, P. Ricouera, J. P. Lyotarda, T. Todorova, U. Eca, E. Saida, J. M. Lotmana, B. A. Uspenskog, M. Bal, J. Cullera, T. Eagletona, nešto kasnije otkrili smo i tekstove H. Bhabhe, B. Andersona, E. Hobsbawma, A. Smitha, E. Gellnera, G. Spivakove, M. Todorove, J. Habermasa..., polako, ali sigurno udaljavalo nas je od Zagrebačke škole, od naših učitelja. I te logične procese transformacije Zagrebačke škole, od imanentizma do kulturologije, u knjizi je sjajno opisala Dubravka Oraić Tolić. Ima neke simbo- like da su nekako u isto vrijeme, krajem 80-ih godina, objavljene i *Povijest hrvatske književnosti* (1987.) I. Frangeša i *Pripitomljavanje drugog: Mehanizmi domaće teorije* (1989.) V. Bitija. Riječ je o knjigama/projektima koje su, s jedne strane, obilježile najveće dostignuće jedne škole, „rješenje najveće aporije u srcu imanentizma: kako pomiriti razvoj i autonomiju književnog predmeta“, a s druge, pak, strane, knjiga V. Bitija zadala je „smrtni udarac“ toj školi, jer je autor „primijenio metodu dekonstrukcije u čitanju mitskih ‘očeva’, pronalazio je ‘odgodu značenja’, otkrivao ‘logocentrizam’ i ‘ontologizaciju u shvaćanju nacionalne povijesti’“.¹⁹

No, bez obzira na ovaj naš kritički otklon od temeljnih postulata Škole²⁰, i dalje smo smatrali da naši studenti moraju imati elementarni uvid u sva postignuća te Škole, koja je hrvatsku književnu znanost otvorila pre-

¹⁹ Dubravka Oraić Tolić, „Viktor Žmegač i Zagrebačka škola. Od imanentizma do kulturologije“, str. 191. Ako smijemo primijetiti, prava je šteta što I. Frangeš svoju povijest hrvatske književnosti nije napisao kojih desetak godina ranije. Naime, 1987. rasplet jugoslavenske krize ušao je u svoju završnu, terminalnu fazu, pa onda i nije čudno što su se najveći prigovori Frangešovoj koncepciji povijesti hrvatske književnosti odnosili na njegovo izbjegavanje da preciznije označi koordinate „hrvatskog svijeta“. Jedan veliki korpus hrvatske kulture, pismenosti, tradicije, onaj u Bosni i Hercegovini, Vojvodini, Boki..., ostao je iz nekih razloga izvan ove Povijesti!

²⁰ Možda se taj naš otklon i te naše teorijske metamorfoze najbolje vide kroz tekstove naših studentica. Tekstovi Julijane Matanović, koja pripada jednoj od prvih generacija osječkih studenata, bitno se razlikuju od tekstova koja će pisati Kristina Peternai-Andrić, koja je književnost na osječkoj univerzi studirala u 90-im godinama. Isto vrijedi i za tekstove Helene Sablić-Tomić, koja je studirala u drugoj polovici 80-ih godina. Naime, mi smo svaki put čitali neke druge teorijske tekstove, pa se ta promjena naše lektire morala osjetiti i u tekstovima naših iznimno nadarenih studentica. Naravno, u međuvremenu, sve su one uspjele nadmašiti profesora!

ma svijetu. A do toga „otvaranja“ moglo je doći jer su njezini utemeljitelji bili odlično upućeni. Svi oni govorili su nekoliko jezika, često su boravili i predavali na inozemnim sveučilištima, redovito su korespondirali sa svojim kolegama u inozemstvu. Itekako su bili „umreženi“ u najljepšem smislu te riječi. O svemu tome možemo čitati i u ovoj knjizi, jer i autorica dijeli našu fascinaciju iznimnom erudicijom naših učitelja.²¹

Imanentizam je odigrao svoju ulogu, a ta uloga u razvoju nacionalne svijesti uopće nije bila beznačajna. U jednom tekstu i sama Dubravka Oraić Tolić kaže da su skriveni razlozi nastanka Zagrebačke škole „javno neizrečena volja da se preko moderne književnoznanstvene discipline riješe brojna identitetska pitanja iz nacionalnog jezika i kulture, postavljena i zamršena u historizmu 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Paradigma imanentizma bila je idealan ‘kišobran’ da se takva škakljiva pitanja postavljaju i rješavaju bez opasnosti da se u sve to umiješa službena, tada još uvijek snažna, komunistička ideologija“.²² Ali, u jednom trenutku postalo je jasno da se ta „škakljiva pitanja“ moraju početi rješavati unutar neke nove teorijske paradigme, gdje će se teme poput „nacije“, „nacionalizma“, „nacionalnih imaginarija“, „identiteta“... interpretirati na jedan posvema drugačiji način, što će, u konačnici, dovesti do radikalne dekonstrukcije nekih starih pojmova/istina.

U nekim našim ranijim tekstovima²³ pisali smo da je upravo kolektivni osjećaj podređenosti, i u političkoj, i u kulturnoj, i u ekonomskoj sferi, unutar jugoslavenske federacije predstavljao jedan od odlučujućih momenata u procesu „buđenja“ hrvatske nacije. I upravo je taj osjećaj „podređenosti“

²¹ Utemeljitelji Zagrebačke škole bili su: jedan germanist, Z. Škreb, odličan poznavatelj njemačke teorije interpretacije, jedan rusist, A. Flaker, koji je, pak, odlično poznao ruske formaliste, i jedan talijanist, I. Frangeš, odličan poznavatelj talijansku kulture, posebice B. Crocea. Doduše, filozofija estetike B. Crocea nije bila nepoznata u hrvatskim akademskim krugovima, pa je tako M. Kombol svoju *Povijest hrvatske književnosti* pisao pod izravnim utjecajem ovog talijanskog estetičara. Djeluje gotovo nestvarno, ali tijekom Drugog svjetskog rata u Zagrebu su objavljene dvije povijesti hrvatske književnosti, Kombolova i Ježićeva!

²² Usporedi, Dubravka Oraić Tolić, „Viktor Žmegač i Zagrebačka škola. Od imanentizma do kulturologije“, *Umjetnost riječi*, br. 3-4, 2009., str. 185-206.

²³ Ovdje, prije svega, mislimo na naš tekst „Identitet i trauma (političko-kulturni utjecaj 1971. na formiranje hrvatskog identiteta)“, u: *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike*, Meandar, Zagreb, 2014., str. 127-167., M. Subotić, *Postkolonijalne studije...*, *Filozofija i društvo*, br. 2/2015., str. 458-478.

uvelike odredio sve one političko-kulturne procesa tijekom „hrvatskog proljeća“, ali još više one koji će se odvijati 90-ih godina prošloga stoljeća. Nema nikakve dvojbe da je „hrvatsko proljeće“ otvorilo cio niz procesa u hrvatskom društvu, od „Deklaracije o položaju i nazivu hrvatskog jezika“, preko neugodnih, ali zato vrlo bolnih pitanja demografije, pa sve do pitanja o nelogičnoj distribuciji viška vrijednosti u ondašnjoj državi, procesa koji su ostali nedovršeni, potisnuti i koji su kao takvi morali čekati neka „nova vremena“, pad Berlinskog zida, dolazak M. Gorbačova na čelo Sovjetskog Saveza..., kako bi se ona jednom zauvijek riješila. Moglo bi se reći da se trijumfalni povratak nacionalizma može čitati i kao povratak potisnutog (I. Kaljinjin).²⁴

U tom kontekstu, moguće je političko-kulturne procese u Hrvatskoj sagledavati i kao svojevrsne procese dekolonizacije. Neizmijerna je šteta što se ti procesi već tada nisu interpretirali na taj način jer bi upravo jedna takva interpretacija „hrvatskom proljeću“ osigurala znatno primjereniju svjetsku recepciju o autentičnom karakteru tog pokreta, koji je, prije svega, želio demokratizirati ondašnje društvo, osigurati građanima više sloboda, prava... Ovako je taj političko-kulturni projekt u svjetskoj javnosti bio doživljen kao još jedan hrvatski retrogradni politički pokret, štoviše kao neuspjela imitacija nekih prošlih, tragičnih „povijesnih epizoda“, koje su trajno stigmatizirale hrvatsku naciju. Za razliku od „hrvatskog proljeća“, „praško proljeće“ u svjetskoj i političkoj i kulturnoj javnosti uopće se nije negativno percipiralo. Naime, glavni akteri tog demokratskog pokreta, češki intelektualci, književnici, umjetnici, ekonomisti..., postavili su se znatno mudrije od svojih hrvatskih kolega, jer su u središte političko-kulturne debate postavili pitanje nesretne sudbine „srednje Europe“ poslije Drugog svjetskog rata, koja je nesretnim slučajem, hirom historije, neprincipijelnim političkim dogovorima velikih sila, oteta Zapadu, tako što je otrgnuta od svoje superiorne kulture i predana na milost i nemilost inferiornoj „ruskoj civilizaciji“.²⁵ Za takvu vrstu argumentacije zapadna demokracija

²⁴ Naravno da raspad socijalističke Jugoslavije nije samo rezultat potiskivanja nacionalnih identiteta, nego je do raspada došlo u onome trenutku kada je bio dovršen proces njihove proizvodnje. Ili, kako to kaže R. Brubaker u svojoj knjizi *Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism*, raspad je posljedica „konsolidacije nacionalne države i nacionalnosti temeljem spoznajnih i društvenih oblika“, str. 287.

²⁵ M. Kundera, „Tragedija Srednje Europe“, *Gordogan*, br.17-18/1985., str. 289-305.

imala je kudikamo više razumijevanja od hrvatskih zahtjeva za tamo neke „čiste račune“, i to u svim segmentima društva, politici, ekonomiji, historiji, kulturi... Sličan scenarij ponovit će se i poslije pada Berlinskog zida. Nijedna od zemalja srednje Europe nije imali nekih većih problema uvjeriti europsku javnost u opravdanost svojih (baršunastih) revolucija. Hrvatska je opet morala proći kudikamo teži put. Za razliku od Hrvatske, zemlje srednje Europe, iako su, prema mišljenju Merry Louise Platt, bile „okupirane“, relativno su jednostavno obnovile svoje „autohtone“ identitete i mogle su se slobodno posvetiti procesima modernizacije prema europskom modelu.²⁶

Ono što nas, pak, čini nesretnim jest činjenica da su u Hrvatskoj već u 70-im godinama postojale sve pretpostavke da se političko-kulturni procesi interpretiraju unutar (post)kolonijalne paradigme. Naime, u Hrvatskoj je već početkom 70-ih godina prevedena knjiga F. Fanona *Prezreni na svijetu*. I dandanas nije nam jasno zašto ni jednom od eminentnih teoretičara društva, praxis-filozofa, ekonomista, književnih teoretičara nije palo na pamet da neke od upotrebljivih teza iz te knjige primijeni i na „hrvatski slučaj“. Naime, Fanonu je bilo posvema jasno da će „podređeni“/„kolonizirane mase“ potpuno oslobođenje ostvariti ako u jednoj fazi toga procesa budu ponavljali „nasilje“ kolonijalizma: „Što je, dakle, zapravo to nasilje? To je (...) intuicija koloniziranih masa da se njihovo oslobođenje mora izvesti, a može se izvesti samo silom.“²⁷ Doduše, glavnim protagonistima „hrvatskog proljeća“ nikakva uporaba sile²⁸ nije bila na pameti. Oni su jedino tražili da se *a priori* ne osuđuju sve one diskurzivne strategije tog pokreta „koje su imale za cilj učvršćivanje nacionalnog (hrvatskog – op. Z. K.) identiteta, mehanizme razgraničavanja koji se koriste pri konstituiranju grupe kojoj

²⁶ Merry Louise Platt, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, Rotledge, London, 1992. U ovome se tekstu varira zapravo teza M. Kundera da je tim narodima nešto bilo oduzeto, a onda im je padom Berlinskog zida to „oduzeto“ vraćeno! Hrvatskoj je taj povratak bio usporen zbog nametnutog rata. I taj „teret prošlosti“ još uvijek opterećuje hrvatsko društvo, pa je to jedan od razloga što je naša tranzicija za nijansu preduga!

²⁷ F. Fanon, *Prezreni na svijetu*, Stvarnost, Zagreb, 1973., str. 216.

²⁸ To da je u „hrvatskom proljeću“ prevladala ilirska, a ne pravaška komponenta opće je mjesto u historiografiji! Vidjeti, G. Schopflin, „Croatian Nationalism“, Survey, Journal of East and West Studies, sv. 19., br. 1. Konačno, zar Frangešova *Povijest hrvatske književnosti* tu činjenicu na najbolji mogući način potvrđuje, gdje se i pred sam kraj Jugoslavije zalaže za avnojevske granice Hrvatske. I to Frangeš čini iako zna da su hrvatske kulturne granice kudikamo šire od ovih avnojevskih!

se pripada i grupe kojoj se ne pripada pomoću razlikovanja između ‘mi’ i ‘oni’, strategija unutrašnjeg homogeniziranja koje prizivaju nacionalno jedinstvo, solidarnost i lojalnost, ali i strategije mučeništva, isticanja vlastite uloge žrtve“.²⁹

Konačno, zar se i oslobođenje nacija u istočnoj Europi krajem 80-ih godina prošloga stoljeća na Zapadu nije interpretirao upravo kao proces dekolonizacije: „Pitanje moderne nacije u cijelosti je upisano u povijest kolonizacije i dekolonizacije“ (E. Balibar). Doduše, svakako bi trebalo uvažavati i ona mišljenja koja smatraju kako se „bilo kakve paralele između socijalizma i kolonijalizma (...) mogu praviti jedino uz krajnji oprez kako bi se izbjeglo njihovo poistovjećivanje na račun postojanja dubokih političkih, etičkih, estetskih razlika između ovih projekata“.³⁰

Mi smo upravo na ovaj način i pokušali čitati knjigu Dubravke Oraić Tolić, u kojoj se može vidjeti da su procesi dekomunizacije u Hrvatskoj provedeni i još uvijek se provode u znaku dekolonizacije, prevladavanja traumatične prošlosti.³¹ Postupak koji autorice pri tome primjenjuje podsjeća nas na sliku razlistavanja kupusa. Dubravka u maniri vješte domaćice razlistava povijest jedne škole u njezinu konkretnu vremenu. Doduše, ovdje treba imati na umu da je u „hrvatskom slučaju“ na djelu bio tzv. „obrnuti kolonijalizam“, jer su Hrvati sve vrijeme „okupacije“³² sebe vidjeli kulturno superiornijim u odnosu na „okupatora“. Onaj „pravi“ kolonijalizam, u hrvatskom slučaju, očitovao se isključivo u sferi ekonomije.

²⁹ B. Busch, *Sprachen in Disput: Medien und Öffentlichkeit in multilingualen Gesellschaft*, Drava Verlag, Klagenfurt, 2004., str. 203. Poslije pada Berlinskog zida, sloma sovjetske imperije, u zemljama srednje i istočne Europe (i u Hrvatskoj) prevladao je novi historiografski narativ u kojem središnje mjesto zauzima figura (nacionalne) žrtve i njezine konačne emancipacije od vanjskih neprijatelja, drugih nacija.

³⁰ A. Yurchak, *Everything was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton University Press, 2006., str.9.

³¹ Usp. Ilya Kaljinjin, *Od sovjetske nacionalne politike do postsovjetske politike sjećanja*, Peščanik, 25. siječnja 2023.

³² Merry Louise Platt u već spomenutoj knjizi okupaciju definira kao vremenski ograničeno razdoblje strane dominacije koji, iako predstavlja diskontinuitet u historijskom razvoju okupirane zemlje, ne dovodi do dubokih i trajnih promjena u identitetu ‘okupirane zemlje’, str. 133-134. S ovom posljednjom konstatacijom nikako se ne bismo mogli složiti. O potrebi stvaranja novog, hrvatskog identiteta pisali smo u knjizi *Kultura i trauma*, Meandar, Zagreb, 2020., str. 225-297.

Cvijeta Pavlović

Škola za život književnosti

Najnovija knjiga ugledne znanstvenice i književnice, akademkinje Dubravke Oraić Tolić *Zagrebačka stilistička škola: zlatno doba hrvatske znanosti o književnosti* (2022.) jedan je od najzanimljivijih, a ujedno i najuspjelijih spojeva znanstvene i umjetničke vrijednosti teksta. Knjiga naslovom upućuje na veliku temu hrvatske i europske filologije, na višennaraštajni slijed hrvatskih znanstvenika koji su uspostavili međunarodno priznat standard u proučavanju književnosti, dok podnaslovom daje naslutiti da će primijenjena metoda biti zanimljiva, privlačna i čitljiva ne samo kao književnoznanstveni prikaz jedne markantne epohe nego i kao djelo s imanentnom literarnom kvalitetom. Autorica se bavi imanentizmom kao temom i problemom određenog razdoblja hrvatske znanosti o književnosti, ali i autorici samoj literarnost postaje (sveukupno) imanentan način prikaza zbilje. Literarna komunikativnost znanstvenoga diskursa vrijednost je koja dobro prijanja uz suvremena nastojanja znanstvene promidžbe, a pogotovo kad je riječ o znanosti o književnosti, koja traži putove između zatvorenoga i otvorenoga diskursa. Solarovskim načinom promišljajući odnos ideje i priče, raspoznatljivo je da je riječ o stvaranju koje prirodnom načinu izražavanja donosi još nešto što ga čini različitim od uobičajenoga načina izražavanja.

Podijeljena u tri cjeline, sa znakovitim (poetskim) uvodom, knjiga *Zagrebačka stilistička škola: zlatno doba hrvatske znanosti o književnosti* nudi raznolike dimenzije i slojevito razumijevanje povijesti kulture kroz osobnosti i opuse sveučilišnih profesora najzaslužnijih za zlatni sjaj Zagrebačke škole kao europski prepoznatljivoga doba hrvatske znanosti o književnosti: kroz osobnosti i opus Zdenka Škreba (1904. – 1985.), Ive Frangeša (1920. – 2003.), Aleksandra Flakera (1924. – 2010.) i Viktora Žmegača (1929. – 2022.). Prve dvije cjeline knjige strukturirane su vrlo uspjelom shemom trijadnoga slijeda, u svrhu prikaza cjeline razdoblja: tako se u prvoj cjelini posvećenoj suodnosu Zagrebačke škole i Hrvatskoga proljeća nižu zasluge Škreba, Flakera i Frangeša; u drugoj cjelini, istim redoslijedom, zasluge Škreba, Flakera i Frangeša ovaj put nisu u suodnosu dvaju „objektivnih“

aspekata (znanstvene grupacije i društveno-političkih faktora), nego u „motiviranoj subjektivnosti“, u osobnom pogledu autorice na ta tri velika hrvatske znanosti o književnosti. Nakon toga dvostrukoga i dvovrsnoga isticanja i učvršćivanja (znanstveno uspješno dokazane) nužnosti da se oblikuje svijesti o postojanju zaslужnika iz čijih radova treba učiti, ali i učiti o njima samima, treća cjelina posvećena Viktoru Žmegaču nadovezuje se i proizlazi iz tako postavljenih temelja. Ni tumačenje njihova značaja nije monolitno: Dubravka Oraić Tolić promišlja njihove opuse rastvarajući široku lepezu filozofije književnosti i provodeći rješenja hrvatskih znanstvenika kroz raznolike sustave (Croce, Jakobson, Tinianov, Šklovskij, De Sanctis, Saussure, Wellek, Spitzer, Kuhn, Adorno, Jauß, Kayser, Staiger, Dilthey, Husserl, Kristeva, Habermas, Lyotard, Lauer; Barac, Ježić, Katičić, Brozović, Solar, Petrović, Peleš, Beker, Šoljan, Slamnig, Vidan, Tomasović, Čale, Bošković-Stulli, Jelčić, Vratović, Hećimović, Lasić, Pranjić, Stamać, Detoni Dujmić, Milanja, Botica, Visković, Suvin, Pavličić, Kravar, Fališevac, Medarić, Ugrešić, Benčić, Brešić, Nemeč, Užarević, Biti, Matanović, Lederer, Lacko Vidulić i mnogi drugi).

Stoga je *Balada o srijedi*, poetsko iznenađenje na početku knjige, izvrsno odabran nježan i mek uvod u specifičnu atmosferu prošlosti, jedinstvenu mnoštvenost, osobitu i prepoznatljivu *res publica* akademskoga kruga. *Balada o srijedi* nadahnuta je posveta jedinstvu različitosti, duhovita katrenska unakrsno rimovana autorska pjesma Dubravke Oraić Tolić uz koju autorica dodaje tumačenje imena i nadimaka. Ona je iskričava najava vrsnih strategija različitih modela prikaza intelektualaca i njihova doba o čijim dometima vrijedi učiti, ali i iz njihovih vrijednosti također. Baš zato što je pjesma najprije nastala za zbornik *Kuća od knjiga* u povodu rođendana Pavla Pavličića, a književnica-znanstvenica Dubravka Oraić Tolić sad ju je postavila na posvećeno početno mjesto monografije o znanstvenom *aurea aetas*, čitatelj Zagrebačke stilističke škole od samoga početka uživa u rotiranju vizura, kolažiranju raznovrsnih potpoglavlja osjenčanih i razumom i osjećajima: poglavlja su pritom vrlo odmjerena i skladna te u svakom segmentu ostaju čvrsto usustavljena dubinski promišljenim sekvencijama kadriranja.

Pojedinačni prikazi djela istaknute četvorice profiliraju se komparativnim uvidima: Zdenko Škreb kao provoditelj nominalne identifikacije i termina znanost o književnosti s programskom suuredničkom knjigom *Uvod u književnost* (1961., 1969., 1983., 1986., 1998.), koautorskom knjigom

Stilovi i razdoblja (1964.) i dr., s postulatima *oduševljenja* (*Begesiterung*), dijakronijskoga poučka, interpretacije „s nelagodom“, stilskih kompleksa i diskursom cjeline. Uz knjigu *Stilovi i razdoblja* sa Zdenkom Škrebom, Aleksandar Flaker kao pronositelj komparatističke identifikacije i autor *Književnih poredbi* (1968.), dvaju krucijalnih zbornika: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima: Od narodnog preporoda k našim danima* (1970.) i *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu* (1978.) i knjige *Stilske formacije* (1976.), rješava aporije povijesti književnosti u uvjetima autonomije književnoga teksta kako bi ostvario vrhunac imanentizma, a potom njegov iskorak (*Poetika osporavanja*, 1982., *Ruska avangarda*, 1984.) s dovršetkom toga luka u kulturnom nomadizmu s *Nomadima ljepote: intermedijalnim studijama* (1988.) i žanrom pojmovnika kao disperzivnoga znanja (*Pojmovnik ruske avangarde*), ali u konačnici ipak s „povratkom kući“ – proširenim imanentizmom (*Književne vedute*, 1999.), dopunjenim intermedijalnošću. Ivo Frangeš kao korifej kroatističke identifikacije, prikazan od *Stilističkih studija* (1959.) preko Biblioteke *Liber Croaticus* i časopisa *Croatica* do projekta emancipacije književnosti i nacije u *Povijesti hrvatske književnosti* (1987.), edicije *Kritički portreti hrvatskih slavista* i *Enciklopedije hrvatske književnosti* i dr., postavljen je s vizionarskom skepsom prema čistom imanentizmu, usmjeren k hermeneutičkom krugu „koji se širi prema cijelomu piščevu opusu, prema društvenom, književnom i europskom kontekstu“, s ciljem postizanja cjeline u sveukupnoj interpretaciji, ali pritom ne odbacujući subjektivnost, nego je učvršćujući smisaonim poentama i objektivističkim analizama. Viktor Žmegač pak pripada Zagrebačkoj školi kao svojevrsan nasljednik, u čijem opusu autorica prepoznaje sedam aksioma u kojima se on opršta od imanentizma i stvara pretpostavke za buduću kulturnu arheologiju: društvo je upisano u književnost (imanentna sociologija književnosti, *Književno stvaralaštvo i povijest društva*, 1976.), obrnuta mimeza (*Književnost i zbilja*, 1982.), pojam totaliteta (*Povijesna poetika romana*, 1987.), shvaćanje povijesnih mijena (*Književnost i filozofija povijesti*, 1994.), makroepoha kao rješenje periodizacije i klasifikacije književnosti (*Moderne Literatur in Grundbegriffen – Temeljni pojmovi moderne književnosti*, 1987., *Težišta modernizma*, 1986., *Duh impresionizma i secesije*, 1993., i dr.), kulturni simultanizam, analogije i istodobnosti (*Krležini evropski obzori. Djelo u komparativnom kontekstu*, 1986. i dr.), te epistemološki skepticizam (a ne apriorizam ni relativizam).

Na tom mjestu Dubravka Oraić Tolić prepoznaje svršetak Zagrebačke škole pa ujedno i svršetak pripovijedanja o Viktoru Žmegaču i Zagrebačkoj školi, ali i početak drugoga dijela prikaza, priče o Viktoru Žmegaču i Matici hrvatskoj i esejističkoj kulturologiji u temama grad (*Bečka moderna. Portret jedne kulture*, 1998.), glazba (*Književnost i glazba: intermedijalne studije*, 2003.), malih oblika u SMS esejima (2010.), zapisima *Filozof igra nogomet* (2011.), *Europski duh* (2012.) i esejima *Europa x 10* (2014.) te imagoškim temama u brojnim knjigama do *Vrhunskih europskih romana po mom izboru*, 2021.

Uz naslovnu sintagmu Zagrebačka stilistička škola autorica obrazlaže odnos uvriježenoga, a u stanovitoj mjeri pogrešnoga prema preciznijemu nazivlju: „pridjev ‘stilistička’ nije u potpunosti odgovarao stvarnom metodološkom stanju, pa se katkada u literaturi zamjenjuje inačicama ‘književnokritička’, ‘književnoznanstvena’ ili jednostavno ‘Zagrebačka škola’ (Užarević, 1995.)“. Knjiga stoga kroz prikaz cjelina slojevito provodi taj ispravak i tako pridonosi provjerama i verifikaciji vrijednosti i teza istinskih znanstvenih okvira i perspektiva.

Kao što jedna lasta ne čini proljeće tako ni Zagrebačka škola nije mogla imati obuhvatnu snagu da je u onodobnim uvjetima imala samo jednoga učitelja. Zdenko Škreb, Ivo Frangeš, Aleksandar Flaker i Viktor Žmegač utemeljili su znanstveno stablo s genealoškim potencijalom. Stoga Dubravka Oraić Tolić prepoznaje naraštaj utemeljitelja kao „očeva“, graditelja kao „mlađe braće“, baštinika kao „djece“, diskretno kroz knjigu uvodeći također i „unuke“. Takva struktura mišljenja zrcali se nenametljivo u likovnom rješenju korica knjige: sadržajno u svojoj jednostavnosti, naslovnica upućuje na potentnost razigravanje kompozicije knjige, koja se razumijeva u svim smjerovima: horizontalnim, vertikalnim, dijagonalnim; longitudinalnim u produljenim vremenskim okvirima; njihovim sinkronijskim i dijakronijskim strukturama itd. Igra supstitucija četiri ponuđena okvira, ili četiriju ponuđenih ishodiša, omogućuje nove uvide u prošlost za budućnost. I upravo ideja znanosti o književnosti kao sastavnoga dijela društvene zbilje daje iznimno pregnantnu sastavnicu ove knjige. Hrvatska znanstvena i društvena zbilja druge polovice XX. stoljeća još jednom potvrđuje kauzalnosti, osobito u odnosima Zagrebačke škole i Hrvatskoga proljeća, „društvenopolitičke šutnje“ i znanstvene harmonizacije. Čak i žanrovski aspekti knjige potvrđuju ne samo nužnost nego i dobru odmjerenu prepletanja partikularnoga

i generalnoga, individualnoga i univerzalnoga, intimnoga i javnoga, epistolarnoga i historiografskoga. Konceptija poglavlja i njihovih svojevrstnih poveznih međutaka, intermedija, žanrovske simbioze koje se prelijevaju iz osobnoga u skupno i obrnuto, personalno i kolektivno, u suglasju su s fragmentarnosti same znanosti o književnosti, naglašujući time karakter predmeta obrade. A političnost znanosti i političnost ljudskosti ogledaju se i u samim književnim primjerima: u knjizi o Zagrebačkoj školi stihovi Slamnigove *Dronte* dobivaju potreban kontekst kao što je Zagrebačka škola upravo Slamnigovim stihovima dobila svoj. Stihovi *Balade o srijedi* Dubravke Oraić Tolić i Slamnigove *Dronte* u naoko jednostavnoj periodizaciji prikazane generacije poziv su aktivnom čitatelju na recepciju i emisiju: od znanstvenih spoznaja o književnosti u spoznaje iskazane u književnosti. Na sličan je način *Povijest svjetske književnosti* Milivoja Solara postigla sada već poslovične poente u stihovima *Ridokose ljepotice* Guillaumea Apollinairea.

Promišljajući zlatno doba hrvatske znanosti o književnosti, Dubravka Oraić Tolić nudi periodizaciju i klasifikaciju Zagrebačke škole koja se čita u dahu, gotovo kao napetica o jednoj „znanstvenoj obitelji“. No uz vrstan i odmjeren stil i pripovjedno-esejistički diskurs koji može privući raznovrsne čitatelje, ona donosi i značajne korekcije i inovacije na području kritičkih pojmova koje će vrijediti za naminičnije i najhermetičnije znanstvene teme. Knjiga iznosi prijedloge novoga nazivlja i pojmovnika: pojam sveukupna interpretacija dobrodošla je dopuna užega pojma stilističke interpretacije, mikromoderna je pak neophodan pojam u teškoćama razaznavanja kompleksa modernosti itd. Tako Zagrebačka stilistička škola, tj. u znanstveno preciziranom nazivu Zagrebačka škola, od zatvorenoga „poglavlja povijesti“ prerasta iz višedimenzionalnoga prikaza Dubravke Oraić Tolić u školu za budućnost, u školu za život književnosti.

Mario Kolar

Marom znanstvenice, žarom učenice

Imati prethodnike na koje ste se mogli osloniti velik je privilegij. Zapravo, to je elementarna potreba u životu svakog čovjeka, jer svi se rađamo slabi i bespomoćni i potrebni su nam oni koji će nam doslovno pomoći da preživimo i razvijamo se. Sličan princip vlada i u čovjekovu profesionalnom razvoju, u kojem su mu potrebni oni od kojih će učiti i uz koje će stjecati iskustvo, ali i oni koji će mu otvarati vrata ili mu ukazivati na odškrinute prozore kroz koje bi se mogao uvući ondje gdje se vrata ne mogu otvoriti. Oni koji sve znaju i koji sve mogu ne trebaju učitelje, štoviše predstavljaju im smetnju pa se s njima obračunavaju. Zapravo, prvo će ipak uzeti od njih ono što im je potrebno, a onda će ih zaboraviti i negirati. U tom smislu svatko – priznao ili ne, odnosno bio toga svjestan ili ne – baštini nešto od svojih prethodnika, pa čak i onda kada u odnosu na njih kreće suprotnim smjerom. Dobro je to znao Tin Ujević koji u svojem poznatom sonetu dotadašnjoj književnoj tradiciji priznaje njezine vrijednosti i utjecaj na njegovo stvaralaštvo, ali se istodobno s njom i oprašta zaplovivši novim smjerom: „Budi da smo uirni chriuouirna prafca, / nistar magnie chřtřmo (chocho i semglia oua) / – chi ua uersih libar mnos haruacchi schoua – / Marulichia Marca, splitschog sachigniafca“ (*Oproštaj*).

Prethodnike i učitelje svi, dakle, imamo, samo je pitanje kako se prema njima odnosimo. Pritom valja napomenuti da taj odnos ipak ne ovisi samo o nasljednicima. Naime, odnos prema onima koji su bili ispred nas najčešće je recipročan onome kako su se oni odnosili prema nama. Ako je taj odnos bio nepošten, podcjenjivački ili slično, odnosno takav da je gušio naše potencijale, ali i područje kojim se bavimo, razumljivo je da ćemo svoje prethodnike čim prije pokušati zaboraviti. No, u drugim slučajevima onima koji su nama, ali i područjima kojima se bavimo, otvarali nove prostore i nove obzore trebali bismo znati vratiti dug. U tom smislu nije privilegij samo imati časne prethodnike, nego je privilegij znati to i cijeniti, kao što to zna akademkinja Dubravka Oraić Tolić, književna teoretičarka, književnica i profesorica emerita Zagrebačkog sveučilišta, koja je svojim prethodnicima i učiteljima posvetila lijepu knjigu.

Poslanica prethodnicima

Knjiga nosi naslov *Zagrebačka stilistička škola*, s podnaslovom *Zlatno doba hrvatske znanosti o književnosti*, što prije svega odražava njezin znanstveni sloj. U knjizi se, naime, pregledno, sustavno i argumentirano govori o povijesti, glavnim akterima, institucijama i dosezima naslovnog fenomena. No, naslov knjige ne otkriva još jedan važan sloj knjige – onaj subjektivni, odnosno činjenicu da je to (i) govor učenice o svojim učiteljima i suradnicima. Ta dva sloja u knjizi skladno se nadopunjuju.

Da ovo neće biti *samo* stručna knjiga o jednom stručnom fenomenu najavljuje već i njezin početak na kojem se nalazi – pjesma. Tom *Baladom o srijedi* autorica obnavlja drevnu praksu starih pisaca koji su jedni drugima pisali poslanice. Ponekad su one bile polemičke, pa i rugalačke naravi, no uglavnom se radi o svojevrsnim pohvalnicama, ispjevanima u naslovljenikovu čast. *Balada o srijedi* jedna je takva. Autoričina poslanica posvećena je Pavlu Pavličiću, piscu i znanstveniku, autoričinu nekadašnjem fakultetskom kolegi, a zapravo govori o Zagrebačkoj stilističkoj školi, čijim je bio suradnikom. Kao što su nekada srijedom navraćali u sjedište Škole na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (tj. u sobicu A-015, kao što doznajemo u nastavku knjige), tako se u pjesmi iz stiha u stih pojavljuju utemeljitelji, pripadnici i suradnici Škole, okarakterizirani najčešće nekom šaljivom opaskom. Time pjesma kroz devet rimovanih katrena čitatelja odmah upozna ne samo s *glavnim likovima* knjige, koje ću poslije spomenuti, nego i s glavnim obilježjima same Škole, kao što su njezino temeljno znanstveno usmjerenje („*Imanentni pristupe, ljubim te do bola*“), ali i zajedništvo koje je krasilo pripadnike Škole („*Rasprave su trajale sate i sate*“). Konačno, u završnom stihu sjedište Škole naziva se i „*najljepšim od svih rezervata*“, što implicira i njezinu zaštitničku ulogu (od koga i čega bit će vidljivo u nastavku ovog osvrta). U svakom slučaju, sve što je pjesnički sublimirano u autoričinoj poslanici u nastavku je knjige pregledno i sustavno znanstveno i esejistički razloženo.

Velika četvorka

Autorica svoju pažnju u prvom redu posvećuje utemeljiteljima Zagrebačke stilističke škole Zdenku Škrebu, Aleksandru Flakeru i Ivi Frangešu te najpo-

znatijim suradniku Viktoru Žmegaču. Knjiga je i nastala objedinjavanjem tekstova kojima su obilježavane njihove obljetnice. Ovako sklopljeni u iste korice ti tekstovi čine logičnu cjelinu. Kroz prikaz djelatnosti velike četvorke ne samo Zagrebačke stilističke škole nego i hrvatske znanosti o književnosti i kulturologije uopće autorica ocrtava i užu i širu kontekst Škole, koja se ponegdje naziva i Zagrebačkom *književnokritičkom* ili *književnoznanstvenom* školom ili jednostavno *Zagrebačkom školom*, jer njihovi pristupi nisu bili isključivo stilistički.

Što se tiče aktera, uz spomenutu trojicu „utemeljitelja“, koje naziva „očevima“, autorica među „graditelje“ (odnosno njihovu „mlađu braću“) uz Žmegača uvrštava i Stanka Lasića, Miroslava Bekera, Svetozara Petrovića, Milivoja Solara, Radoslava Katičića i Krunoslava Pranjića, dok je popis „baštinika“ (odnosno „sinova i kćeri“) još širi, pogotovo zato što uključuje i one koji su djelovali izvan Zagreba. Kao što je vidljivo, radi se o tri generacije sveučilišnih profesora i/ili književnih znanstvenika (kroatista, slavista, germanista, komparatista...) i ostalih filologa te kulturologa. Vremenski autorica djelovanje Škole smješta u razdoblje od sredine 50-ih do kraja 80-ih godina prošloga stoljeća, što je povezano s metodološkim pristupima i istraživačkim interesima samih pripadnika Škole, ali i djelovanjem njezinih institucija te ostvarenim projektima.

Institucije i kapitalni projekti

Središnja institucija Škole bio je Institut za nauku o književnosti osnovan u sklopu zagrebačkog Filozofskog fakulteta 1959. (od 1970. Institut za znanost o književnosti, od sredine 70-ih Zavod za znanost o književnosti), iz čega je nastala i nakladnička kuća Liber (od 1975. Sveučilišna naklada Liber). Poslije je osnovana i Zagrebačka slavistička škola (1970.), a blisku suradnju sa Školom ostvarivali su i Hrvatsko filološko društvo, Društvo književnika Hrvatske (danas Društvo hrvatskih književnika) i Matica hrvatska (dakako, prije zabrane djelovanje). U Zavodu se organizirao i koordinirao rad Škole pa su zato svi oni iz uvodne poslanice srijedom navraćali u spominjanu sobicu, a u Liberu su se izdavale publikacije, među kojima je najvažnija bila časopis *Umjetnost riječi*, pokrenut 1957. Utemeljene su i znamenite biblioteke u kojima su izlazile knjige pripadnika i suradnika Škole (znamenita *Biblioteka L*) ili važni pretisci (biblioteka *Liber Croaticus*), a

1970. pokrenut je i časopis *Croatica*, specijaliziran za hrvatsku književnost. Veliku važnost imali su i 1975. pokrenuti projekt i edicija *Kritički portreti hrvatskih slavista* (objavljeno je 10 knjiga) te 1979. pokrenuti projekt i edicija *Enciklopedija hrvatske književnosti* (objavljene su 23 knjige).

Od kolektivnih izdavačkih projekata svakako valja izdvojiti i književnoteorijski zbornik *Uvod u književnost* (1961., 1969., 1983.), dva kroatističko-komparatistička zbornika koja su uredili Flaker i Pranjić, *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima* (1970.) i *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu* (1978.), te višeautorske i višesveščane *Povijest hrvatske književnosti* (1974. – 1978., pet svezaka) i *Povijest svjetske književnosti* (1974. – 1982., sedam svezaka). Radi se o kapitalnim znanstvenim i izdavačkim projektima koji su bili rezultat višegodišnjeg rada Škole, a dio pripadnika Škole objavio je i kapitalne autorske knjige, kao što su Flakero- vi i Škrebovi *Stilovi i razdoblja* (1064.), Flakerove *Stilske formacije* (1976., 1986.) ili Frangešova *Povijest hrvatske književnosti* (1987.), da spomenem samo vrhunce „očeva“.

Već i ovakvo puko nabranje samo najvećih rezultata Škole bjelodano svjedoči da se zaista radilo o „zlatnom dobu hrvatske znanosti o književnosti“, za koje autorica navodi da je bilo i zlatno doba „svih humanističkih znanosti i cijele hrvatske kulture“.

Znanstvena i nacionalna identifikacija

No, sve do sada spomenuto *vanjski* je (institucionalni, izdavački, projektni) učinak Zagrebačke škole, koja je izvršila velik utjecaj i na samu hrvatsku znanost o književnosti *iznutra*. Naime, autorica s pravom naglašava da je Škola konstituirala modernu hrvatsku znanost o književnosti kao autonomnu humanističku disciplinu, okrenuvši se od dotadašnjeg historističko-pozitivističkog prema imanentnom ili unutarnjem pristupu književnom tekstu, koji se počinje shvaćati kao autonomna jezična umjetnina. Stoga se naglasak s biografskog i povijesnog konteksta premješta na sam književni tekst, njegovu formu, jezik, stil i strukturu. Jedan od glavnih ideala postaje tzv. cjelovita interpretacija, koja će uvažiti sve umjetničke aspekte teksta te dodirnuti one kontekstualne aspekte koji su presudno upisani u tekst. Kako bi to bilo moguće, pojavljuje se i naglašena težnja prema izgradnji vlastite književnoznanstvene terminologije.

Nastojanja pojedinih nositelja Škole autorica dovodi u vezu i s društveno-političkim kontekstom, posebice s gibanjima neposredno prije i tijekom Hrvatskog proljeća. Svoje argumente temelji ne samo na činjenicama poput one da su brojni pripadnici Škole bili potpisnici *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* 1967. nego i na uvjerenju da su njihova nastojanja oko izgradnje ili jačanja institucija i općenito infrastrukture *hrvatske znanosti o književnosti* bili njihov način posrednog uključivanja u proljećarska nastojanja. Ne bez razloga autorica smatra i da je sam imanentni pristup bio „zaštitna maska pod kojom je Zagrebačka stilistička škola mogla uoči i tijekom Hrvatskoga proljeća pristupiti izgradnji hrvatskoga nacionalnog i kulturnog identiteta na području znanosti o književnosti u zavjetrini svoje metodologije bez pritiska tada oslabljene marksističke, ali vrlo jake jugoslavenske ideologije“. U tom smislu Zavod je u vrijeme Hrvatskog proljeća bio „najsigurniji i najljepši rezervat znanstvene misli i ljudske idile odvojen čvrstim zidovima Fakulteta od ideološkog terora i stvarnog svijeta“. Ta je idila potrajala do 90-ih godina prošloga stoljeća, kada je rat promijenio sve, a događa se i prva agresivnija dekonstrukcija nasljeđa Škole.

(Raz)gradnja temelja

U svakom slučaju, zalaganje nositelja Škole za autonomijom vlastitog predmeta (književnost) i discipline (znanosti o književnosti) te za izgradnjom vlastite terminologije i metodologije (imanentizam) podrazumijevalo je vjeru u moć znanosti o književnosti da spozna bit umjetničkog djela. Sve to potrebno je, kao što autorica i čini, staviti i u istodobni kulturološki kontekst kraja 60-ih i početka 70-ih godina, kada dolazi do postmodernog prijeloma koji nije ostao bez odjeka ni u nas. I to ne samo kod novih, mlađih istraživača koji su počeli primjenjivati metodološke obrasce postmodernističke kulturologije, odnosno poststrukturalističkih teorija, nego svoj pristup, pa i interesni obzor, počinju modificirati i sami nositelji Škole. Stoga autorica ukazuje na svojevrsni paradoks: „... utemeljitelji i graditelji znanosti o književnosti u Zagrebačkoj školi bili su, a da to sami nisu htjeli, istodobno razgraditelji temelja koje su željeli uspostaviti. Ne samo da se nije mogla stvoriti jednoznačna i univerzalno vrijedna strukovna terminologija nego su otpočeta bili upitni i drugi dijelovi diskurzivne matrice, takve generalne paradigme kao što su autonomija predmeta, imanentni pristup,

esencijalan uvid u cjelinu smisla djela i vjera u moć vlastite discipline“. U tom smislu Zagrebačka je škola predstavljala „labuđi pjev moderne znanosti o književnosti: vrhunac je istodobno bio i kraj. Promjena kulturne paradigme prošla je kroz iste autore i opuse. Na početku i na kraju svojih karijera oni više nisu bili isti.“

Iako im priznaje kapitalan doprinos domaćoj znanosti o književnosti, što je imalo određenih odjeka i u inozemstvu, autorica, dakle, ne zatvara oči pred paradoksima, pa i slabim mjestima njihovih metodologija i karijera, što je posebna vrijednost knjige. Za razliku od „razmetnih sinova“ koji su 90-ih godina prošloga stoljeća „žestoko“, pa i „nepravedno“ kritizirali nasljeđe Zagrebačke škole, kao vrsna poznavateljica silnica suvremenih kulturoloških i teorijskih prijeloma (prisjetimo se samo njezinih knjiga *Paradigme 20. stoljeća* i *Muška moderna i ženska postmoderna* npr.), autorica suptilno ukazuje na „lagane prijelaze“ između „moderne i postmoderne episteme, između totalizacijskog diskursa i diskursa razlike“ koji su se događali ne samo u cjelokupnoj postmodernoj humanistici nego i u opusima samih pripadnika Škole. Takav autoričin pristup čini mi se i najpoštenijim jer osvještava da pojedine postavke Zagrebačke škole nisu izdržale test vremena, ali nije ni previdjela njihov doprinos prije svega vlastitom, ali i našem vremenu: „Ono na čemu danas gradimo naše znanje o književnosti, na što se oslanjamo i od čega se udaljavamo nisu samo Roman Jakobson, T. S. Eliot, Mihail Bahtin, Walter Benjamin, Julija Kristeva ili Jacques Derrida nego i pripadnici Zagrebačke škole zlatnog doba moderne znanosti o književnosti“. Zaključak je to kojeg (pogotovo mlađi) humanisti često nisu svjesni, što je uzrokovano ne samo nepoznavanjem vlastitih prethodnika nego i pomodnim, da ne kažem snobovskim, ugledanjem isključivo na strane istraživače. U tom je smislu pojavljivanje ove knjige Dubravke Oraić Tolić još važnije.

Privilegij časnih prethodnika

I za kraj, riječ-dvije o ne manje važnom subjektivnom sloju knjige. Prije svakog od četiriju poglavlja koja je posvetila velikanima Zagrebačke škole, Škrebu, Flakeru, Frangešu i Žmegaču, nalazi se autoričin subjektivni uvodnik u kojem odaje zahvalu i počast svojim učiteljima, mentorima i suradnicima. Naime, sa svima njima surađivala je od 1970. kada se počela kretati u krugovima Zagrebačke škole, pa je bila u prilici izbliza pratiti sve

što se događalo s njihovim karijerama, ali i sa Školom. Time njezini uvidi postaju još vrijedniji jer dio onoga što donosi u svojoj knjizi ne bismo mogli pronaći u stručnim radovima. Ti autoričini subjektivni iskazi veliku četvorku portretiraju i s njihove ljudske strane, a posebno su zanimljivi oni dijelovi knjige u kojima se govori o tome kako su „mlađa braća“ te „sinovi i krčeri“ doživljavali „očeve“ Škole: „Svaki od očeva imao je poseban status u našim očima: Aleksandra Flakera smo poštovali, Ivi Frangešu smo se divili, a Zdenka Škreba smo se bojali“. Takvi iskazi knjizi daju poseban šarm. A i cijela je knjiga pisana vrlo pristupačno, upravo onako kako smo od autorice i navikli u njezinim prijašnjim knjigama, u kojima je i najsloženiju teorijsku i sličnu problematiku znala razumljivo izložiti.

Dubravka Oraić Tolić imala je privilegij oslanjati se na časne prethodnike, a svi mi smo privilegirani što njezine uvide i iskustva o velikoj četvorki i Zagrebačkoj školi možemo čitati u ovoj knjizi. Jer, htio to netko priznati ili ne, ono o čemu knjiga govori tiče se svih onih koji se u Hrvatskoj bave zna-nošću o književnosti i srodnim disciplinama. Časne prethodnike potrebno je cijeniti.

Gabrijela Bionda

Iz A-015 s ljubavlju

Zagrebačka je stilistička škola fenomen koji je nesumnjivo utjecao na stvaranje znanosti o književnosti kakvu poznajemo i o kakvoj učimo danas. Pritom je iznimno važno napomenuti da se utjecaj Škole očituje ne samo u hrvatskoj književnoteorijskoj zajednici nego i u modernoj zapadnoj znanosti. Kao zanimljivu anegdotu i ilustraciju potonjega mogu spomenuti ugodno iznenađenje koje sam doživjela čitajući popis literature u knjizi *Dialogue and discourse: A sociolinguistic approach to modern drama dialogue and naturally occurring conversation* (1980.) ugledne lingvistice Deirdre Burton. Među inima na popisu se smjestio Frangešov članak iz 1961. u kojemu komentira pojmove norme i otklona iz perspektive deskriptivne stilistike. Frangeš, Flaker i Škreb prezimena su na koja se sigurno referiraju brojni drugi književni teoretičari, lingvisti i stilističari, a svakako se najčešće vežu za osnutak spomenute Zagrebačke stilističke škole. Škola ne može postojati bez učenika, a kako joj se učenici odužuju? Najveći je doprinos u sustavnom opisivanju fenomena Škole akademkinje Dubravke Oraić Tolić. Autorica se posvetila kontekstualizaciji Škole u Hrvatsko proljeće u trima člancima nastalima na projektu obilježavanja 50. obljetnice Hrvatskoga proljeća u Matici hrvatskoj. Njezinim osnivačima, Zdenku Škreb, Aleksandru Flakeru i Ivi Frangešu, također je posvetila tekstove pisane u čast različitih obljetnica. Koliko nam je poznato, o Zagrebačkoj stilističkoj školi detaljno je pisao još Josip Užarević koji joj je sup(r)o(t)stavio ruski formalizam (2015.), a sijaset tekstova članova Škole priredila je Anera Ryznar u e-knjizi *Zagrebačka stilistička škola u časopisu Umjetnost riječi* (2020.).

Knjiga Dubravke Oraić Tolić *Zagrebačka stilistička škola: zlatno doba hrvatske znanosti o književnosti* posljedak je autoričine potrebe da se oduži svojim mentorima i učiteljima. Kako i sama napominje, knjiga zapravo objedinjuje devet tekstova, od kojih su neki već objavljeni, što u časopisima, što u zbornicima, a studija o Viktoru Žmegaču (kako mu Oraić Tolić prišiva odmilicu – bratu Škole), prvotno objavljena u knjizi *Viktor Žmegač: u čast 90. rođendana*, tek je neznatno promijenjena i dopunjena. Govornici na predstavljanjima knjizi pridijevaju žanrovske odrednice poput memoara

i autobiografskih zapisa, a neki će komentirati da je književno-umjetnički *hommage* radu Škole. Knjigu čine tri cjeline koje se ugrubo mogu opisati kao kontekstualizacija Škole u Hrvatsko proljeće i nacionalnu identifikaciju te detaljni opisi rada triju osnivača Flakera, Frangeša, Škreba te brata Žmegača. Autorica ima potrebu opisivati članove u sklopu koncepta obiteljskoga stabla. S tim smo se konceptom već imali priliku upoznati u drugoj autoričinoj važnoj knjizi *Akademsko pismo* (2011.). Razgranato obiteljsko stablo shematski je prikazano i naslovljeno „Umna mapa *Zagrebačka književnoznanstvena škola: Od imanentizma do kulturologije*“ (2011: 224). Uloge očeva pripale su, naravno, Zdenku Škrebu, Aleksandru Flakeru i Ivi Frangešu, a mlađe braće Lasiću, Solaru, Bekeru, Pranjiću i Žmegaču. Djeca su u toj podjeli Fališevac, Nemeč, Botica, Užarević, Tomasović, Pavličić i Kravar, a zanimljivo, Biti je „kritički sin“ (u naslovnoj knjizi autorica ga pak označuje sintagmom „razmetni sin“ 2022: 81). Ne može se ne primijetiti promjena u nazivanju Škole. Pridjev „stilistički“ tako se šeće po knjizi. Ponekad se u potpunosti kondenzira, a češće ipak ispari. Oraić Tolić najčešće upotrebljava sintagmu *Zagrebačka škola*, a isto čini i Josip Užarević (2015.). Stoga se čitatelj-namjernik knjige s pravom zapita zašto je Školi uopće pridijevan „stilistički“ i što je bilo „stilističko“ u radu njezinih očeva, djece i braće. Učenica komentira da je taj dio naziva osmišljen prema Frangešu, kao glavnom teoretičaru stila, točnije prema „njegovim promišljanjima stila, stilističke metode, kritike i interpretacije“ (51).

U prvom dijelu knjige „*Zagrebačka stilistička škola i Hrvatsko proljeće*“ Frangešovo je poimanje stila, metode i interpretacije Oraić Tolić opisala kao imanentizam, napominjući da je Frangeš uvijek uzimao u obzir društveni, politički i kulturni kontekst. Znamo li da je imanentni pristup Školi bio samo „deklarativni program, a manje metodološko ostvarenje“ (22), s čime se slažu i Užarević i Oraić Tolić, zaključujemo da se stilistička interpretacija poistovjećivala s imanentizmom. Kako su očevi počeli zazirati od imanentizma, tako je i Školi preostao tek toponimski pridjevak. Njemu se pak akademkinja odlučuje detaljnije posvetiti objašnjavajući ime u kontekstu nacionalnoga zanosa – imenovanje po gradu Oraić Tolić tumači time da se htjela izbjeći zazorna nacionalna identifikacija (14). Kontekstualizacijom Škole u Hrvatsko proljeće kao pokret autorica znanost o književnosti izjednačuje s fenomenima i težnjama za nacionalnom identifikacijom, što oprimjeruje metodološkim pretpostavkama, osobnim doprinosima i

institucijama Zagrebačke stilističke škole. Kako bismo uz Oraić Tolić upozorili na preveliku važnost Škole, navest ćemo istaknute ostvaraje. Među institucijama svakako vrijedi spomenuti osnutak Hrvatskoga filološkoga društva, časopis *Umjetnost riječi*, Institut za nauku o književnosti, nakladničko poduzeće Libar – Izdanja Instituta za znanost o književnosti. U širi krug pripadaju *Croatica: Prinosi proučavanju hrvatske književnosti* i *Croatica Bibliografije*, *Književna smotra* te Zagrebačka slavistička škola. Kao ključna knjiga Zagrebačke škole navodi se *Stilovi i razdoblja* Aleksandra Flakerera i Zdenka Škreba objavljena 1964. u izdanju Matice hrvatske. Godinu 1976. Oraić Tolić obilježava razdjelnicom. Flakerove *Stilske formacije* tada su označile dovršetak rada Škole pod paradigmatom imanentizma, a Žmegačevu je *Književno stvaralaštvo i povijest društva* oslobodilo put prema novoj kulturologiji. U dugačkom popisu uspjeha izdvojimo autoričine opaske o utjecajima na današnji studij kroatistike i kroatistiku uopće kao znanstvenu granu. Uvođenjem pojma stilskih formacija Flaker je omogućio postojanje komparativne kroatistike zasnovane upravo na stilskim formacijama. Njegovo se prezime također često spominje u istoj rečenici s intermedijalnom

kroatologijom. Nadalje, Frangešova *Croatica*, za koju Oraić Tolić utvrđuje da je po ideji kroatocentričan časopis (56), utemeljitelj je „buduće kroatistike kao znanstvene grane i samostalnoga kroatističkoga studija“. Kao kuriozitet izdvojimo i podatak da je prvi broj časopisa doživio „sudbinu neviđenu i nečuvenu u našim stranama“: tiskan je u 1500 primjeraka, a rasprodan u nepuna tri dana (41).

Drugi je dio naslovljen „Zagrebačka stilistička škola očima učenice“, ali možemo ga i jednako tako nasloviti „Od učenice s ljubavlju“. Naime, drugi je dio posvećen radu i djelu redom Zdenka Škreba, Aleksandra Flakera i naposljetku Ive Frangeša u formi dvaju pisama „Osobni dug“ i „Profesionalni dug“. Hiperboliziramo li do kraja Lacanov XX. esej o ljubavnim pismima, možemo reći da je svako pismo ljubavno pismo, ili barem pisano s ljubavlju. Iako je samo dio o Frangešovu doprinosu epistolarno zapisan, atmosfera je korespondencije pismima prenesena na autoričine dojmove o profesorima Škrebu i Flakeru. Lacanov doživljaj komunikacije između primatelja i pošiljatelja, vrlo pojednostavljeno, nije isključivo prijenos značenja, nego je prijenos zadovoljstva, oduševljenja, dakle pozitivnih osjećaja. Razlikovno obilježje takve vrste komunikacije svakako je zapis, koji ostaje sačuvan, kojemu se možemo vraćati, iščitavati i upisivati te otkrivati nova značenja. Ono pretpostavlja stalnu odsutnost Drugoga iako se samim adresiranjem obećava prisutnost. Takva pozicija autorici osigurava mogućnost vrlo dobrog prijenosa atmosfere u sobi A-015, gdje su se akteri Zagrebačke stilističke škole sastajali u oblacima cigaretnog dima. Od autorice tako doznajemo da je Škreba ocem Škole učinilo pet postulata: briga oko terminologije, poučak o razlici povijesnih i stilskotipoloških kategorija, pojam stilskoga kompleksa, interpretacija književnoga teksta, sustavotvorno znanje (87–88). I puno intimnije, doznajemo da su se Oraić Tolić i njezini kolege s godine bojali Škreba, kao i da je s vremenom bio duboko razočaran u interpretaciju – smatrao je da se temeljito kompromitirala. Uz Flakera pak vežemo pojmove već spomenutih stilskih formacija, avangarde kao antiformalne formacije, književnu vedutu, *Pojmovnik ruske avangarde*, kulturni nomadizam, odnosno zaokret prema intermedijalnim studijama. Širok domet Flakerova *Pojmovnika* autorica vidi u različitim diskurzivnim sferama – od Bitijeva *Pojmovnika*, preko Pavličićeva vukovarskoga djetinjstva ili autobiografskoga pojmovnika Julijane Matanović u *Zašto sam vam lagala?* do predizbornih uputa HDZ-a 1990. Kao zanimljivost ističe se Flakerova

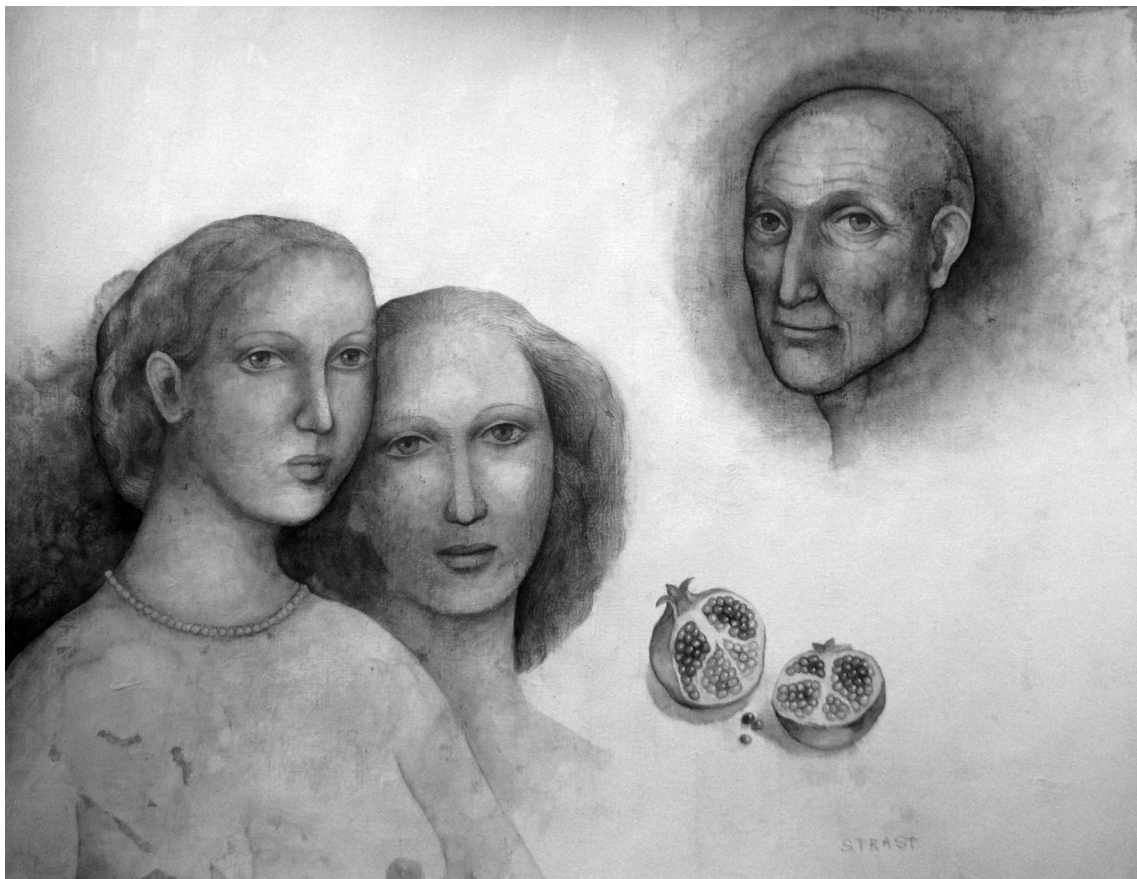
želja da se u A-015 ne spominju politika i ideologija, što je Oraić Tolić dovelo do toga da mora izbaciti cijelo poglavlje iz vlastitoga doktorata jer Flaker nije htio polemizirati sa svojom učenicom o kulturološkom aspektu avangarde. Oba su pisma Frangešu pak anegdotalne zabilješke i autoričina osobna te profesionalna posveta mentoru. S posebnim pohvalama Oraić Tolić piše o Frangešovim subjektivističkim interpretacijama, pridružujući se tako ostalima koji ih imenuju „književnost o književnosti“.

Završivši drugo poglavlje laudama, autorica nastavlja u istom tonu pišući naposljetku opširno pismo bratu Škole Viktoru Žmegaču. Indikativan je naslov trećega dijela „Sjaj i kraj Zagrebačke stilističke škole“. Pažljivim čitanjem autoričina dojma Žmegačeva djela zaključuje se da je ono označilo kraj Škole zbog potpunoga udaljavanja od imanentizma te približavanje Benjaminovoj analizi utjecaja medija na umjetnost i Jaussovoj teoriji recepcije. Žmegač je tako opisan kao esejistički kulturolog i kulturni arheolog. O njegovoj veličini svjedoče autoričine parafraze kanonskih djela kao što je „Žmegačijana“ (misli se na pet knjiga s europskim temama, tj. na monumentalni projekt povijesti europske kulture u koji pripada *Prošlost i budućnost 20. stoljeća*) ili „Žmegačevo petoknjižje“ (misli se na *Vrhunske europske romane*). Spomenimo samo neke od mnoštva Žmegačevih doprinosa koje ističe Oraić Tolić: Krležu je približio njemačkoj publici i doprinio da su danas na njemački jezik prevedena gotovo sva važna Krležina djela, zaključuje da je postmodernistički roman umjetnička slika informatičkoga doba – osnovno obilježje romana je „opća vladavina citata“ i „semiotika navodnika“ (165), predmeti su proučavanja stvarni (roman, književnost, umjetnost), a naši su pojmovi konstruirani (173), shvaćanje kulturnoga vremena kao sinkretizma simultanih pojava (193).

Za kraj vrijedi istaknuti autoričinu sposobnost približavanja teme svakom tipu čitatelja, što je već pokazala pišući o mehanici teksta u *Akademskom pismu*. S jedne strane neosporno je široko autoričino poznavanje književnoteorijskih uzora i tekstova. S druge pak strane osobno iskustvo Oraić Tolić u Zagrebačkoj stilističkoj školi, koje tako nesebično dijeli s čitateljima, čini tekst pitkijim, pa se mnoštvo teorijskih pojmova, naslova knjiga i članaka te važnih godina lakše upija. Također treba upozoriti na to da Oraić Tolić ne želi kritički pristupati čitanjima utemeljitelja i sudionika Zagrebačke škole ne samo zato što želi ostati vjerna svojim profesorima nego zato što želi „da vidimo točke pregiba, razigrane fraktale na kojima se moderna

znanost o književnosti poljuljala, katkada i vrtoglavo zaljuljala“ (87). Ipak, autorica će navesti i postojanje kritičara određenih postavki utemeljitelja Škole, pogotovo Frangešove *Povijesti hrvatske književnosti*. To je pak postavlja u položaj obrane Frangeša od kritičara koji kao nedostatak navode da se društveni pokreti i politička razdoblja slobodno miješaju sa stilskim formacijama, na što autorica odgovara da se *Povijesti* „ne može pristupati samo jednim, modernističkim mjerilom terminološke dosljednosti i sustavnosti znanja“ (72). Zbog toga se često subjektivistički pristup autorice prelijeva iz forme u kojoj je to uobičajeno, kao što je pismo, u tekstove koji nastoje ipak ponuditi neke nove teze kao što je povezivanje imena škole s nacionalnom identifikacijom. Što se tiče čitateljskih očekivanja, susret s naslovnom stranicom i metonimijskim osmijesima triju osnivača i brata Škole trebaju uputiti na to da Oraić Tolić priču o Zagrebačkoj stilističkoj školi pripovijeda kroz iscrpne informacije o Frangešu, Flakeru, Škrebu i Žmegaču, iz čega proizlazi da se autorica posvetila književnoznanstvenom rukavcu. Lingvistički rukavac pak ostaje tek na spomenu Krunoslava Pranjić kao „čistoga stilističara“ ili *sidekicka* Aleksandru Flakeru u stvaranju dvaju zbornika. Za obuhvatniju sliku Zagrebačke stilističke škole dobro je što autorica često komunicira s već spomenutim Užarevićevim člankom, a čitatelju svakako pomaže i detaljan popis literature u kojemu se mogu pronaći tekstovi samih osnivačelja, ali i učenika koji su tematizirali rad Škole.

Stilistički pozdrav iz B-118!

Edit Glavurtić: *Bilješka iz dnevnika*, kombinirana tehnika, olovka, akvarel, 50 x 64 cm, 2012.

ANTIKVARIJAT

Dubravko Ivančan: *Zanjihano nebo*

Ivan Ivančan

Dubravkovo zanjihano nebo

Pred čitateljima, ljubiteljima haiku-poezije, a osobito onima koji se napajaju stihovima Dubravka Ivančana, pojavila se zbirka neobjavljenih haiku-pjesama *Zanjihano nebo* našeg, prema mišljenju mnogih, najboljeg i najplodnijeg haiku-pjesnika. Stihove je izabrao i priredio za tisak Ivan Ivančan, urednik knjige je Dubravko Marijanović, autor likovnog rješenja ovitka Ivan Andrašić, a nakladnik Sipar (Zagreb, 2021.).

Dubravko Ivančan umro je od moždane kapi 29. siječnja 1982., četrdesetak dana prije svog 51. rođendana. Za života je objavio četrnaest knjiga poezije, a poslije smrti objavljene su mu još četiri.

U pjesnikovoj ostavštini pronađeni su i uređeni neobjavljeni rukopisi ljubavne lirike *Ludorije* i *Sretno otočje* sa 150 pjesama slobodnog stiha koji čekaju svoje objavljivanje. Tu se našlo i nekoliko dnevnika, veći broj eseja, Ducinih prijevoda istaknutih japanskih haiku-pjesnika pisanih kaligrafski, pripremani za antologiju japanske haiku-poezije te nedorađene skice-zapisi na stotinjak tipkanih stranica započetog autobiografskog romana.

Sistematizirano je i abecednim redom popisano gotovo 2000 objavljenih haiku-pjesama, pa se zahvaljujući tome moglo lakše pristupiti prikupljanju razasutih trostih pisanih u raznim bilježnicama, dnevnicima, blokovima, papirima, među proznim tekstovima i na marginama stranica drugih rukopisa. Tako je pronađeno nešto više od 700 haiku-pjesama koje do sada nisu objavljene u zbirkama, a od kojih se mogao načiniti izbor za novu knjigu.

No taj zadatak nipošto nije bio lagan. Naime, Dubravko je vrlo često znao napisati nekoliko inačica istog haiku, a s vremenom ga ponešto i izmijeniti, pa je pri dokumentiranju objavljenih pjesama bilo prilično teško utvrditi je li neki haiku već objavljen ili nije. Primjerice, jednom se kod

pjesme koja započinje stihom *Rano jutro...* u drugoj varijanti može pronaći *Svitanje...* ili *Praskozorje...* U drugoj je pak *Sunce na zalazu...* u inačici samo *Zalazak...* dok je u trećoj *Suton...* Stoga postoji mogućnost da je među ove neobjavljene pjesme zalutala i pokoja ranije objavljena, ali u nešto drugačijem obliku.

Također je bilo vrlo zahtjevno napraviti izbor stihova koje sam pjesnik nije uvrstio u svoje dosadašnje zbirke, ali postoji i velika vjerojatnost da ih je, zbog njihovog doista velikog broja, jednostavno previdio ili ostavio možda za neku buduću, novu zbirku. Naravno, ima među neobjavljenim stihovima i velik broj onih koje je Dubravko odbacio, ali sam uvjeren da ovaj izbor haiku-pjesama ni po čemu ne zaostaje od kvalitete onih koje su objavljene u njegovim ranijim knjigama.

Na čitateljima je da to procjene.

Izbor iz zbirke *Zanjihano nebo* Dubravka Ivančana

Ljuljačka... nosi
dijete
u nebo!

Izgužvano
lice seljaka. I njegov
šešir.

Molitelj... uznosi k nebu
križ
očiju i usta.

Svjetiljka... svijetli
magli
oko sebe.

Visoki
katovi. Lebde
u noći.

Oranje... uspon.
Konj zaorava
brazdu u nebu.

Pješčani žal.
Nečije stope.
Utopile se...

Galeb
dugo lebdi. Ne usudi se
mahnuti nad morem.

Zapljuskujući,
more
vraća se moru.

Rijeka!
Izvire
iz zavoja!

Tratinčice!
Lebde
ponad trave!

Tišina.
Glasno
pada list.

Kapnulo
u lokvu. Zanjihalo se
nebo!

Lokve
na pločniku. Koračam
nebesima.

Čuva davnu
zlatnu žetvu. Slamnati
stolac.

Duboko
nabijen šešir.
Zamišljen...

Konji
u hodu. Utvrđuju
koljena.

Dosadna
kiša. Zijeve
i pas!

Krmak!
I ušima
pase!

Leptir!
Ne maše
– leprša!

Ždral.
Leti za svojim
krikom!

Božidar Brezinščak Bagola

Hrvatska u nedogled

(Uz čitanje knjiga *Izabrana djela*, *Ljubavni dodir* i *Zanjihano nebo* Dubravka Ivančana)

... gledajući bor zavičaja
vidio sam Zagorje,
Hrvatsko zagorje moj zavičaj;
vidio sam svoju
domovinu
Hrvatsku u nedogled.

Dubravko Ivančan: *Kroz grane bora*

U Gradskoj knjižnici Krapina 7. prosinca 2022. predstavljene su tri knjige Dubravka Ivančana: *Izabrana djela* (Podravsko-prigorski ogranak DHK-a, Koprivnica, 2017.), *Ljubavni dodir* (Sipar, Zagreb, 2020.) te *Zanjihano nebo* (Sipar, Zagreb, 2021.).

Izabrana djela priredio je Mario Kolar, književni povjesničar, kritičar i urednik, docent na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Kronološkim je slijedom uspio temeljito i stručno podastrijeti čitateljima na četiristo i nešto stranica presjek Ivančanova stvaralaštva. Pored pjesama iz ukupno trinaest pjesničkih zbirki, objavljenih u rasponu od 1957. do 2001., te nešto malo neobjavljene poezije, knjiga sadržava kritike, eseje, prijevode i ulomke iz intervjua, a popraćena je studijom, bibliografijom i literaturom o Ivančanovu životu i stvaralaštvu.

Dvojezičnu knjigu ljubavnih haikua (na hrvatskom i engleskom) *Ljubavni dodir* izabrao je i priredio pjesnikov nećak Ivan Ivančan. Predgovor je napisala Božica Jelušić koja je Dubravka poznavala u vrijeme svog prvog učiteljevanja u Molvama. U svom razmišljanju nad sveščicom posthumnih haikua posebno ističe one u kojima „jedno ljubavno pismo *pustu sobu* pretvara u *raskoš*, u kojima se *bujna kosa* pretvara u *krošnju na stablu tijela*, u kojima jedna nevinost još neprobuđene tjelesnosti čini da *Djeвица... ne zna / za svoje / grudi*“, te na kraju donosi uvjerljiv zaključak: „Svaka je slika promišljena, iscizelirana, točna, svaka pogađa naš memorijski centar i budi elektricitet, prekrivajući pjesnikov doživljaj našim osobnim.“ Knjižica

je popraćena crtežima Ivana Andrašića koji, prema riječima Božice Jelušić, „titra na Ivančanovoj frekvenciji upravo besprijekorno, služeći se svojom intuicijom i vještinom da u crtežu i mrlji ne bude ničeg suvišnog“.

Treća knjžica, *Zanjihano nebo*, donosi haikue iz pjesnikove ostavštine, raspoređene u dvanaest tematskih ciklusa. Izabrao ih je i priredio spomenuti Ivan Ivančan, nećak Dubravka Ivančana, koji u predgovoru piše da su „u pjesnikovoj ostavštini pronađeni i uređeni neobjavljeni rukopisi ljubavne lirike *Ludorije* i *Sretno otočje* sa 150 pjesama slobodnog stiha koji čekaju svoje objavljivanje; našlo se tu i nekoliko dnevnika, veći broj eseja, prijevođa istaknutih japanskih haiku-pjesnika pisanih kaligrafski, te na stotinjak tipkanih stranica započetog autobiografskog romana“. Ivan Ivančan cijeli je svoj radni vijek proveo u ansamblu „Lado“. Pred odlazak u mirovinu 2015. na pitanje novinara hoće li sada imati vremena za literarni opus svog strica Dubravka potvrdno je odgovorio: „Sigurno. Jedno sam vrijeme živio s njim kod bake. Sredio sam stričevu kompletnu haiku-ostavštinu na dvije tisuće kartica. Želja mi je da se objavi izbor neobjavljenih ljubavnih pjesama, ali i izbor iz cjelokupne njegove poezije.“ Uz strica je i sam zavolio i počeo pisati haiku-stihove, o čemu je u Krapini govorio Tomislav Maretić, liječnik i haiku-pjesnik, posebno naglasivši Ivanovu predanost i požrtvovan rad na tome da sve što je ostalo iza strica Dubravka bude uređeno, posloženo i objavljeno.

Pjesnik iz Magistratske ulice

Dubravko Ivančan, pjesnik, esejist i prevoditelj, rođen je 6. ožujka 1931. u Krapini, o čemu trajno svjedoči spomen-ploča koja je 1998. postavljena i svečano otkrivena na njegovoj rodnoj kući u Magistratskoj ulici, zahvaljujući hvalevrijednoj pobudi krapinske udruge Hrvatska žena i Pučkog otvorenog učilišta. Rodio se u obitelji Andrije Ivančana, krapinskog učitelja, rođenog u podravskom selu Molve, koji se tijekom svog učiteljavanja u Krapini bavio i pisanjem te je 1936. objavio zbirku igrokaza *Pod vedrim nebom*. Godine 1940. obitelj se preselila u Zagreb gdje je Dubravko maturirao i diplomirao filozofiju. Neko vrijeme radio je kao knjižničar. Tri godine proveo je na posljediplomskom studiju u Njemačkoj i Francuskoj, a nakon povratka u domovinu živio je kao slobodni umjetnik. Pisao je pjesme, eseje i kritiku, prevodio austrijskog pjesnika Reinera Mariju Rilkea, začetnika

takozvane filozofske poezije ili poezije o samoj biti življenja, te ponajviše japanske haiku-pjesnike, njihove lirske minijature koje uvijek izražavaju neku misao o čovjeku ili prirodi. Tome valja dodati da se neko vrijeme bavio i slikanjem na staklu u stilu hrvatske škole podravskih naivaca, čemu su zasigurno pridonijeli njegovi česti boravci u očevom rodnom selu Molvama. Evo što je o vezanosti za Podravinu u jednom intervjuu rekao njegov četiri godine stariji brat Ivan, etnolog i etnokoreograf: „Duco, tako su ga svi zvali, imao je u Molvama sjajan mir. Bilježnica, olovka, cigareta, to je bilo sve što mu je trebalo za pisanje. Jako je volio molvarsku i uopće podravsku prirodu. O njoj je pisao. Obožavao je crkveni brijeg, šetnje grobljem s mislima na pretke, ono duhovno što je nalazio u stihovima duboke misaonosti pjesnika Friedricha Hölderlina... U Molvama su ga posjećivali mnogobrojni književni prijatelji. Bio je prava pjesnička duša, zapravo jedno veliko dijete do smrti. Prerane smrti. No, ljubav prema Molvama morao je podijeliti s emotivnom vezanošću sa svojim rodnim mjestom Krapinom.“

Moje upoznavanje s Dubravkom

S pjesnikom Ivančanom u travnju 1970. upoznao me Ivan Golub, tadašnji rektor zagrebačke Bogoslovije, svećenik, teolog, povjesničar kulture i pjesnik. Činjenica da je i sam bio Podravec iz Kalinovca, koji je dvije godine kao kapelan službovao u Krapini, bila je zacijelo presudna u zbližavanju dviju pjesničkih duša, prožimajući njihovo prijateljevanje podravsko-zagorskom toplinom i širinom. U nezaboravnom sjećanju ostalo mi je upoznavanje s pjesnikom i filozofom raskuštrane kose u tada dosta zabačenoj ulici na zagrebačkoj Kustošiji. Nikad neću zaboraviti s kolikim sam oduševljenjem slušao njegov osvrt na knjigu pjesama Izidora Poljaka, koja je tiskana u Đakovu 1964. te mi je u gimnazijskim danima bila najdraže štivo. Kad sam kao bogoslov, pjesnik i buntovnik čuo kako Dubravko s poštovanjem govori o stihovima iz pjesama *Planite bijeli ognjevi duše* i *Nad bezdanom* bio sam najsretniji zbog spoznaje da se kao gimnazijalac nisam uludo zanosio bednjanskim pjesnikom i svećenikom koji je živio i djelovao u Bosanskoj Posavini. Moram također priznati da mi je već sama osebnost stasa mog sugovornika Dubravka, a nadasve toplina izgubljeničkog pogleda, tada djelovala znatno uvjerljivije od njegovih pjesama. Shvatio sam da on uistinu umjetnički živi, piše i slika samo zato što mu se to jedino prohtjelo. Dubo-

ko sam ga cijenio zbog zajedničke nam filozofske opredijeljenosti, a ponajviše zbog činjenice što nije prihvaćao institucije i nije pristajao na pravila svijeta koji ga okružuje. Sjećam se brojnih susreta i letimičnih razgovora na tramvajskim stanicama ili ispred vrata pojedinih uredništava. I dok danas čitam njegova djela i razmišljam o njemu, pred sobom vidim stasita mislioca ozarena „jutarnjim rumenilom“ Friedricha Nietzschea.

Pjesnik slobodne noći

Dubravko je pripadao pjesničkom naraštaju okupljenom oko časopisa *Krugovi*, koji je počeo izlaziti 1952. Već u prvom broju objavljuje pjesmu *Noć u gradu*, značajnu za njegovo pjesničko-filozofsko poimanje i doživljavanje. Naime, noć u gradu nije mu bila noć u prvobitnom pjesničkom značenju tmine i tajanstva:

*Svijetiljke su joj oduzele tminu,
pročelje zgrade mučni bezdan slika,
pijana psovka smisao i dubinu,
a perspektiva tajanstvo vidika.*

Noć u gradu postala je životnom golotinjom, osvjetljenom zavodnicom, utjelovljenom strepnjom nadolazećeg jutra, kad će noćnu ogoljelost zamijeliti dnevna, ugladena i dotjerana, sva od laži i pritajenih rana.

Raspjevan životnom spoznajom pojedinačnog i općeg obezvrjeđivanja, Dubravko je 1957. svoju prvu zbirku naslovio *Slobodna noć*, svjestan da u osvjetljenoj noći ne može „iznijet riječ iz svojih strahotnih dubina“. Povukao se u slobodnu stvaralačku noć, vratio se svom iskonu, razigranom bivanju koje je 1964. posvjedočio zbirkom *Leptirova krila*. U toj zbirci prvi put objavljuje velik broj haiku pjesama, potaknut zen-budizmom, a osobito simbolikom leptira o kojoj je među ostalim zapisao: „Kao pojava leptir je izvanredno lijep. Međutim, ono što ga kao estetsku pojavu čini naročito zanimljivim, jest njegov let, način leta. Čini se da leti bez ikakve svrhe, bez usmjerenosti na cilj. Njegovo kolebanje, krivudanje, okolišanje, vraćanje, poigravanje daje dojam da leti radi samog leta, radi iskonske radosti letenja, a ne da doleti nekamo i u neku svrhu“.

Poučen, dakle, leptirovom ljepotom i letom bez ikakve svrhe, Dubravko je ostao vjeran pisanju haiku pjesama koje čine najobimniji dio njegova

literarnog opusa. On je nedvojbeno najizrazitiji hrvatski haiku-pjesnik, a zacijelo i jedan od najvećih u Europi. Haiku je postao njegovim iskonskim načinom pjesničkog „naziranja nedostupnih putova Velike Tajne koja nosi naš svijet i život“.

Pjesnik iskonskih pradoživljaja

Bujnost sličica u tri stiha urodila je novom ljepotom istinskih pradoživljaja u zbirkama *Uvijek iznova raste pjenušavo stablo bijelog vodoskoka* (1968.), *Amor* (1971.) i *More* (1974.) u kojima želi obuhvatiti beskonačno. U snovima je često potezao užad zvonika franjevačke crkve u Krapini, a na šetnjama uz Krapinčicu sročio je, „zamišljen i taman“, najdublju molitvu u stihovima:

*S Abrahamom sam išao na strašnu planinu Moriju.
Teškim si putem me gonio, ali se nisam umorio.
U pakao si me bacio, ali ja nisam izgorio.
Najzad sam umro, Gospode, Ti si me opet stvorio.*

Iz zbirke u zbirku, iz pjesme u pjesmu, čitatelja zadivljuje pjesnikovo čuđenje nad tajanstvenim iskonom života, unutarnji ritam usklađen s ritmom svemira, jaz koji dijeli božansko od ljudskog, sagledavanje ljepote krajolika kao nečeg apsolutnog. Pa tako u pjesničkoj zbirci *More* iz 1974. godine nailazimo na pjesnikov duboko dojmljiv zapis o tišini:

Uzalud nam je riječima sustizati tišinu koja je u moru (u valu, u vjetru). Ne možemo je sustići. Neutješno je to za našu potrebu da iskažemo sve, ali i utješno za našu žeđ – spoznati da je svijet neiscrpiv, neiskaziv te se ne možemo nasukati na nekoj njegovoj konačnosti.

Svjestan da je uzalud riječima sustizati tišinu, Dubravko se u antologijskoj pjesmi *Bez luke* uspoređuje s morem, svjetionikom i brodom.

*To more što zapljuskuje
ni za što, ni za koga,
to more sam ja.*

*Taj svjetionik
što bdije
paleći i gaseći se
što od sebe uzalud
daje znakove,
taj svjetionik sam ja.*

*Taj brod
što plovi
morem bez cilja,
taj brod što luta
u noći
bez svjetionika,
što ga odasvud
zapljuskuju valovi,
što ni za što,
nikamo plovi,
taj brod
što uzalud plovi,
taj brod bez luke,
taj brod sam ja.*

Do luke se može doći samo na dva načina: povratkom u djetinjstvo ili odlaskom na Kalvariju, na „križ koji svejedno gori“, u kojem je 1971. doslovce izgorio hrvatski pjesnik Josip Pupačić, Ivančanov vršnjak i srodnik po jakoj metafizičkoj nostalgiji.

Djetinjstvo uz Krapinčicu

Dubravko je izabrao djetinjstvo i vratio se iskonskoj radosti bivanja u svojoj ponajboljoj zbirci *Djetinjstvo uz Krapinčicu* (1976.). Vratio se posvemašnjem jedinstvu s prirodom, ljudima i samim sobom. Vratio se pradoživljajima, otkrivanju Velike Tajne u najjednostavnijim stvarima:

*Svi vide jesen,
ali ja vidjeh
i oko jeseni!
Prolazio sam*

*ispod kestenova.
 Sa stabla pljuštahu
 bodljikavi plodovi.
 Jedan se raspuknu, izviri: crvenkast
 kesten s krugom.
 Bijaše to oko
 jeseni sa zjenicom.
 Gledalo me!*

Njegove idilične i nostalgične pjesme teže onoj jednostavnosti na kojoj počivaju ljubav, molitva i zahvalnost, ili drugim riječima, onoj jednostavnosti u kojoj se ostvaruje sjedinjenje sa svim živim bićima.

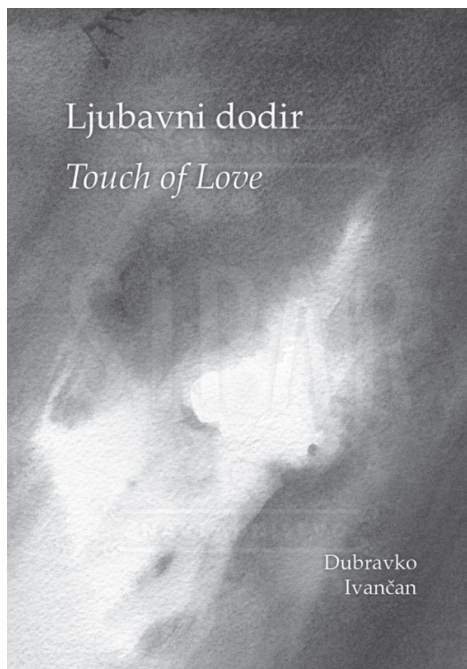
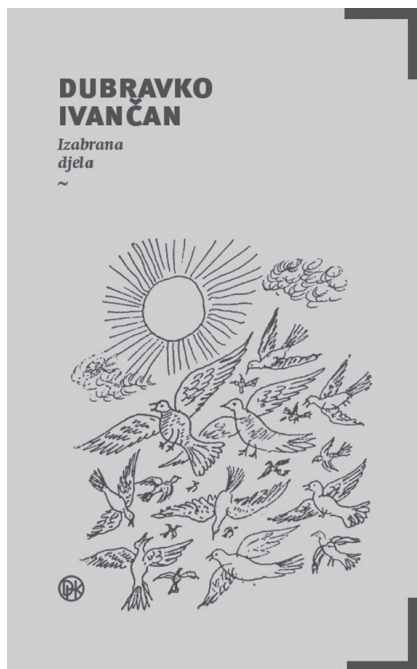
Svojom posljednjom zbirkom znakovita naslova *Zeleno nebo* objavljenom 1981. Dubravko se zauvijek oprostio s licemjerstvom povijesnog čovjeka i njegova estetskog ukusa. U razgovoru s Vlatkom Pavletićem doznajemo što mu je značila poezija i kako se domogao njezina nedjeljivog atoma:

„U kaosu raznih vrednovanja, izopačenih antologija, klikaškog međuhvalisanja gotovo sam došao u sumnju da li poezija uopće egzistira. Tražio sam njen element, atom. Haiku je za mene bila ta jedinica, taj nedjeljiv atom, kako u pogledu oblika tako i sadržaja... Kada npr. haiku kao kriterij primijenim na naše novije antologije, uviđam koliko u ostvarenjima koja sadrže ima suvišnih i beznačajnih stihova... Meni se osobito značajnim čini određenje ljepote kao intenzivne i ekstenzivne. Pod intenzivnom ljepotom pomišljam snagu, dubinu, središnjost nekog umjetničkog izraza, dakle prvenstveno nešto kvalitativno. Pod ekstenzivnom ljepotom pomišljam na njenu formalnu i sadržajnu rasprostrtnost, gotovo bih rekao kvantitetu njenih zahvata i izražavanja... U posljednjoj instanci svakog će umjetnika ocjenjivati po tome koliko je intenzivno izrazio ljepotu.“

Dubravko Ivančan u svojim je pjesmama doista intenzivno izrazio ljepotu. Hrvatsko zagorje bilo mu je zeleno nebo, „livada s čipkom tratinčica“, „ograda od ruža“, „Bog skriven iza stoljetne lipe u samostanskom voćnjaku“. U ciklusu *Moje zagorje* pjesnik „kao da koraca nebom na brdu nakon strmog uspona“, u sumraku mu se modra brda „pretvaraju u nebo“, promatra oblake „na paši neba“, u zelenom krajoliku vidi „svoju domovinu, Hrvatsku u nedogled“.

Haiku dan – Dubravko Ivančan

U znak poštovanja i sjećanja na Dubravka, rođenog Krapinčana, Otvoreno pučko učilište u Krapini pokrenulo je ljeti 1998. manifestaciju *Haiku dan – Dubravko Ivančan*. Godinama su se raspisivali natječaji i dodjeljivale nagrade. Stručne prosudbene komisije predvodili su dr. Vladimir Devidé, hrvatski matematičar, istaknuti promicatelj japanske kulture, akademik i haiku-pjesnik, te Višnja McMaster, urednica i haiku-pjesnikinja. Vjerujem da će ta manifestacija, koja se nekoliko godina nije održavala, ponovno zaživjeti i potrajati desetljećima.

Lucija Mirt

Trostisima u čast životu

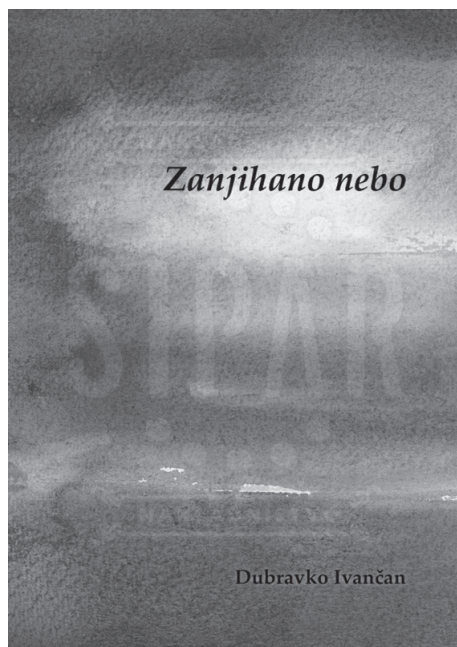
Dubravko Ivančan u hrvatskom je pjesništvu poznat kao začetnik haiku-pjesništva, napisavši više od tisuću haiku-pjesama i ostavivši zapaženi trag u hrvatskoj književnosti. Rođen je u Krapini 1931. u obitelji prosvjetnih djelatnika i ondje živi do 1940. godine, kada se zajedno s obitelji seli u Zagreb. Odlazak iz bajkovitog zagorskog krajolika u velegrad na njega je ostavio značajan trag, pa je u svojim pjesmama često zaokupljen nostalgijom za krapinskim zavičajem i djetinjstvom, što je najbolje vidljivo u zbirkama *Djetinjstvo uz Krapinčicu* (1976.) i *Zeleno nebo* (1981.). Ovaj je liričar svoj književni život započeo 1952. kada u časopisu *Krugovi* objavljuje pjesmu *Noć u gradu*. Iako u širem smislu pripada krugovašima, od njih se bitno razlikuje po zastupljenim temama u svojim pjesmama, ali i komunikativnijim stilom pisanja. Za života mu je objavljeno petnaest pjesničkih knjiga, počevši od *Slobodne noći* (1957.), *Pjesme na putu* (1968.) i drugih u kojima je okupio lirske pjesme, do zbirki haiku-pjesama *Uvijek raste pjevušavo stablo bijelog vodokoka* (1968.), *Bijeli brod* (1971.), *Velegrad* (1977.) itd. Vrhunac svog stvaralaštva ostvaruje sredinom 70-ih kada objavljuje pet zbirki pjesama, od kojih zbirke *More* (1974.), *Baka* (1975.) i *Djetinjstvo uz Krapinčicu* (1975.) predstavljaju njegove najbolje i najintimnije lirske ostvaraje. Napisao je i spjev *Jaje harambaša* (1958.) namijenjen djeci, a osim pjesništvom bavio se prevodjenjem te je pisao kritike i eseje. Ivančan umire 1982. godine, ostavivši za sobom i nešto pjesama u rukopisu, od kojih su neke objavljene postumno u zbirkama *Božić* (2001.), *Ljubavni dodir* (2020.) i najnovijoj *Zanjihano nebo* (2021.).

Ivančan je svoje haiku-pjesništvo prvi put predstavio u zbirci *Leptirova krila* (1964.) i njome hrvatskoj publici približio izvorno drevnu japansku pjesničku formu. Zbirka nije doživjela veći uspjeh kod recipijenata, no to ga nije spriječilo da nastavi stvarati nove upečatljive trostihe. Izvorni japanski haiku trebao bi biti lišen stilskog ukrašavanja, refleksivnosti i didaktičnosti te služiti prenošenju doživljaja svijeta oskudnim sredstvima izražavanja. Naglasak se stavlja na čistoću misli i ljepotu svakodnevnih stvari opisanih siromašnim izrazom, ali bogatim i dubokim sadržajem. Preuzimajući saže-

tost izlaganja te poneke tematske i svjetonazorske odrednice, Ivančan se odmiče od strogog izvornog japanskog haiku-pjesništva, dajući svojim haiku-pjesmama posebnu notu. Takav pristup, kako je također sam navodio, odabire radi naglašavanja senzibiliteta i odstupanja od hrvatske pjesničke tradicije. U svome stvaranju književnih mikrokozmosa želi ukazati na ljepotu, važnost, zanimljivost i intrigantnost svakodnevnih stvari, bića i pojava kojima pridajemo malu ili nikakvu pozornost, doživljavajući ih kao banalne i nevažne. Svojim pjesničkim izrazom želi potaknuti čitatelja da osvijesti i pomno promotri okolinu u kojoj se nalazi, jer povezanost svega u prirodi lako se može preslikati na čovjekov život i njegovo egzistiranje u istoj toj prirodi koju dovoljno ne primjećuje. Ivančanove haiku-pjesme često čitatelja navode na različite konotacije, a upravo se u tome ogleda pjesnikova nakana da tumačenje pjesme ovisi i o njezinu recipijentu, a ne samo stvaratelju.

Kako sam spomenula, *Zanjihano nebo* predstavlja knjižicu dosad neobjavljenih Ivančanovih haiku-pjesama koje su pronađene u rukopisu nakon njegove smrti. Razasute trostilhe prikupio je njegov nećak Ivan Ivančan, inače i sam haiku-pjesnik, najširoj javnosti najpoznatiji kao dugogodišnji umjetnički ravnatelj Ansambla narodnih plesova i pjesama Hrvatske „Lado“. Priređivač pjesama u predgovoru zbirke piše da je odabiranje pjesama koje će ući u zbirku bio zahtjevan posao ne samo zbog toga što su se neke pjesme pojavljivale već prije u različitim inačicama nego i zbog toga što je sam pjesnik neke od njih odbacio pa je na čitateljima da procijene je li ovaj izbor haiku-pjesama jednake kvalitete kao i dosadašnji.

Zbirku čini dvjestotinjak haiku-pjesama podijeljenih u dvanaest tematskih cjelina. Teme i motivi uglavnom se ponavljaju kao i u prijašnjim zbirkama, a razlog tome je već spomenuta mogućnost ponavljanja istih pjesama u drukčijim varijantama. Na početku zbirke nalaze se pjesme o djeci i ljudima, većinom seljacima. U pjesmama se lako uočava kontrast mladog i starog koji je podebljan slojem prolaznosti života. Lirski subjekt kao da bilježi tužne emocije i spoznaje koje muče starije ljude: „Nalakćen seljak. / Zabio / lakat u stol.“ Možemo stvoriti sliku seljaka koji sjedi sam za stolom u nekoj krčmi i nalakćen razmišlja o prolaznosti života. Za prolaznost života veže se i motiv samoće, najbolje vidljiv u stihovima: „Ručak / samotnoga. Tek / zvuk žlice.“ Slične melankolične slike pojavljuju se ponegdje i u ostalim tematskim cjelinama: „Prazna soba. / Motre se dva / suprotna zida.“ Poznato je da je Ivančan živio samačkim životom, no bilo bi pogrešno poje-

dine stihove o samoći tumačiti kao autobiografske odrednice. U tematskim cjelinama *Grad* i *Selo* teško je prepoznati pjeva li Ivančan o gradovima i selima u kojima je živio, kako se to lako uočavalo u prijašnjim zbirkama, nego se ovdje takvi stihovi predstavljaju kao univerzalni opisi gradova i sela. Grad je prikazan kao osvjetljeno mjesto: „Velegrad / u noći. Bliješte / prizemlja!“ Ali i mjesto užurbanog života u kojem ljudi žure na svoje poslove: „Strelovita vožnja / tramvajem. Ulica se razmiče / na obje njene strane.“ U suprotnosti s gradom opisano je selo kao bajkovito i mirno mjesto: „Okolo kuće / voćke u pupovima. A krov / već crven!“ Kontrast sela i grada može se uočiti i u odabiru boja kojima lirski kazivač želi dočarati izgled spomenutih mjesta. Za opis grada upotrebljava tamne i hladne tonove, dok za opis sela žarke i tople boje poput crvene, žute i zelene: „Iznikla / sunca: maslačci / na livadi.“ Osim boja, spomenuti kontrast ostvaruje i odabranim motivima, pa tako za grad rabi motive nebodera, ulica, noći, ureda, činovnika, prolaznika i jeseni, dok za selo bira motive sunca, trave, livada, proljeća, ljeta, pupova, bunara i sličnih pojava vezanih za idiličan izgled sela. Trostisima prikazuje i tipičan život u gradu koji je vezan za uredske poslove, dok na selu ljudi većinom rade u poljima ili dane provode zabavljajući se u krčmama: „Smijeh

u seoskoj krčmi. / Najglasnija / – krčmarica.“ Zanimljive su i cjeline *More i Vode* u kojima se očituje oprečnost statičnosti i dinamičnosti – baš kao i u prirodi. Lirska svijest opaža statičnost mora nad kojim mirno leti galeb ili se zrcali sunce: „Sunce... more / bliješti / u nebo!“ Tek pokojim stihom opisuje mreškanje mora ili zapljuskivanje valova. U *Vodama* opisuje dinamiku rijeke koristeći motiv slapa i naglašavajući vizualnost uskliknicima: „Pjenušav slap. / Hladniji / od potoka!“ U cjelinama *Ceste, vlakovi* i *Nebo, avioni* stapaju se priroda i industrija jer ceste, vlakovi i avioni u prirodi nisu predstavljeni u suprotnosti, nego u supostojanju: „Odlazi vlak. / Povlači se / krajolik s prugom.“ U ostalim tematskim cjelinama opisuju se prirodne ljepote vidljive u cvijeću, drveću ili kretanju životinja, a samo je jedna cjelina posvećena svakodnevnim stvarima kao što su čaše i stolci. Odabrane Ivančanove pjesme zadivljuju finoćom izraza jer se jednostavnim riječima postiže dubina i jasnoća sadržaja.

Zbirka većim dijelom odiše pozitivnim i vedrim stihovima obojenima zanesenim doživljajem prirode. Idilična strana svijeta manifestira se pomoću motiva cvijeća, leptira, ptica, neba, mora i sličnih emisija sličica flore i faune. Lirski subjekt prepušta se registriranju okoline pa daje precizne orise krajolika te iznosi vlastitu predodžbu svijeta u kojemu stvari doživljava u neočekivanim odnosima: „Avion... leti / bez / zamaha krila!“ Opažaj i doživljaj svijeta predstavljeni su bez suvišnih riječi, ali s gustoćom izričaja. Svaka je slika promišljena i svaka je minijatura napisana svedenim i sažetim izrazom kojim se ostvaruje eidetička narav pjesme. Iz stihova se otkriva da je pjesnika osvajala ljepota, jedrina i sklad prirode pa čitatelj ima dojam da lirski subjekt pjeva u znaku zahvalnosti životu. Pedantnost lirskog iskaza dovodi do karaktera refleksivne poezije u kojoj do izražaja dolaze spontanost i misaonost. Svojim oskudnim rješenjima pjesme i ujedno bogatim sadržajem Ivančan je i ovim haiku-stihovima dokazao da je najsenzibilniji pjesnik svojega naraštaja, stoga odabrane pjesme i dalje potvrđuju kvalitetu njegova pjesničkog stvaralaštva.

Tomislav Maretić

Zelena nebo Dubravka Ivančana

Zelena nebo.

Plava planina.

Bijelo more.

Na početku pjesničkog haiku-pokreta u Hrvatskoj bili su Dubravko Ivančan i Vladimir Devidé, kao i Tonči Petrasov Marović. Posljednji je prvi pisao haiku pod tim imenom godine 1961., dok je akademik Devidé, i sam uspješan haiku-pjesnik, bio najagilniji promicatelj haikua na hrvatskoj i tada široj jugoslavenskoj razini. Njegova knjiga *Japanska haiku poezija i njen kulturnopovijesni okvir* tiskana je 1970. i doživjela ukupno pet izdanja. Dubravko Ivančan napisao je prvu zbirku haiku-poezije *Leptirova krila* 1964. Ovoj trojici treba se pribrojiti svakako i Zvonko Petrović koji je u Varaždinu izdavao po svemu sudeći prvi časopis u Europi specijaliziran za haiku pod tim imenom – *Haiku* (izlazio od 1977. do 1981.). Ova naša „haiku-četvorka“ vezana je za početke hrvatskog haiku-pjesništva i njegov kasniji procvat.

Dubravko Ivančan u svom je relativno kratkom životu izdao osam zbirki haiku-poezije i više od 1500 haikua. Njemu pripadaju i prva hrvatska haiku-pjesma objavljena u zbirci *Slobodna noć* 1957. te „Mala antologija japanskog haikua“ (Republika, 22, broj 7-8, 1966.).

Od tih početaka haikua na hrvatskom jeziku prošlo je više od 60 godina, a ovaj je pjesnički žanr polučio uspjehe na svjetskoj razini preko engleskog jezika. Spomenimo samo veliku zastupljenost hrvatskih haikuista u Higginsonovu almanahu (William J. Higginson: „Haiku World – An International Poetry Almanac“) još godine 1996. te velik broj internacionalnih nagrada i priznanja, što je uvijek naglašavao pokojni akademik Vladimir Devidé svrstavajući Hrvatsku tada na treće mjesto u svijetu kao haiku-velesilu, odmah poslije Japana i SAD-a.

Otada, stvari su se promijenile, a došlo je do promjene i u samom pojmu haikua. Naime, ovom klasičnom haikuu koji je iznenadio suvremenu svjetsku poeziju efektom jednostavnošću i čistoćom temeljenom na japanskom

estetizmu vezanom za zen-budizam i šintoizam, a koji se temelji na promatranju prirode, od kraja prošlog stoljeća suprotstavio se pojam imaginarnog haikua, onog koji obuhvaća cjelokupnog čovjeka zajedno s njegovom imaginacijom. Tako smo se možda vratili natrag u europsko dvorište u kojem imaginacije kao izvora pjesništva ima na pretek.

Danas u svijetu demokratski vlada nekoliko stilova haikua: neoklasiistički, moderni (gendai) i avangardni. Međutim, izvorište svjetskog haikua vezano je ponajviše za knjige R. H. Blytha koje su postale temeljem razumijevanja dalekoistočne i japanske kulture čiji je, kako veli sam Blyth, haiku posljednji cvijet. Na tim je temeljima i naš Dubravko Ivančan sagradio svoju haiku-poetiku, a i sam je napisao „Malu antologiju japanskog haikua“. Utjecaji Cesarića, Tadijanovića, Sudete, R. M. Rilkea, F. Hölderlina i A. Gradnika vezani su prvenstveno za njegovu nehaiku poeziju.

Zbirka sadržava 300 haiku pjesama podijeljenih u sedam ciklusa: Djeca, Vlakovi, Leptiri, Automobili, Boje, Dizalica i Proljeće trubi. Na stranici su po 4 haikua.

Kao i u dosadašnjim zbirkama autor je u ulozi promatrača. On motri i proučava vizualno, slušno, događajno te bilježi u stilu *shasei* („kroki iz života“) osobe, predmete i zbivanja, ujedno i slikajući psihološki crtež. Istodobno zamjećuje i samoga sebe u tom procesu.

Dijete ... pada / ali ne ispušta / igračku!
Proziran leptir. / Moram protrljati oči / da ga vidim.

Haiku mu se jednostavno nameće sam od sebe, njegovo je reagirati i bilježiti. Ne radi se o običnoj deskripciji. Autor proniče u bit haiku-trenutka u njegovoj takvosti, kako već nalaže estetika *wabi*, pojma koji je teško doslovno prevesti, a predstavlja doživljaj izoštrene sadašnjosti koja se stapa s objektom promatranja.

Dječja soba. / Spava i izvrnuti / medo.

U samo šest riječi donosi atmosferu dječje sobe urednog jutarnjeg buđenja kondenziranim opisom koji se sastoji od dvaju bitnih dijelova. Jedan je prvi redak s točkom koja ovdje predstavlja *kireji*, stanku, iza koje slijedi ležerna rečenica – spava i izvrnuti / medo, s tim da je medo kao iznenađenje i aha-

trenutak stavljen u treći redak. Soba, jutarnje buđenje djeteta u sobi punoj noćnog disanja, atmosfera početka dana, sve je dočarano bez suvišnih opisa mnoštva detalja.

Smije se lišće / grma u vrtu: / skriven dječak!

Personifikacija prirode (inače neželjena u haikuu) koju odmah razrješuje. Čini se da se lišće smije – zapravo – skriven dječak.

Autor također zamjećuje i registrira psihološke aspekte. U sljedećem haikuu premalo je mjesta da se opisuje simpatija za malog bolesnika kojemu je trenutačno uzbudljiv događaj što slijedi, no ona je imanentna i ne treba je posebno opisivati:

Veseli se vožnji / bolničkim kolicima. / Dijete bolesnik.

U ciklusu Vlakovi autor opisuje pretežno urbane slike vezane za željeznicu. Već je u ranijim zbirkama napisao niz haikua o pariškom metrou. I ovdje počinje s pariškom skicom. S jedne strane tu su jednostavno konkretna zapažanja detalja vlakova i događanja, no autor rabi i apstrakcije i antropomorfizaciju te impresije koje izaziva motrenje vlakova kao fenomena:

Jutarnji ekspres / prekida / zvonjavu zvona.

Lokomotiva... takt / njenog / boka.

Zima... lokomotiva / probija se / kroz vlastitu paru!

Dug vlak / na stanici. Zaustavljena / daljina.

Gusta kiša. / Teško se probija / zvižduk lokomotive.

Juri noćni vlak. / Isprekidana traka / žutih prozora.

Stara lokomotiva. / Kisne / na sporednom kolosijeku.

Odličan posljednji haiku blizanac je s pjesmom Yamaguchija Seishija (1901. – 1994):

U ljetnoj travi / zaustavili se kotači / parnog stroja.

Pojam haiku-blizanaca dva su haikua koji obrađuju isti sadržaj pa su razumljivo slični i po izvedbi, a da se pritom ne radi o plagiranju. Postoji niz

takvih primjera u haiku-pjesništvu. Poznat je i pojam aluzije (*honkadori*) na neki stariji znameniti haiku koji se prepoznaje u novoj sitnopjesni koja može biti uspješna improvizacija na poznatu temu.

U ciklusu Boje, kao što sam naslov daje naslutiti, haiku je pod snažnim utjecajem Busona (1716. – 1784.), jednog od Velike četvorice klasičnih haiku-majstora. Buson je bio slikar i mnoštvo njegovih slika snažne su poetske slike. U Ivančanovim haikuima vidi se kako autor žudi za bojama baš kako je to vidljivo u velikom japanskom uzoru. No dok su Busonove slike i smirene i blještave, Ivančanove su redovito žarke, štoviše upućuju na ekspresionistički snažne zamahe kistom i kolorizam modernog slikarstva više negoli to možda čini izravno motrenje prirode. Spomenimo dva tipična Busonova haikua:

*Bijela voda, / mlado zeleno lišće; / žuti se ječam
Gle, božur – / Srebrna mačka; / zlatni leptir.*

i Ivančanove:

*Žuti mjesec. / Narandžasto nebo. / Modar snijeg.
Plave vrbe / na žutoj livadi. U / zelenom nebu.
Bijela kuća / baca plavu sjenu. / Crven krov.*

Ciklus Leptiri nastavlja se na niz haikua o leptirima u ranijim zbirdkama, počevši od zbirke *Leptirova krila*. U haiku-pjesmi: *List otpao s grane / počinje letjeti... / leptir!* lako se uočava da je ovaj haiku odraz čuvenog predbashôovskog haikua autora s imenom Arakida Moritake koji je ponedje (kao u Brazilu) učinio čak veći utjecaj od čuvenog Bashôova *hokkua* o žabi. Haiku glasi: *Otpali cvijet / vratio se na granu? / Ne, to je leptir!*

U zbirdkama, a tako i u ovoj, prolijeće niz leptirskih haikua u kojima se vidi fascinacija ljepotom i simbolikom ovih prelijepih kukaca.

*Leptir u hitnji. / Bijela / vrpca!
Povjetarac... smješta / leptira / na travku.*

Ivančan antropomorfizira povjetarac koji upravlja leptirom, za razliku od Bashôa u kojeg: *Kad pirne vjetrić / leptirić se premješta / na stablu vrbe.*

Svakako, po mojemu mišljenju najuspjeliji haiku o leptirima u zbirci je:

Cvjetna livada. / Tek kada uzleti / leptir je vidljiv.

Komentari ovog haikua suvišni su, a u dubljoj strukturi svakako se nazire odraz spomenutog Moritakeova haikua.

Ivančanovi proljetni haikui kao i općenito oni vezani za prirodu pripadaju u posebno dojmljive.

*Proljeće trubi / žutim / glasom jaglaca
Lastavica... razmjenjuje / krila / u letu!
Bijele cipelice / i crvena lopta / u zelenom proljeću!
Plavi leptir! / Maše, maše / i postaje nebo!
Mlad mjesec u rijeci. / Praćnula se / riba ili mjesec?
Zabačena ulica. / Čitavo zvjezdano / nebo nad njom.
Polje neba. / Srp mjeseca žanje / žito zvijezda.
Krovovi crni podupiru nebo. / Inače bi selo / zatrpale zvijezde.*

U Ivančanovim haikuima vidljiva je i socijalna osjetljivost, kao i nesklonost moraliziranju.

*Prosjak... još pogureniji / prođe / kraj lijepo kuće
Stroga propovijed. / U stanci / cvrkut lastavica!*

Gornji haiku podsjeća na Shikijev, kako se tvrdi, prije svega antiklasicistički haiku:

Za uši / uprljane propovjedima – / glas kukavice.

U ciklusima Automobili i Dizalica reda se niz urbanih sitnopjesni – opažaja iz prometa vezanih za automobile te promatranje dizalice u susjedstvu gdje je autor stanovao:

*Koliki automobili. / Ne mogu pregaziti / pustoš ovog trga.
Automobili/ u povorci: / premještaju se!
Povorka automobila. / Svi se osame / na nekom raskršću.*

Uz svakako najbolji metaforički haiku o automobilima:

Automobil: / lubanja / na kotačima.

Kao i drugi strojevi dizalice su često antropomorfizirane, kao prolongatu čovjeka pridaju im se ljudska svojstva, a autor ih promatra kao živa bića i s dozom humora. No ne zaboravlja na prirodu.

Dizalica... pomalo / apatična / na kišu.

Sviće... dizalica / već odavno / budna na radilištu.

Vrijeme ručka. / Ne radi / ni dizalica.

Dizalica... polila me / mazivom. Uzalud sam / čekao na izvinjenje.

Dizalica. / S tereta što ga diže / Uzlijeće lastavica.

U pjesmi *Dizalice! / Digni ovu kućicu, pokaži je mrkim / zdanjima grada!* kao da se nazire usklik za kućicu iz vjerojatno prvog njegovog i prvog hrvatskog haikua uopće iz 1957. (Zbirka *Slobodna noć*): *Ova će kućica / s cvijećem u oknima / doći u nebo.*

Uprizorenje ljetne sparine snažno je u pet riječi dočarano zujanjem muha: *Sparina... muhe / žele / nadglasati grmljavinu?* U haikuu *Jesen... uginule / muhe / i pauk.* ukazuje na neminovni usud svih bića. Ovaj haiku podsjeća na haiku *beat*-književnika Jacka Kerouaca: *U mom ormariću za lijekove, zimska muha / umrla od starosti.*

Zanimljivo je konstatirati da pjesnici *beat* generacije, osim što imaju općenito važno mjesto u američkoj književnosti, imaju posebno mjesto i u svijetu američkog i svjetskog haiku-pjesništva. Premda se ono mijenja i danas se pišu drugačiji uradci nego nekada, književni kritičari cijene te relativno rane haikue već i s književnopovijesnog aspekta. Mnoge ranije sitnopjesni vjerojatno ne bi danas dobivale nagrade na suvremenim natječajima za haiku-poeziju na engleskom jeziku, međutim, odigrale su važnu kariku u njezinu razvitku.

U tom smislu, ako spomenemo našega autora, usuđujem se reći da su mnoge njegove haiku-pjesme aktualne i da bi izdržale strogi sud vremena i kritike. Uostalom, Dubravko Ivančan smatra se i danas prvim, najboljim i najplodnijim hrvatskim haiku-pjesnikom. Tome je svakako doprinijela i njegova posljednja zbirka publicirana prije smrti – *Zeleno nebo.*

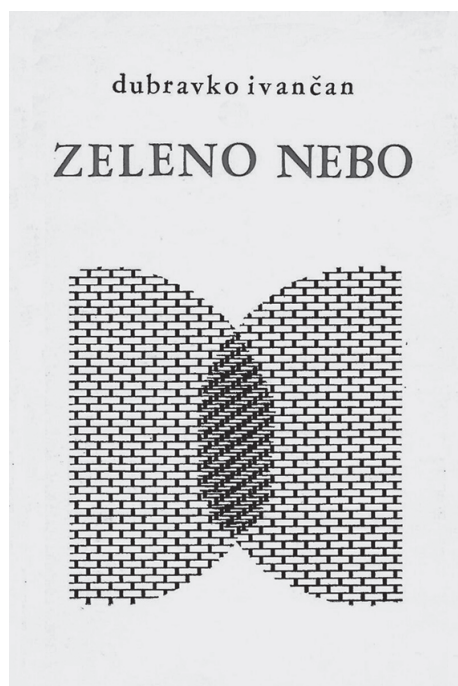
Još tri haikua iz ove vrijedne Ivančanove zbirke:

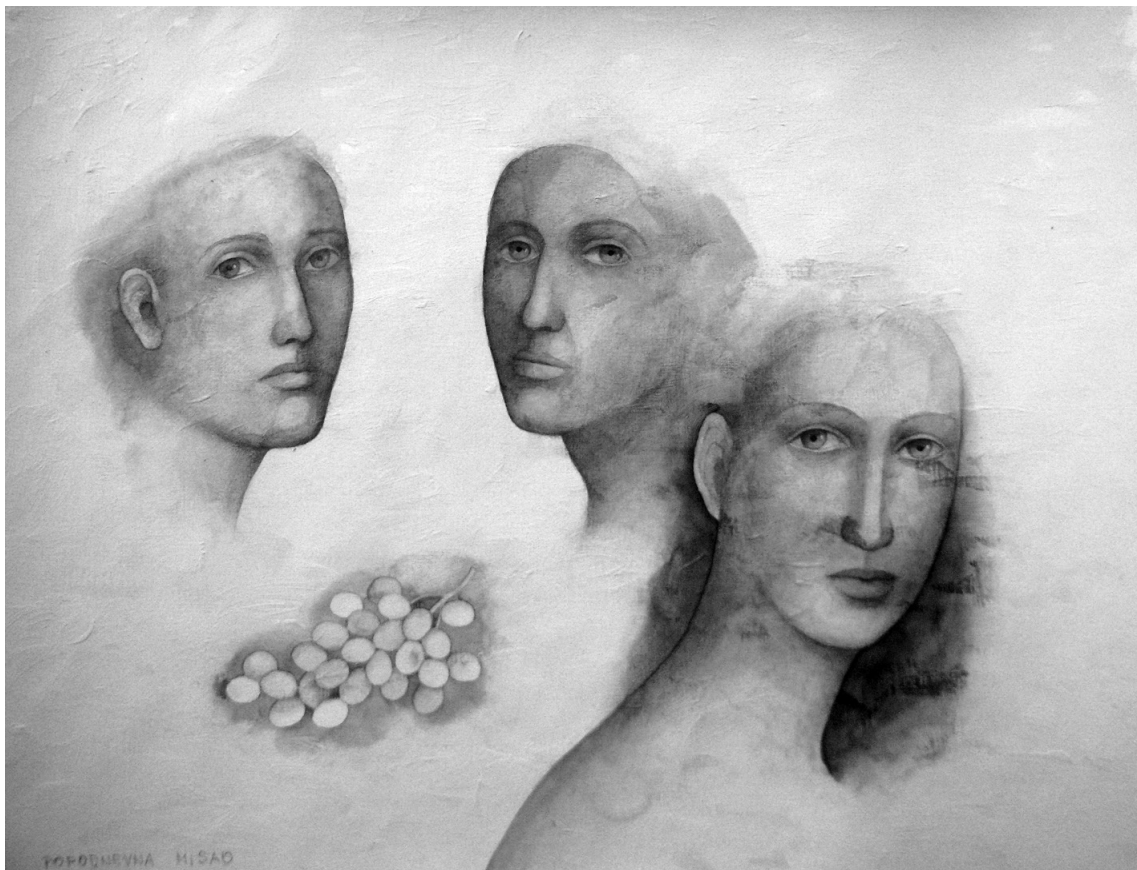
*Prazna crkva.
Kamen odjekuje prije
Nego uđem.*

*Opustjelo igralište.
Još se njiše
prazna ljuljačka.*

*Susret:
Kamen
na cesti!*

Govoreći o ovom žanru pjesništva, Tonči Petrasov Marović rekao je: „Mnogi će se spotaknuti o kamen haiku, malo tko će ga uzeti za uzglavlje.“ Dubravko Ivančan svakako je to učinio na najbolji način, uza sve ostalo što je učinio za hrvatsko pjesništvo.

Edit Glavurtić: *Bilješka iz dnevnika*, kombinirana tehnika, olovka, akvarel, 50 x 64 cm, 2012.

SUVREMENA HRVATSKA KNJIŽEVNOST

Boris Senker

Listovi otrgnuti zaboravu

(ulomak iz knjige u nastanku)

II. Otac Karol: *Nich schissen, Sanität!*

Da se neprekidno nije odvijala u sjeni smrti, nekad doslovno i na centimetar bliske smrti, očeva služba bogu Marsu bila bi građa za komediju, čak i za vodvilj. Studirao je, rekoh već u priči o djedu, medicinu, bio na drugoj ili trećoj godini kad je počeo rat. Tročlana obitelj – moj otac Karol, a ne Karlo kao djed, bio je jedinac – bila je, što sam također već rekao, zavičajno vezana za Celje, gdje je u drugoj polovici tridesetih tada već dobrostojeći djed na obronku tik pod Gradom kupio mali vinograd i voćnjak i uredio kuću, zapravo dvije kućice s omanjim kletima, ali sa svom opremom potrebom za pravljenje vina i rakije, i jednu prizemnicu kojoj je dao dograditi gornji kat u „alpskom stilu“. Najveći dio godine boravilo se u Zagrebu, ali su, po svemu sudeći, sve troje službeno bili prijavljeni na celjskoj adresi. U Zagrebu su, uostalom, živjeli u unajmljenim stanovima, prvo u Veslačkoj, pa u Amruševoj, pa na Pantovčaku 19, pa napokon na Pantovčaku 29. Otac je kao gimnazijalac postao ljevičarom. Postao je, rekao bih, jednim od pomodnih predratnih zagrebačkih ljevičara iz osobnog prkosa, inata svojem ocu, klanfarovskom trgovcu i parveniju, a ne iz duboka uvjerenja, još manje pritisnut nedaćama. Bio je u tom ljevičarenju pomalo i ekshibicionist – a koji to takozvani ljevičar ili takozvani desničar nije, napose u mladosti – pa je tako u proljeće 1942., za jednog boravka u Celju, sjedio na Gradu i čitao nekakvu propagandnu brošuru o uspjesima sovjetske poljoprivrede. Prišao mu je – pričao je ne jedanput – vršnjak i dobar znanac, Celjanin, Folksdojčer, i rekao mu: „Ili ćete sami otići odavde u roku od 48 sati ili ćemo vas MI

iseliti!“ – „A tko ste to VI?“ pitao ga je otac. Čini mi se da čak i nije glumio naivca, da je to još zaista bio. Umjesto odgovora, znanac je pokazao značku koja je ocu jako dobro, bolje od svih riječi, objasnila tko su to ONI i da s NJIMA neće biti nikakve rasprave. Dragi dečko bio je, ako ne gestapovac, onda barem pripadnik politiziranoga *Kulturbunda*. Istog su se dana djed, baka i otac vratili u Zagreb, podnijeli molbu za endehazijsko državljanstvo, dobili ga i onda s hrvatskim putovnicama mogli mirno dolaziti u Celje. To je bila dobra strana promjene državljanstva. Vojna je obveza bila njezina loša strana. U datume nisam siguran – a ne mogu ih provjeriti na internetu kao datume *Árpádovih* ratnih pohoda – ali predigra očevu odlasku na ratište odvijala se u Zagrebu i okolici u jesen 1942. te u proljeće i ljeto 1943. Studij je bio zapustio, mislim i formalno prekinuo. Pričao nam je da je prestao odlaziti na Medicinski fakultet kad su ga u dvorani za sekcije, dok su secirali mozak, dvojica kolega, pripadnici ili pristalice ustaškoga pokreta, „značajno“ pogledavali razglabajući napadno glasno o tom kako bi trebalo secirati mozak ljevičara da se vidi što je to u njemu pošlo ukrivo. Član SKOJ-a ili Partije nije bio, nešto malo surađivao je u ilegalnom pokretu na preuzimanju i dostavljanju letaka ili brošura, prestao je kad je netko u kurirskom lancu bio uhićen, mučen i ubijen, ali nikoga nije odao. Unovačili su ga u Domobranstvo, u pješaštvo, prvi put. Djed Karlo uspio ga je izvući preko neke svoje lovačke, poslovne – iz onoga trgovanja eksplozivom – ili vinske veze. Bit će da je i nešto novca bilo u igri. Otac je zbog toga žalio jer cijela je postrojba u koju je bio mobiliziran prešla u partizane. Unovačili su ga drugi put, ponovno u pješaštvo, i sad više nije bilo izlaska. Ni djedove veze ni njegov novac tu više nisu mogli pomoći.

Otac se povremeno prisjećao obuke, tvrde, okrutne. Posebno je zapamtio jednog dočasnika – vjerojatno narednika – koji se s užitkom izivljavao na novopečenim vojacima. Ako navečer samo jedan par cokula ne bi bio očišćen kako je on mislio da treba biti očišćen, sve bi cokule izbacio pred baraku te tjerao momke da ih skupljaju i ponovno čiste. Ako ujutro jedan krevet u spavaonici ne bi bio napravljen u skladu s njegovim mjerilima, dakle s posteljinom tako zategnutom da se „na brid plahte možeš porezati“, razbacao bi sve krevete. Pregled nogu obavljao bi s ravnalom ili nekom palicom u ruci. Obred bi svake večeri počinjao njegovim urlikom: „Noge na preee-GLED!“ Momci bi se ispružili na krevetima, pokrili dekama preko glave, a tabane ispružili preko donjeg ruba kreveta. On bi polako išao od

jednoga do drugoga para tabana i proučavao ih. Loše oprane tabane odalamio bi palicom ili ravnalom uz zapovijed da se ponovno operu. Dobro oprane tabane odalamio bi uz pohvalu: „Ovako se peru noge!“ Za jedne vježbe juriša na „pretpostavljen“ utvrđeni neprijateljski položaj na brijevu, koja se izvodila pod punom ratnom spremom, svaki put kad bi postrojba dosegla vrh, zauriao bi: „Ooo-STAV!!!“ i gonio momke da bez odmora siđu na početni položaj te ponovno zapovjedio juriš. Predvečer su se, duša na jeziku, vukli s vježbališta natrag u baraku, a on im je, vjerujući da će ih time dotući, zapovjedio: „Pjesma!“ Domobrani su, bez ikakva dogovora, spontano i prkosno, uvjeravao nas je otac, iz svega glasa zapjevali: „Em nikom nije lepše neg je nam, samo da je tako saki dan!“ Dočasnik se, ponižen i bijesan, ugrizao za usnu i odjurio u baraku. E, kad je naposljetku jedna od kapi prelila čašu, priredili su mu takozvano „dekovanje“, odnosno „ćebovanje“. Ušao je navečer u spavaonicu, a oni su ugasili svjetlo, bacili na njega deku i udarali ga šakama i nogama, svi do jednoga, dok nije ostao onesviješten ležati na podu. Sljedećega je dana bio premješten, a njihova obuka ublažena i ubrzana.

Potkraj obuke saznali su što im je namijenjeno. Odluci je možda kumovalo i „deko/ćebovanje“ dočasnika, a zapalo ih je Istočno bojište. Ne treba ni objašnjavati zašto se mom ocu ni najmanje nije sviđala ideja da ostavi kosti pod Lenjingradom za iste one Nijemce koji su ga prognali iz njegova rodnog Celja. I odigrao je *va banque*, povukao prvi od nepredvidljivih poteza zbog kojih sam i rekao da bi njegova služba bogu Marsu bila građa za komediju ili vodvilj. A tu u priču ulazi i moja (buduća) mama, s kojom je tatu upoznala teta Romana, njezina vršnjakinja i znanica. I nju sam spomenuo u priči o djedu. Nego, Karol (Karlek) Senker u dvadeset četvrtoj i Ivanka (Ivka, Ivkica) Lasić u dvadeset trećoj godini života. On student medicine – ona, s maturom Državne II. ženske realne gimnazije i nakon kratka učiteljavanja u Rugvici, službenica u Putniku. Njih dvoje već su bili u vezi kad su oca drugi put unovačili – u „ozbiljnoj vezi“, kako se to uvijek govorilo i govori – ali o braku i potomcima nije se razmišljalo. Teško mi je procijeniti: još se nije razmišljalo ili se uopće nije pa i ne bi razmišljalo da nije bilo rata? Veliko je pitanje stoga bismo li, da nije bilo rata, brat pa ja uopće došli na svijet. Rata je, međutim, bilo i nije mu se nazirao kraj. I tako, kad se najozbiljnije počelo raditi o glavi, otac je otišao na razgovor vojnom svećeniku – ne mogu si pomoći, zamišljam ga kao Hašekova Feldkuráta

Katza – i poput nedužna dječaćića sitno vezao priču kako će, eto, postrojba uskoro na Istočno bojište, i kako je to daleko, i kako se ne zna tko će se vratiti, a tko neće, a dogodilo se, ljudi smo, vremena su takva kakva jesu, živi se iz dana u dan i za svaki dan, da je njegova djevojka, zaručnica, kako da to kaže, u „blagoslovljenom stanju“ pa bi on htio da se i njihova veza blagoslovi prije njegova odlaska u neizvjesno, možda i u smrt. Pokret je, šuška se, blizu i osjeća se to po mnogočemu. Nisu više u barakama negdje na vježbalištima, nego u paviljonima Zbora (današnjega Studentskog centra u Savskoj), pod strogim režimom, nema više nikakvih izlazaka u grad, čini se da bi zapovijed mogla stići svaki čas, pa ga zato, eto, zanima bi li se moglo zaručnicu što hitnije dovesti ovamo u Zbor i bi li on, svećenik, mogao ovdje nekako obaviti vjenčanje. Svećenik nije htio ni čuti za to da to mlado žensko biće, premda grešno, nogom stupi u Zbor, da se nađe među svim tim pohotnim bezbožnicima, nego je ocu isposlovaos osmodnevni dopust za vjenčanje. Čovjek od riječi, kao i djed, otac se u tih osam dana zaista i oženio budućom majkom starijeg mi brata Vojka, rođenog u siječnju 1945., i mene. O vjenčanju on nikad nije pričao, zadovoljavao se prepričavanjem svoje spletke dostojne i seviljskog brijača i seviljskog zavodnika, a mami je zbog mrzovoljne svekrve, koja je navodno izjavila da je jedina dobra strana cijele te „katastrofe“ to što je neželjena snaha „završila barem gimnaziju“, ostalo u mučnoj uspomeni. Nego, i to je priča, kojoj je izvor mogla biti samo pouzdana teta Romana, iz Junonine, a ne Marsove domene. Otac se potom još nekoliko dana skrivao kod prijatelja, dok se nije pronašla veza da ga prebaci u partizane. Bilo je to krajem srpnja ili početkom kolovoza 1943., dakle prije pada Italije i prije odlaska u partizane popriličnog broja mladih ljudi koji su povjerovali u to da je kraj rata blizu i da bi bilo poželjno naći se u pravom trenutku na pravom mjestu, dakle u pobjedničkoj vojsci, ali su se preračunali za gotovo dvije godine. Neki su pogrešan račun platili životom, jedan mamin kolega s posla, recimo.

U partizane, u Turopoljsko-posavski odred, otac je doslovno odšetao kao na, cvetničevski rečeno, „kratki izlet“. Obukao je planinarsku odjeću, obuo cokule i s kanticom za mlijeko u ruci, kao da odlazi u neko od prekosavskih sela po mlijeko, do kojega u centru Zagreba zaista nije bilo lako doći, odveo se tramvajem do Savskoga mosta. Bilo mu je rečeno da će ga ondje čekati tako i tako odjevena žena, koju neka slijedi na pristojnoj udaljenosti. Premda njegova planinarska odjeća i nije bila primjerena ljetnom danu, a

južno od Save u neposrednoj blizini Zagreba baš i nema planinskih vrhunaca, nijedna straža ili ophodnja nije ga zaustavila pa ga je nepoznata žena preko Savskoga mosta bez ikakvih problema odvela do sela u kojem je bilo smješteno zapovjedništvo odreda. I tako su počela njegova dvogodišnja ratna potucanja. Mogao je na njima nekoliko puta izgubiti glavu – čudom ju je zapravo živu iznio iz svjetskog klanja – ali prije njega i prije isteka medenoga mjeseca, od kojega jedva da su okusili tjedan, glavu je mogla izgubiti i njegova žena, buduća mi mama. Naime, nakon odlaska sina „preko rijeke i u šumu“, roditelji, reklo bi se, nisu toliko brinuli o tom što će biti s njim, dvostrukim, obiteljskim i klasnim odmetnikom, koliko o tom što će biti s nekim vrijednim kovčežićem što je za njim ostao na Zboru. Ne izmišljam, ne nagađam, a nisam prepariran ni samo majčinim viđenjem odnosa sa svekrvom, meni poslije itekako dragom i bliskom bakom Celjankom, „Crnom (Cujnom) bakom“, kako rekoh u priči o djedu, jer nam je i teta Romana – opet ona! – pričala kako se ružno posvađala s mojom bakom zbog toga što se godine 1943. na Pantovčaku 29 naveliko slavio Božić, okupilo se kod Senkera poveće društvo i zabavljalo uz jelo i piće koje je djed i u tim godinama uspijevaio nabavljati u posve pristojnim količinama te dijeliti s prijateljima, zanimljivo sve brojnijim, a pojma nisu imali gdje im je sin i što je s njim. Da ne duljim, ni djed Karlo ni baka Hela nisu potegnuli do Zbora po tu obiteljsku dragocjenost – zamišljam je kao onaj Leoneov „skupocjeni nécessaire od antilope, od vrlo fino preparirane antilope“, koji u staroga Glembaya izaziva mnogo jače dojmove od Leoneovih slika – nego su po nju poslali svoju novopečenu snahu. Ona ih je poslušala premda tada, a ni poslije, nije bila sigurna u to jesu li bili samo sebični nepromišljeni materijalisti, skorojevići opsjednuti statusnim simbolima, je li im zaista bilo toliko stalo do tog prokletog kovčežića, ili su joj, napose svekrva, namjerno pokušali smjestiti. Otišla je tako friška nositeljica Senkerova prezimena do Zbora i u prijamnoj kancelariji rekla tko je, čija je žena i po što je došla. Dežurni ju je saslušao pa joj naredio da ostane u kancelariji i pričeka, brzo će on... I nestao. Sjedila je, čekala, i čekala, i osjetila da to čekanje predugo traje, da nešto nije u redu, da dežurni očito nije otišao po kovčežić, nego vjerojatno po jednog od nadređenih dočasnika ili časnika kojega će, za razliku od njezinih svekra i svekrve, odsutni mladi domobran i njegovo trenutačno boravište zanimati znatno više od nekakva posrana koferića. Shvatila je da bi mogla i ne izići živa iz labirinta u koji je zakoračila pa glavom bez

obzira, ali zato na ramenima, pobjegla iz kancelarije i sa Zbora. Kovčević je izgubljen, moja buduća mama bila je zbog toga prekorena, ali ipak nije pala u trajnu nemilost. I ostala je na slobodi, kakva bila da bila ta sloboda u onim godinama a ovim krajevima, i ostala je živa. Što se pak „Crne bake“ tiče, uzgred rečeno, koliko se uzoholila i koliko je postala hladna zbog neočekivana uzleta iz mukotrpnog preživljavanja za Velikoga rata i u prvim međuratnim godinama u razmjerno bogatstvo u kojemu su Senkeri živjeli od sredine dvadesetih godina do Drugoga rata, toliko su je nakon rata smrt muža, kojeg je obožavala, gubitak imovine te povratak mukotrpnog preživljavanju učinili skromnom i toplom, pa je ja jedino takvu i pamtim.

Moj budući otac, razbaštinjeni sin zagrebačkog skorojevića slovenskog podrijetla, dobrostojećega trgovca lovačkim priborom i liferanta eksploziva, ljevičar, nesvršeni student medicine i mladi muž, istodobno je prolazio vatreno krštenje. Sitan, ali nabijen i vižljast – u gimnaziji dobio je nadimak Pikula – fizički i nije teško podnosio vojnički život. Uostalom, bio je sportski tip, volio planinarenje, skijanje, veslanje, kuglanje... Ipak, za razliku od djeda Karla, topnika i lovca, on nije bio ratnički nastrojen. Pokušao je postati borcem, reći ću i kako, ali nije mu pošlo za rukom. Svima nam zajednički prapredak s toljagom u ruci nije čučao u njemu. Krpanje ranjenih, a ne ranjavanje ili ubijanje čitavih bilo je znatno bliže njegovoj naravi i poslije se zapravo ponosio time što u ratu nikoga nije ni ranio, a kamoli ubio. Na početku je dobio pušku, „talijanku“, te u jednoj akciji, u napadu na bunker s domobranskom posadom u kojem ni na jednoj strani nitko nije bio čak ni ranjen i koji je završio brzom i voljkom predajom posade, ispalio jedan jedini metak, drugi mu se zaglavio u cijevi, nitko ga nije uspio izvaditi pa je ta puška bačena, a novu dobio nije. Student medicine, bio je odredu vredniji kao bolničar nego kao strijelac.

Jedno od dvaju imena koje sam zapamtio iz očevih priča o tom razdoblju njegova kako rekoh gotovo vodviljska vrludanja i spoticanja po Marsovim poljima – a nije ga ni bilo teško zapamtiti kad je ušlo ne samo u sve naše udžbenike nego i u svakidašnji nam život, oglašavalo se s polica u svakom dućanu i nad svakim šankom – bilo je ime Marijana Badela. Otac je o njemu pričao toplo, s velikom simpatijom, kao i o majoru Machu, drugom zapamćenom imenu, o kojem poslije, a kako bi drukčije i mogao pričati. Ipak, da ne bude zabune, bili su oni sazdana od posve drukčije građe. Badel je svim svojim bićem bio komunist, revolucionar, puškomitraljezac, kome-

sar. Badelu pojedinačni ljudski život, suborčev jednako kao i neprijatelj, ništa nije značio u odnosu na Ideju. Moj je pak otac u svemu tomu bio tek dijelom svojega bića. Bio je buntovnik, bundžija, prkosio je, inatio se, i s velikim zadovoljstvom i ponosom prepričavao mnoge svoje dječje nepodopštine i mladenačke ekscese, ali te njegove pobune ipak nisu izlazile iz granica obiteljskog doma, gimnazijskog razreda ili fakultetskog laboratorija pa on nije iz uvjerenja srnuo u rat i revoluciju, nego je u njih bio uvučen, bio je usisan kovitlacem u kojem se našao. Imali su, međutim, i mnogo toga zajedničkog, morali su si postati bliski. Vršnjaci – Badel rođen u proljeće 1920., moj otac u jesen 1919. – obojica odrasli u Zagrebu, obojica iz građanskih obitelji, s tim da je Badelova bila mnogo bogatija od očeve, ali zagrebački Senkeri također ni u čemu nisu oskudijevali. Obojica fakini, kako bi rekli stariji Zagrepčani, pomalo i fizički slični jedan drugomu, imali su o čemu razgovarati pa su i razgovarali. Što je Badel mislio o mom ocu, ne znam, ali mogu naslutiti da ga nije držao ni ratnikom, ni revolucionarom, ni komunistom, nego blagim čovjekom, humanistom, liberalnim ljevičarom koji se u ratu opredijelio za „pravu stranu“ te u njemu sudjelovao onako kako je znao i mogao. „Nije to za tebe, ali vidi“, rekao mu je u jednoj prigodi u kojoj je i otac htio provjeriti kola li i njegovim žilama krv lovca i ratnika. Bila je, naime, riječ o ovome. Nekoliko je ljudi bilo osuđeno na smrt. Formalno ih je osudio prijeki partizanski ili „narodni“ sud, a stvarno Marijan Badel. Bili su u toj grupi neki ustaški poručnik, jedna žena koja je izdala partizane – možda baš ona prema kojoj je Ivan Dončević oblikovao glavni ženski lik u svojoj drami *Kazna* – i jedan partizanski zapovjednik čete koji je bio osuđen na smrt zbog toga što je iz zaplijenjene kože dao napraviti dva para čizama za sebe, a ne nekoliko pari cokula za borce. Osuda nije izvršena na nekom stratištu, gdje bi osuđenici bili vezani o kolce ili postavljeni uza zid pa pobijeni, nego je, umjesto toga, Badel osuđenicima rekao da neće biti smaknuti jer je dogovorena razmjena. Jedna će ih desetina sprovesti do ruba šume, gdje će ih dočekati veza i odvesti na mjesto razmjene. Otac je zamolio Badela da mu dopusti biti u toj desetini i sudjelovati u smaknuću osuđenika, a Badel mu je dopustio uz ono što mu je, velim, rekao. I bio je u pravu. S nabijenim puškama u rukama sproveli su osuđenike do ruba šume, vođa desetine izgovorio je dogovoreni znak: „Eno veze“, i pokazao nekamo u daljinu, osuđenici su se okrenuli u tom smjeru, a egzekutori podignuli puške i ispalili plotun u njih. Otac nije imao snage podići pušku. Vratio ju

je Badelu te priznao i njemu i sebi da ispaljivanje olovnih zrna u živa ljudska tijela nije za njega. Nije to bilo isto što i rasijecati preparirane ljudske leševe na vježbama iz anatomije. Nije za njega bilo ni pucanje u životinje, pa je samo nekoliko puta otišao u lov s djedom Karlom i njegovim društvom, ali i tada nije imao snage sasuti šaku sačme u sirotog i prestravljenog zeca. Jedanput je baka od njega zatražila da na imanju u Celju malokalibarskom puškom smakne mačka koji joj je ukrao teleći odrezak. Ustrijelio je mačka, ali zamjerio joj je to, trajno. Nije on, na veliko čuđenje moje bake po majci, Glinjanke, koja s tim nije imala nikakvih problema, ni pile u Šestinama mogao zaklati. Pokušavao je to deset i više godina nakon rata u Puli, kad se na tržnici prodavala samo živa perad pa nije bilo drugog izbora, ali nije išlo. Egzekuciju pilića, koka i pataka obavljala je stoga naša prva susjeda, gospođa Paula, vojvođanska Mađarica. Rutinski. Jednostavno, tatin je životni poziv, rekoh, bio spašavanje života, a ne njihovo oduzimanje.

U Turopoljsko-posavskom odredu nije dugo ostao i malo je anegdota, osim zatajenja puške, pokušaja sudjelovanja u strijeljanju i onoga, također spomenuta u priči o djedu, djedova eksploziva kojim su partizani digli u zrak željezničku prugu, ostalo zabilježeno u obiteljskoj predaji. Za jednu od njih nisam siguran je li očeva ili je prepričavao nešto što je čuo od drugih. Možda sam je i ja iz tuđih priča ubacio u njegovu priču, ali evo i nje. Slabo naoružani i uglavnom vojno neiskusni, turopoljsko-posavski partizani nisu bez prijeko potrebe ulazili u izravne sukobe s većim ustaškim i njemačkim postrojbama. Teško su se mogli nositi s njima. Domobrani, mahom prisilno unovačeni seoski mladići neskloni ratovanju, bili su drugi par rukava. Oni uglavnom nisu pružali otpor, brzo bi se predali, ostavili partizanima naoružanje, opremu i obuču, ponekad i odore, i vraćali se kućama do sljedećeg novačenja. U jednom od takvih susreta, koji je završio brzom predajom domobranske postrojbe, među zarobljenima se našao i jedan kojemu je to bilo već treće ili četvrto zarobljavanje. Partizanski komesar – ako je priča očeva, onda je to naravno bio Badel – dreknuo je na njega: „Čuvaj me se ubuduće! Ako te još jedanput uhvatim, strijeljat ću te!“ A domobran je pomirljivo odgovorio: „A zakaj, gospon komesar? Em sem im četiri flinke donesel. Bum im i petu.“ I bio je, uz sočnu psovku, poslan doma. I druga anegdota, a ta je zajamčeno očeva, ima veze s izbjegavanjem sukoba s ustašama. Odredu je, za boravka u nekom selu, stigla dojava da pristiže veća ustaška postrojba, usto u pratnji dva laka tenka. Partizani su se povukli u šumu, zalegli na njezinu rubu i

promatrali cestu prema selu. Pojavila se kolona, svi su se pritajili, jedva da su i disali, a najedanput je odjeknuo kratak rafal. Unezvijereno su se osvrnuli i vidjeli da je njihov puškomitraljezac blijed kao krpa, a da se cijev njegova puškomitraljeza lagano dimi. Čovjek se u napetom iščekivanju nesvjesno poigravao okidačem, prejako ga povukao i ispalio kratak rafal. Svi su bili uvjereni u to da im je time otkrio položaj, da će se ustaše sa svojim tenkovima ustremiti na njih i da će biti krvi. Dogodilo se, međutim, nešto neočekivano. Ustaška je kolona stala, a potom se okrenula i žurno udaljila od sela. Jedino je moguće objašnjenje bilo da su ustašama meci iz puškomitraljeza zviznuli pokraj ušiju te da su povjerovali u nadmoć partizana, koji su ih zbog toga, pomislili su, tako drsko napali, i povukli su se.

Pričao je otac povremeno i o svojim bolničarsko-liječničko-stomatološkim iskustvima. Izliječio bi ponekog partizana ili seljaka, ali to je rijetko spominjao. Češće se prisjećao jednoga mladog partizana s nepodnošljivom zuboboljom. Nije bilo druge nego izvaditi mu bolni kutnjak. I pokušao mu ga je izvaditi, dok je mladića oblijevao hladan znoj, stiskao kutnjak kliještama, cukao, upirao iz sve snage dok nije čuo kako nešto krcka i s olakšanjem povikao: „Vani je!“ Ali – nije zub bio vani, pukla su kliješta. Što je bilo dalje s mladićem i njegovim zubom, ne znam. Pamtio je i dugo umiranje drugog mladića pogođena u trbuh. Nije ga mogao spasiti, tek mu je ublažavao bol injekcijama morfija kojim su partizane, koliko se moglo, opskrbljivali simpatizeri po bolnicama i ljekarnama.

Očeva prva partizanska epizoda naprasno je završila već u jesen 1943. Partizani su boravili u nekom selu i, kad je selo bilo napadnuto, povukli su se u šumu nakon okršaja. Zavladao je prvo tišina pa su se zakratko čuli zvuci udaljavanja neprijateljske kolone iz sela, a kad su i oni zamrli, otac se sam samcat uputio prema selu provjeriti je li tko u njemu ranjen, treba li komu njegova pomoć. Hodao je stazom i najedanput primijetio kako dvije pušćane cijevi iz grma kraj ceste ciljaju ravno u njegova prsa. Tko će znati što je tog trena, a bio je to zaista samo jedan tren, jedan djelić sekunde, proletjelo njegovim mozgom, ali iz grla je bez oklijevanja izletjelo gromko i zapovjedno: „Nich schissen! Sanität!“ Cijevi su se spustile, a iz grma istupila dva vojaka u njemačkim uniformama. Bili su to, pokazalo se poslije, Kozaci u službi Wehrmachta. Narod ih je zvao Čerkezima. Otac, koji nije imao nikakvo oružje i nije bio u uniformi, nego i dalje u istoj onoj planinarskoj odjeći i u istim onim cokulama što su ga iznijele iz Zagreba, nastavio je govori-

ti njemački i odlučno, bespogovorno zahtijevao od Kozaka da ga odvedu svom zapovjedniku. Možete, vjerujem, zamisliti zbunjenost one dvojice. U Krležinu panonskom blatu, pučki rečeno u vukojebini, na rubu civilizacije, nekakav mladac galami na njih jezikom *Übermenscha* pod čijom su stegom oni upravo bili. Pa ga nisu napunili olovom ili zatukli kundacima, nego priveli zapovjedniku, majoru Machu, Austrijancu, wehrmachtovcu. Pred njim je pak otac ekstemporirao – uvjerljivo, mislio je – priču o tom da je bio u toj i toj domobranskoj postrojbi, da su ga nedavno zarobili partizani, da im je u ovom okršaju uspio pobjeći i da je krenuo u potragu za svojom ili nekom drugom domobranskom postrojbom. Predstavio se, međutim, pravim imenom, rekao i da je student medicine, što mu je, uz izvrstan njemački, također spasilo život, i gdje mu žive i roditelji i mlada žena sa svojim roditeljima. Pretpostavio je, dobro je pretpostavio, da će major Mach provjeriti njegovu priču i da barem jedan njezin dio mora biti istinit. Prvih su ga dana tretirali kao zarobljenika, a potom mu navukli njemačku uniformu i postao je Machov prevodilac. Možda je i Kozacima pomogao kojim liječničkim savjetom, ali ne sjećam se da je o tome pričao. Što se major Macha tiče, on svoje zdravlje i svoj život sigurno ne bi povjerio nesvršenom medicinaru, osim u krajnjoj nuždi. Kasnije, kad su se on i otac na poseban način zbližili, Austrijanac mu je rekao: „Doktorhen – Doktorčiću, tako ga je zvao – znamo mi da si sve ono izmislio, provjerili smo. Ona tvoja domobranska postrojba nikad nije bila u ovim krajevima. Je li tako?“ I što je otac drugo mogao nego priznati, ali nikakvih posljedica nije bilo. Samo nedvosmisleno upozorenje: Nećemo mi nad tobom stražariti. Ako želiš, možeš pobjeći. Ali, mi znamo gdje su tvoji, a ti znaš što će onda biti s njima. Bilo je to upozorenje, naravno, učinkovitije od lokota, lisica ili negvi. Majorov pomoćnik, esesovac, drukčije se odnosio prema ocu: „Da sam ja bio ovdje“, rekao mu je pri prvom susretu, „kad su te uhvatili, visio bi ti na prvoj grani!“ Srećom, nije tada bio u postrojbi, a vješati mladića u njemačkoj uniformi i u izravnoj službi svojega nadređenog ipak ni on nije smio. Tako je počela druga, najduža etapa očeva tumaranja Marsovim poljima.

U postrojbu pod Machovim zapovjedništvom Kozaci su došli s dviju strana. Većim dijelom bili su to ili prebjeci iz Crvene armije ili zarobljeni crvenoarmejci koji su se radije tukli za Nijemce protiv partizana nego crkali u zarobljeničkim logorima, a manjim dijelom bjelogardisti, uglavnom Denjikinovi, koji su nakon poraza na Južnom bojištu preko Krima izbjegli

iz Sovjetskog saveza te u Drugom ratu pristupili Nijemcima. O razlikama i mogućim politički i ideologijski motiviranim svađama otac nije pričao. Pričao je o onom što ih je povezivalo, prije svega alkohol. Pili su kao smukovi. Pili su sve što se moglo piti. Jedanput su mu, često je pričao, donijeli bocu bezbojne tekućine. „Ti, Slovenac“, rekli su mu, „ti si od tamo gdje se peče rakija. Probaj ovo. Što je? Šljivovica? Voćna rakija? Komovica?“ Otac je potegnuo, stresao se i ispljunuo piće. Bilo je to, rekao je, „čisti špirit“. A oni su, uz smijeh, potezali iz boce kao da je u njoj voda. Drugi put su ga pozvali i ponudili velikom čašom rakije. Vinskom. „Na eks“, zapovjedili su mu. Pokušao se izvući, pravdao se da mu je to previše, da nije navikao, ali nije bilo milosti. „Što, boljševik? Nećeš piti s nama“, zapitao je jedan prijeteći i izvukao pištolj. „Na eks, ili...“ Iskapio je čašu do dna i skljkao se dok se sve vrtjelo oko njega, a Kozaci urlali od smijeha i lokali. Većinom su bili jednodušni i u ocjeni kad je u Rusiji bilo najbolje. „Za Lenjina“, odgovarali su, navodno, i stariji i mlađi. Ne za Cara, ne za Staljina. Za Lenjina. A možda je to bilo ono što je moj otac htio čuti, što je vjerovao da je čuo.

U očevim sjećanjima, u njegovim pričama bila je riječ o ratu, ali ne i o ratištu, o bitkama. Čak su i manji okršaji, poput onoga u kojemu mu je zatajila prva i jedina puška, u njima rijetki. Nije sudjelovao ni u jednoj ofenzivi, ni u jednom osvajanju ili oslobađanju gradića i gradova. Promatrao je, istina iz daljine, ali ne iz potpune sigurnosti, ne bez straha za život, i barem jedno od nemilosrdnih savezničkih bombardiranja Slavenskoga Broda, gledao vagone kako lete u zrak pogođeni bombama iz „letećih tvrđava“. Možda i griješim, možda izvlačim pogrešne zaključke iz kratkih, uglavnom uzgred nabačenih, anegdotalnih i tko će sad znati kad i kakvim asocijacijama izazvanih očevih prisjećanja na rat, ali čini se da je obostrano izbjegavanje žesćih sukoba, barem u krajevima kojima se moj otac dvije godine potucao, bilo prije pravilo negoli iznimka. Razmjerno slabo naoružan partizanski odred upuštao se u okršaje s domobranima, napadao njihova uporišta, postavljao zasjede njihovim kolonama, ali nastojao se, kad god se moglo, držati podalje od ustaša i Nijemaca. Major Mach izgubio je postupno volju za ratovanjem s ljudima u čijoj se zemlji našao, ali o tom poslije. Ipak, smrt se provlačila kroz očeva sjećanja, a oko nje su kružili i pred njom išli strah, bolest, glad. Nesretni je protagonist meni najupečatljivije od očevih kozačkih priča bio mladić kojemu nisam zapamtio ime, ali nazvat ću ga Ivanom, kao da dolazi iz neke od skaski. Ivanov je ratni put započeo u Crvenoj armiji. Proslavio

se onim što se u ratu naziva junaštvom, a vjerojatno je mješavina instinkta, nasilništva, lukavstva, okrutnosti, bezobzirnosti i neosjetljivosti, što će reći da je u takvih junaka osjećaj straha podjednako zakržljao kao i osjećaj sućuti. Potrebne su uza sve to i duhovna skučenost i, napose, nemaštovitost, zbog čega su ljudi poput Ivana nesposobni zamisliti i patnju svojih žrtava – empatija je za njih potpuna nepoznanica – i patnju koja bi njih same mogla snaći, ali su zato višestruko sposobni za razne vrste ratnog junaštva. Ivan je, dakle, u Crvenoj armiji postao junakom, dobio visoko, najviše odlikovanje za hrabrost. Nijemci su ga zarobili, prešao je na njihovu stranu, dospio u postrojbu kojom je zapovijedao major Mach, ponovno se pokazao junakom te dobio Željezni križ (*Eisernes Kreuz*), i to ne onaj niži, koji se, pričao je otac, „šakom i kapom“ dijelio njemačkim saveznicima i strancima u njemačkoj vojnoj službi, nego viši, pravi, wehrmachtovski Željezni križ. Pa su ga zarobili partizani, pa je prešao na njihovu stranu i ponovno se pokazao junakom. Jedanput je, recimo, prerušen ili skriven zaprežnim kolima došao na neki strogo čuvan most te sam samcat razoružao i zarobio jaku i dobro naoružanu stražu koja ga je čuvala. Ipak, u tom kockanju vlastitom glavom i tuđim glavama sreća nije mogla biti neprekidno na njegovoj strani. Zakratko je ponovno pao u njemačko zarobljeništvo, ponovno dospio u Machovu postrojbu, ali sad više nije bilo pregovora i ponude „transfera“. Umjesto toga, upriličeno je suđenje i Ivan je „po kratkom postupku“ osuđen na smrt vješanjem. Izvršenje kazne nije se odgađalo. Svi su se okupili, među njima i moj otac, osuda je proglašena, uže za vješanje prebačeno preko grane, klu-pica postavljena ispod omče. Među Kozacima zavladao je, međutim, nezadovoljstvo, počela se osjećati napetost. Ivan je ipak bio jedan od njih, bio je junak, bez obzira na to na čijoj strani ratovao. Kao da je, uostalom, ijedna od tih strana bila njihova, kozačka! Zrakom je kružio duh pobune. Šuškalose poslije da je major Mach možda i ne bi ugušio, da bi možda – ali teško mi je u to povjerovati – s Ivanom i njegovim Kozacima otišao kamo god oni htjeli, čak i partizanima. Misleći samo na sebe i na svoju kožu, nedovoljno inteligentan i senzibilan da shvati situaciju, Ivan je učinio kardinalnu pogrešku. Zamolio je majora Macha da mu prije izvršenja smrtne kazne još nešto kaže. Mach je pristao, Ivan mu se približio i nešto rekao. Mach se, opisivao je otac taj kratki prizor uvijek na isti način, usjekla mu se ta slika, odmaknuo od njega, pogledao ga s prijezirom, pljunuo i procijedio samo: „Pfui, die Schweine!“ Oni najbliži čuli su Ivanove riječi izgovorene Machu,

proširili je među ostale i raspoloženje se u trenutku stubokom promijenilo. A promijenilo se zato što se Ivan u njihovim očima iz junaka i željenog vođe pretvorio u kukavicu, u izdajicu. On je, naime, majoru Machu ponudio nagodbu: ovaj će njemu poštediti život, on će mu zauzvrat odati imena svih simpatizera partizana među Kozacima. Odlučio je još jedanput odigrati na sve ili ništa i izgubio jer Mach nije bio trgovac ili fiškal, bio je vojnik. Svjestan da više nema nikakvih izgleda, Ivan se vratio svojoj ulozi junaka koji se ne boji pogledati smrti u oči. Sam je otišao do vješala, popeo se na klupicu, pogledao posljednji put svoje Kozake, doviknuo im: „Do svidanija, rebjata!“ i bacio se u omču. Život nije spasio, ono malo časti što mu je ostalo i onakve kakvom je ratnici njegova kova vide – jest.

Smrt se u ratu nekoliko puta očešala i o oca. One pušćane cijevi uperene u njega i esesovca koji bi ga dao objesiti da se zatekao u postrojbi kad su ga bili zarobili već su prošle pričom. Jednom mu je život visio o niti zbog teške bolesti. Nekoliko je dana preležao u visokoj temperaturi i bunilu. Premda mu nitko ni na koji način nije pomogao da svlada bolest, ne toliko zbog toga što nije bio njihov, što im nije bilo nimalo stalo do njega, koliko zbog toga što nisu ni znali drugo do ostaviti ga da leži, pak što bude bit će, izvuкао se. Nakon mnogo, mnogo godina, za jednoga sistematskog pregleda u Ljubljani otkrivena su mu u krvi antitijela na pjegavi tifus. Njega je, dakle, prebolio, kao što je i početkom šezdesetih godina u Gani prebolio tešku malariju, cerebralnu, od koje je gotovo tjedan dana bio u komi, kao što je, vjerojatno, u najranijem djetinjstvu prebolio i dječju paralizu zbog koje je s godinu i pol prestao hodati pa ponovno prohodao tek s tri godine. Organizam mu se od najranije mladosti očito svim silama i s uspjehom borio protiv smrtonosnih mikrouljeza, nije im se dao. (Karcinom pluća otkriven u osamdeset četvrtoj nadvladao ga je, ali to je sad priča iz Eskulapove, a ne Marsove domene.) Drugi put u zarobljeništvu je mogao poginuti od zalutala metka. Negdje u daljini, zaista u daljini, vodila se bitka, a on i jedan od Kozaka, možda i Nijemaca, izležavali su se na suncu oslonjeni o nasip, duboko uvjereni u to da su na sigurnom. U jednom trenutku odnekud je doletio metak i zabio se u nasip točno između njihovih glava, tako da im je zemlja zasula vratove. Ni sami nisu znali, pričao je, kako su se bacili na zemlju i zakratko našli u nekakvu zaklonu. U siječnju ili veljači 1945. gotovo se smrznuo. Sjedio je uz kočijaša na zaprežnim kolima – bilo je to vrijeme iscrpljujućih borbi na Srijemskom frontu i premještanja postrojbi

u njegovoj pozadini – zima je bila odvratna i osjetio je kako ga polako hvata ona omamljenost karakteristična za smrzavanje. Buljio je u ravnomjerno gibanje konjske stražnjice i njihanje konjskoga repa pred njim, misli su nestale, mozak je obuzeo samo taj jednolični ritam i počeo je polako tonuti. Srećom, stigli su do nekog sela, rasporedili se po kućama, zagrijali, nahranili, preživjeli. Na tim ga je kolima, ili na nekim drugim, svejedno, za tih premještanja preskočila i paljba iz mitraljeza koji je „kosio“ po koloni. Posljednji metak u rafalu prebio je prečku na ogradi kola malo ispred njega, a nakon prekida kroz koji se i on provukao, zrna su zasula nastavak kolone. Volio je pokazivati kako je sjedio na kolima, otprilike u pozi Rodinova Mislioca, i kako bi mu jedan od sljedećih metaka, da je rafal bio malo duži, raznio lakat ili koljeno. Ili oboje.

Otac je sve to preživio, čak i bez vanjske ogrebotine, ali s trajnim unutarnjim ožiljcima, a preživio je dobrim dijelom zahvaljujući majoru Machu i njegovu, kako sam već bio spomenuo, odustajanju od rata. To je odustajanje dijelom bila i očeva zasluga. Sudeći prema očevu pričanju, njih su dvojica često razgovarali. Imali su zajedničkih tema, Austrijanac i Štajerac, a njemački nije bio nikakva prepreka. Naprotiv. I u tim su razgovorima došli i do pitanja s kim se i zašto Mach i njegovi Kozaci – njegovi samo zato jer ih je kao zapovjednik „zadužio“ – u Hrvatskoj bore. Major Mach je, rekoh, bio vojnik, pod časnom prisegom do koje je, kao vojnik, držao i bilo mu je nepojmljivo pogaziti je. Bio je vojnik, ali nije bio nacist. Štoviše, prezirao je naciste, prezirao je divljaštvo, prezirao nasilje nad civilima, grozio se istrebljenja Židova. Tako je i pred ocem, dobro znajući da ovaj razumije svaku riječ, nekom drugom Nijemcu ili Austrijancu, dok su se nekamo vozili automobilom, ispričao ovaj vic: Dolazi čovjek u matični ured ili na policiju, kamo se već išlo, i kaže da želi promijeniti ime. „Kako se zovete?“ pita službenik. „Adolf Arschloch“, kaže čovjek. – Znate, pretpostavljam, što znači Arschloch. Isto što i Asshole. – „Uuu, to je zbilja nezgodno, razumijem potpuno“, priznaje službenik. „A kako biste se odsad željeli zvati?“ pita. „Joseph Arschloch“, kaže čovjek. To je vic. Dobar, ali samo vic. Prepričavao je otac i neke kozačke šale, pošalice, ne znam kako bi ih nazvao, u kojima je najučestalija riječ bila *hui* (xyŭ). Ponavljao ih je razmjerno često, kad smo brat i ja već bili poodrasli, pa sam dvije zapamtio, ali ovdje ih ipak ne bih ponavljao, ne cijele. Tek dojma radi, početak jedne, koja zvuči kao nekakva puškinovska bajka u stihovima:

*Jebjona mať, skazala karaljeva
vgleđav hui perziskago carja...*

Pitanje o tom protiv koga se i zašto u Hrvatskoj bore, međutim, nije bilo vic i šala. Major Mach u nekoj je prigodi zatražio od oca da mu kaže što misli, zbog čega ljudi odlaze „u šumu“. Otac mu je odgovorio da većinu ljudi u partizane nije odvela ideologija, da većinom nisu „boljševici“, nego nisu imali drugog izbora. Otišli su „u šumu“ jer nisu imali kamo. Pa je Machu postavio protupitanje: „Da vama pobiju obitelj i spale kuću, što biste vi učinili? Kamo biste otišli?“ S tim je protupitanjem taj razgovor i završio, ali dobio je nastavak nakon nekoliko tjedana, možda i mjeseci. Jednoga mu je dana Mach iznebuha rekao: „Doktorchen, du hattest recht.“ U čemu, pitao je otac ne shvaćajući. Pa mu je Mach ispričovijedao da su zarobili mladu partizanku i da joj je postavio ono pitanje o razlogu odlaska „u šumu“. I čuo je zašto – zato što su joj pobili obitelj i spalili kuću, spalili cijelo selo. Partizanku je, razumije se, dao strijeljati ili objesiti – tu on nije imao drugog izbora – ali je otad nastojao izbjeći svaki kontakt s partizanima, nastojao je ne dovesti se više nikad u situaciju da mora ubiti čovjeka – i drugog čovjeka, i čovjeka u sebi – zato da sačuva vojnika. Tako je počeo namjerno ostavljati na stolu otkrivene vojničke zemljovide s ucrtanim smjerovima budućih kretanja postrojbe ili pisana naređenja, ostavljao ih je naravno radi toga da ih otac vidi i obavijesti koga zna i može o njemačkim planovima, a otac bi onda nekom od domaćih ljudi u koje je imao povjerenja kao usput rekao: „Čini mi da ćemo sutra krenuti za, u, prema...“ I kad bi o tom pričao, redovito bi odglumio ležernost, pušenje, promatranje krajolika, oblaka nad glavom... A vijest bi do novog boravišta stigla prije Macha i Kozaka, putovi bi se ispraznili, u selu ne bi bilo ni partizana ni njihovih pomagača. Nije to bio dogovor. Major Mach i otac nikad ni jednu jedinu riječ o tom nisu izrekli, ali činjenicu da je nakon zarobljavanja one partizanke wehrmachtovac najedanput postao rastresen i nemaran te počeo zaboravljati rastvorene zemljovide i pisana naređenja na vidljivim mjestima moglo se shvatiti na samo jedan način. Ipak, ne treba preuveličavati stvari. Nisu moj otac i major Mach utjecali na promjenu ratne sreće, sve bi se i bez njihova prešutna savezništva završilo kako se i završilo, ali su zacijelo spasili poneki život i na jednoj i na drugoj strani. A rečeno je: Tko spasi jedan život, spasio je cijeli svijet.

Posljednjim prizorom njemačko-kozačke epizode očeva statiranja u Drugom ratu dominiraju tri lika: Maks Luburić te Fobos i Deimos, koji su se za tu prigodu smjestili uz majora Macha i njegova prevoditelja, stegnuvši ih u čvrst zagrljaj. Ne mogu rekonstruirati cjelinu, nisam zapamtio ni točno mjesto ni točno vrijeme susreta pa mogu samo nagađati. Uostalom, nisu važne povijesne činjenice, ne pišem monografiju o Drugom svjetskom ratu u Moslavini, Posavini, Podravini... Važni su dojmovi koji su se mom ocu usjekli u pamćenje, koje je u svojim ratnim pričama obnavljao te ih prenosio nama i prenio u nas, a prenio je najjače strah i grozu što su se uvukli u njega i Macha. Nema nikakve dvojbe da se razgovor Wermachtova majora s ustaškim pukovnikom, možda već i generalom, koji je moj otac prevodio, morao odigrati u posljednjim mjesecima rata, kad su jugoslavenska i sovjetska armija, nakon oslobođenja Beograda, napredovale prema zapadu, a Nijemci i njihovi saveznici pokušavali to napredovanje zaustaviti na sve zapadnijim crtama obrane. O suradnji na jednoj od tih crta, ne znam koliko istočno od Zagreba, major Mach trebao se dogovoriti s Luburićem. Ovaj ga je primio, prisjećao se otac, za stolom na koji su mu upravo bili donijeli objed i jeo tijekom razgovora. Izuo je čizme, razgibavao tabane u vunanim ličkim čarapama i pregovarao. Otac je, istina, bio u njemačkoj odori, ali je svejedno premirao od straha. Što bi bilo da se Luburić zainteresirao za njega – tko je, odakle je, kako je dospio Nijemcima. Isplivalo bi na vidjelo da je mladić u njemačkoj odori zapravo dezertter iz domobranstva pa je način njegova smaknuća jedino o čemu se može nagađati. Smaknuće bi bilo neupitno. Uostalom, jedan od Luburićevih postupaka, zbog kojega je i, prema očevu pričanju, lice majora Macha bilo bijelo poput kreča, kakvim ga još nikad nije vidio, ne ostavlja mjesta dvojabama. Naime, usred objeda s razgovorom ili razgovora uz (Luburićev) objed, u prostoriju gdje su bili straža je privela nekolicinu časnika i dočasnika, ustaških ili domobranskih, možda i ustaških i domobranskih. Luburić je znao koga su mu i zašto priveli – otac je vjerovao da cijeli taj prizor namjerno odigran pred Machom i za njega, kao demonstracija Luburićeve moći – pa nije bilo mnogo riječi. Samo vrijeđanje privedenih, psovke, bijesno trganje oznaka činova i odličja s njihovih odora te znak rukom da ih se izvede. Nakon toga, Luburić, koji je sve to vrijeme bio u čarapama, vratio se stolu, hrani i razgovoru, a izvana su zakratko odjeknuli hici. Privedeni časnici i dočasnici bili su strijeljani, a Luburić je Machu objasnio i zašto: povukli su svoje postrojbe s položaja.

Nije ga uopće zanimalo jesu li ti položaji bili obranjivi ili nisu. Povlačenje ili predaja jednako izdaja, kazna je smrt. O čemu su se točno Luburić i Mach trebali dogovoriti, ne znam. Bila je riječ o rasporedu ovih i onih postrojbi na sljedećoj crti obrane, pri čemu je Luburić – i to je jedino što mi je ostalo u sjećanju iz očevih priča, a nije nemoguće da ništa drugo nisam ni čuo – zahtijevao samo to da on sa svojim ustašama ne bude na istom krilu na kojem će biti i četnici. Nije se pobunio protiv zajedničkog otpora sovjet-skim i jugoslavenskim snagama. Odlazak od Luburića i otac i major Mach doživjeli su kao povratak u život.

Nakon toga, događaji su se ubrzali. Crte obrane pucale su jedna za drugom, nastalo je rasulo, povlačenje u Sloveniju pa prema Austriji. Otac je, kad to više nije moglo ugroziti ni njegove roditelje ni njegovu novu obitelj – brat Vojko rodio se 18. siječnja 1945. pa ga je došao i vidjeti u rodilište, još u njemačkoj uniformi, koja je, to sad prema majčinih pričama, izazvala duboko poštovanje, čak i divljenje u očima njezine cimerice, inače žene ustaškoga časnika – pobjegao iz zarobljeništva negdje u blizini Celja, dokopao se rodnoga grada, pronašao vezu i vratio se partizanima. I ponovno je imao sreću. Politički komesar nije bio u postrojbi kad se prijavio i kad su ga primili, nego je samo, kao i onaj esesovac u majora Macha i njegovih Kozaka, mogao sa žaljenjem, ali i prijetnjom, reći: „E, strijeljali bi mi tebe da sam ja bio ovdje kad si došao!“ U očevim pričama o kraju rata više nema imena, nema lica, ne znam ni kako je, preko koga i u koju postrojbu dospio. Zapravo, ovdje više i nema priča, samo poneki prizor. Recimo, kolone koje se, sudeći po onom kako je to otac opisao, nekim dogovorenim koridorom povlače prema Austriji. Otac i još jedan suborac stoje na straži kraj puta, nadziru prolazak. Dolazi kamion s domobranima pa otac i taj suborac, probe radi, skidaju puške s ramena i upere ih prema kabini. Kamion se zaustavi. Narede domobranima da siđu s kamiona, ostave oružje na njemu i nastave pješke, a ovi poslušaju. Dolazi zakratko kamion s SS-ovcima. Ohra-breni, njih dvojica pokušaju zaustaviti i taj kamion te razoružati SS-ovce, ali ovi nisu nimalo impresionirani dvojicom samouvjerenih mladića bez podrške, nego cijevi mitraljeza na kamionu spuste prema njima dvojici i istog trena dobivaju znak da im je prolaz slobodan. Drugi je prizor s Drave. Bjegunci je pokušavaju preplivati, a na lijevoj ih obali dočekuju Bugari. Bugari zagaze u rijeku, do pojasa, prve plivače koji dolaze do njih hvataju za kosu, podižu malo iz vode, kamama im presijecaju vratove i puštaju da

Drava odnese njihova tijela. Ostali se plivači okreću i vraćaju na desnu obalu.

Nakon završetka rata otac nije bio demobiliziran. Razumije se da mu nova država nije priznala dane provedene s majorom Machom i Kozacima pa je odslužio vojni rok kao član saniteta u postrojbi KNOJ-a na jugoslavensko-mađarskoj granici. Jedino što je smatrao vrijednim spomena iz epiloga svojega vrludanja Marsovim poljima bilo je to da je jedne noći, želeći skratiti put, biciklom prešao na mađarski teritorij. Shvatio je to tek kad su ga njegovi zaustavili na našoj strani granice, ali su ga, srećom već izdaleka prepoznali. Udovicu s kojom je tamo počeo živjeti i radi koje je gotovo ostavio i Zagreb, i ženu, i tek rođena sina, i studij, on nije spominjao. Majka ponekad jest.

S vremenom se sve to što je proživio, u čemu je očvrstnuo – i previše očvrstnuo, ako se mene pita – pretočilo u priče, u prepričavanje radnje koja bi, da to posljednji put ponovim, bila prikladnija za komediju i vodvilj negoli za dramu i tragediju, samo da u njoj nije bilo toliko patnje i smrti. I straha. Uspomene je nosio u sebi i prenosio ih na nas, a ja sam ih, evo, nažalost prekasno za provjeru i dopunu, pokušao proslijediti vama. Nitko, ponajmanje ja, više ne može i nikad neće moći razlučiti što je u tim prepričanim pričama očevo, a što moje. Što istina, koju bi moglo potvrditi još nekoliko neovisnih svjedoka istih događaja, što pak njegova, a što moja fikcija. Unatoč tome, iskreno vjerujem da nisam iznevjerio bit očeva ratnog puta. Borio se da preživi rat a da pritom nikom ne oduzme, pa i ne ugrozi život. Službena ocjena njegovih ratnih godina – neću reći: začudo – razlikovala se od moje i dugo ga je pratila tamna sjena tih dana. Završio je studij medicine, tek nakon mojega rođenja, ali ondje gdje je mogao dobiti posao, nije mogao dobiti stan. Ondje gdje je bilo slobodnih stanova, nije pak bilo slobodnih radnih mjesta. I tako je prošlo nekoliko godina: Zagreb, Beograd, Sisak... Sve do ispražnjene, etnički i klasno očišćene Pule u kojoj su se i ocu, i nizu drugih ljudi za kojima su se vukli razni predratni, ratni i poratni, žandarski, haesesovski, domobranski, četnički, ibeovski i ini repovi najedanput nudili i radna mjesta i stanovi. Armija mu je posljednja počela opraštati prevodilačku službu majoru Machu. Bio je vojni obveznik, zvali su ga u rezervu, naravno u sanitetsku službu. Ondje mu je, kao specijalistu, epidemiologu, pripadao oficirski čin, čak i viši čin, ali dugo ga nije dobio. Bio je običan vojnik, a i kad ga je napokon dobio, bio je to najniži čin – pot-

poručnik. Sjena je pala i na mene. U svojem sam „evidencijskom kartonu“, naime, kad sam dobio uvid u njega, pročitao napomenu: „Otac bio u službi okupatora.“ A tom čovjeku, kojemu je znanje njemačkog spasilo život, njemački se bio do te mjere zamjerio da to znanje nikad, ama baš nikad nije pokušao prenijeti na svoje sinove.

Ovdje objavljen fragment nastavak je fragmenta „I. Djed Karlo: čovjek od riječi“, objavljena u *Republici* 1-2 (siječanj-veljača 2021.).

Gordana Benić

Terra magica

Između mašte i zbilje, čudesno mjesto za astralne snove

Bez dnevne svjetlosti poznati svijet mijenja se na neobične načine.
Visoke žute trave plutaju iz mraka, svjetluca smola na rahloj kori borova.
Zagonetni brodovi šire sablasne valove, posolica prekriva tugu sive kadulje.
Neobjašnjive strepnje njišu se kao duhovi, plavičaste koprene na dugim
stapkama.
Tihi glasovi u mraku najavljuju meteorske kiše, ljetne pljuskovne kometa.
Rojevi zvijezda plutaju u apstraktnim visinama i naš se planet prekriva opnom
svemirske prašine.

*

U tajanstvenoj opsjeni bila je nevidljiva, plavi leptir što lebdi u azuru neba.
Promatra guštera dok se sunča na granitnoj stijeni vukući vrijeme unatrag.
Bori se za teritorij, paluca ružičastim jezikom i munjevito hvata muhu u zraku.
Promatra pčelu koju omata paučina, njezino resko zujanje zadnji je pjev cvrčka
na kraju ljeta.
Sutra će precrtati riječ more, dugo maštati o kamenjaru.
Otisci njenih stopa utisnuti su u plavu maglu, što je na poseban način povezuje
s kozmosom.

*

Doba je svemirskih krijesnica i sve podsjeća na čudo.
Bijel i sedefast oblak lagano plovi kroz napuklinu neba.
Na pustoj plaži drveni dokovi mirišu na sol, izdužuju se u bojama sutona.
Pod granama tamarisa tiho se gase zvijezde od neona.
Sjene se uzdižu s morskog dna, ljeskaju planktoni u ljušturama nasukanih školjki.
U toplom pijesku, pomiješani s mravima, tinjaju kristali zvjezdane prašine.

*

Neobična je pomisao da nećemo stići do mora koje se nazire u obrisima snoviđenja.
 Kada se istanji tama razdijelit će se u otiske nezemaljskih atlasa.
 Svjetleći oblaci već su prekrili južne predjele, i ptice lete ususret beskraju.
 Guste jezgre gravitacije rasipaju se u krunama zvijezda.
 U vrtlozima sjaja njiše se neprozirno sjemenje kozmosa.

*

Košmarni snovi imaju mističnu prošlost kao i svjetlo što putuje od nastanka
 svemira.
 U smiraju dana staze su plave, njihov se oblik mijenja i sjene govore nepoznatim
 jezikom.
 Možda zadnje slike svijeta padaju na kamen, u solarnom vjetru nestaju otoci
 i mora.
 Nebeska panorama vječno je strujanje, nestvarna plavet titra u kraterima
 Mjeseca.

*

Bila je to samo iluzija, čudesno mjesto na kojem je željela ostati.
 U polumraku sjene se mreškaju poput utvara na rubovima napuštenih gradova.
 Za oseke zgušnjavaju se boje, malene krijesnice nagrizzaju zidove obrasle bršljanom.
 Na rubovima mraka otoci lebde, kormorani suše krila na južini.
 Trepere kapljice tame u ružičastom odsjaju oblaka, a pustoš odiše tugom.

Objavljeno na njemačkom jeziku u časopisu *Die Horen* (broj 3, prosinac 2022.)

Borben Vladović
Nepogažene vlati

Trupac

U planini srušena stabla
odrezane im grane
deblo se otkrilo u svojoj golotinji
vuklo ga se konjima po tlu
kao kauboja, kradljivca stoke
po prašini ranča

Otkresali dio debla
i ostao je trupac
bez korijena i krošnje
izgubljen
kao dječak bez roditelja

Odvezli ga do morske obale
usijanim željezom
utisnuli mu broj
kao govedu
ukrcali na brod

Naslagani trupac do trupca
nepoznato je kamo ih odvide
ni što će od njih nastati

Od njega su napravili
veliko drveno srce

Drveni željeznički pragovi

Puno sam putovao vlakom
 nikad nisam okorio
 na poznato, učestalo, ritmično
 udaranje kotača po pruži

Taj ritam prekidao je
 krajolike, ljudske portrete
 svrhu kretanja

Poslije za vrijeme pješačenja
 kotrljajući misao
 kad mi drhte utroba i srce
 nagađao sam dolaze li
 potmula poskakivanja
 od omašćenih drvenih pragova
 otetih šumi

No udarci su iskršavali od skrivenog
 šava na tračnicama
 nemarnoga spajanja s ljudima
 prirodom, samim sobom
 i Bogom

Krhotina stakla

Komadić stakla u suhom grmlju
 zapalio cijeli greben
 kao zrno žara u mojim očima
 za putovanjima volju

Nisam kanio otići daleko
 tek do opipa svojih prstiju
 do antičkog lapidarija

Ti kameni ostaci su mi bliski
i ja sam skrhan, tvrd, nepokretan

Spomenike u polju
nekada sam preskakao
s jednoga na drugi
ispod stopala imena nepoznata
poput godina koje su me očekivale

Koliko ih se nabralo?
Zabunim se pri svakom spomenu
kao kad brojim tratinčice u proljeće
prosute Svetom rukom po velikoj livadi

Jesam li preko krhotine stakla
umnožio vlati i laticice
ili još plamti moje oko?

Uz jezero

Kad mu se činilo
da je dosegao nebo
gledao je samo po zemlji

Sada kad ga zemlja
k sebi vuče
zuri u jezero
odsluk neba

Promatra tu nepomičnu
poput njega
tromu vodu
no punu živih bića

Nedavno su ulovili
rijetku ribu

Ima i on u sebi
 neku posebnost
 ali nitko da je ulovi
 da se hvali njome
 makar ju uzeo
 za svoj trofej

Nejačad

Moju prije vremena rođenu
 kržljivu curicu
 Spartanac ne bi smio
 baciti s litice u ponor

Slabo razvijenih ručica
 sa šest mjeseci imala je
 neizdrživo prodoran pogled
 gladijator bi se iznenadio
 zbunio spustivši vjeđe i šape

Kao preživjeli Spartanac
 i ja sam imao mač
 puno oštrijeg sječiva
 nabrusila ga je ljubav
 prema maloj snažnoj duši

Hitlerov predak
 kad je vidio
 kako jednim udarcem
 raščetvorim najtvrđi panj
 na istok zapad sjever jug
 na koji ipak ne bih
 stavio njegovu glavu
 zavrtjelo mu se
 zalutao bi do visoke stijene i
 pao u Vučju jazbinu

Cijepljenje voćke

Voćka se cijepi
na mali dio debla
s jednim pupom
spojive vrste istoga roda
da bi bila bujnija, plodnija
otporna na bolesti

Čovjek se ne može cijepiti
protiv svog slabog karaktera
svoje sebičnosti, taštine
zavidnosti, nemoralnosti
protiv svoga protiv

Može uzgojiti voćku u sebi
zalijevati je, njegovati
štititi od nametnika

Kada dozriju plodovi
neka jede ono dobro
što je niklo
i daje drugima
da se hrane
urodom njegova stabla

Zanijemilo zvono

Zvono je u zvoniku zanijemilo
ovdje se više nitko ne rađa
nitko ne umire

Selo se preselilo
iz svoje prošlosti u vječnost

Povremeno ga posjete
 snijeg i kiša bez vjetra
 Sve je nepomično
 osim likova na freskama

Vinogorje se pretače u rijeku
 ona moru unosi trag
 krvavoga vina u šaci
 nekadašnjega vinogradara

U malome drvoredu
 umjesto stabala
 ukočeni muškarci s maramama
 koje se ne vijore

Nigdje zvuka, šume šute
 Ako je tišina dio glazbe
 u tome mjestu ptice pjevaju
 ali bez cvrkutanja

Povratnik

Iz krletke pobjegao
 bijeli kanarinac
 vratašca ostala odškrinuta

A imao je sve
 proso, vodu, ljuljačku
 na kojoj je veselo cvrkutao

Lepršao je po stablima
 parka oko kuće
 nisu ga mogli dohvatiti

Stavili su na balkon
 otvoreni kavez

vratio se jednoga dana
Prestali su ga zatvarati

I moja vrata su otvorena
nikamo više ne idem, ne bježim
kušao po svijetu mnoge vode
sada zatvoren u sobi

Imam jela i pića
ljuljačku mašte
s koje pjevam poeziju ptici
ona će je prenositi

Običan vrabac

Na ogradicu moga prozora
sletio mi običan vrabac
Zašto ga se tako naziva?

Skladnoga tjelešca
vedrih pokreta
javlja se da je došao
donio jutarnje svjetlo

„Vrapca sam dobio“
obasjao mi je sobu
nije to malo

I ja sam običan
mirni čovjek iz susjedstva
No možda jednoga dana
budem atentator

Neobičan ću biti
neću nikoga napadati

kao ni moj plašljivi posjetilac
borit ću se protiv svoga jastva
a on protiv svoje plahosti

„Vrabac ih odnio“
koji ga podcjenjuju
plaše njega i mene

Ptičji orden

Krenem u svečanom odijelu
u šetnju s ciljem
Iznad mene
kriještanje vrana

Iz neba na moj sako
padne ptičji izmet
točno na mjesto
gdje se stavlja orden

I prije sam dobivao nagrade
i kovane ordene
ali nikada tako svježe
tako tople

Zastao sam! Kamo ići?
Nitko se još nije vratio
natrag u rane godine
Za dalje sam dobio znak

Skrenem sa staze
preko travnjaka
kuda se ne smije hodati

Moja stopala
nisu pogazila vlati

Na autobusnoj stanici

Na stanici ljudi
iščekuju autobus za groblje

Svečano odjeveni
odijela i haljine
nisu po zadnjoj modi
odlagana su za posebne prigode

Svatko u ruci steže
stručak cvijeća
mirišu u slikama
drže se uzvišeno
kao da će ući u koncertnu dvoranu
slušati rekvijem

Grupa je cijeli trg
učinila raskošnim

Prolaznici ih pogledaju
znajući da će i oni
nekom prilikom čekati
na istoj stanici

U autobusu nad popunjenim
sjedalima lebde opsežni romani

Samoubojstvo

Najbolje je
da ubiješ sam sebe
a ne onaj
nedostojan čina smrti

Najbolje je
da se sam ubiješ
nego netko nepoznat
tko je već ubio nekoga

Ubijao si se postupno
iskrenošću i naivnošću
učini to isto odjednom

Ostani esteta u samoubojstvu
Nemoj odabrati pušku ni pištolj
kao Hemingway i Marai
bolji pisci od tebe

Uzmi tablete za spavanje
koliko ima zvijezda
ionako si bio
najveća spavalica pod nebom

Nitko te nije smio
ni poljubiti u rano jutro
osim mladoga sunca

Ipak budi milostiv
prema samome sebi
pa dopusti da te ljube
i oblačni dani
i snjegovi zima

Mrtvim pjesnicima

Bilo nas je na livadi puno
nekoliko sam puta
otišao u svjetski šumarak
kad sam se vratio
nema više nikoga

Stojim osamljen
okolo mene spržena trava
i busenovi
nekada su padale rječite kiše
sve su nas močile
sada sam mokar jedino ja

Strah me pogledati u zemlju
kao u gladnoga lava
dugo smo ga se bojali
Odjednom sam na pijesku
lagune i povijesti

Osjećam kako su mi stopala
utonula već do gležnja
polako propadam kroz lažinu
i mene će pokriti
morska trava

A more šuti i govori
govori i šuti
tako oduvijek

Pjesniče, znaš li gdje je tvoj grob?

Između dva stabla
između dviju rijeka
između mramornih grobnica
između seoskih humaka
između zemlje i neba
poda crkvice i krova
s kojeg odlijeću
i slijeću rode
koje donose pjesme

Znaju li drugi gdje je pjesnikov grob?
Trebaju potražiti puteljak
posut slovima
a ne sitnim bijelim kamićima
što se uvuku u sandale
pa žuljaju
sve vrijeme čitanja

Boris Domagoj Biletić

Bilježnik bez bonusa¹

*stvarni svemir duše pred nestvarnim svemirom zimskoga neba
u spremištu nedovršenih pjesama, jednoga prosinca*

BBB1

spopale me tuđice iz odavna započete knjige o razvalinama,
osobnim, grupnim, kognicijskim...
spopalo me bratstvo sestrijskih duša u demonijadi.
toliko da mi advent AD MMXVII prolazi ko da samo mene čekaju,
da bez mene ne mogu u juriš s petardama, sliniti u šopinзима,
trubiti onima koje najmrže. jer im se trubi, jer im se
houhouhou! sve u 16 im se radi to što im se radi.

BBB2

ma šta još i taj *rokenrol!*! i da 'hoću li citirati?', da joj ne bi!
pa smijem i korigirati, ma ne ću!, al ne pušta ni uda mi ni utrobu.
čim oko ubijem u strahu od sna duboka, krenu akordi,
razvali onaj neki rif (najboljih 100 el. gitare). solo i solo i solo.
da sam ostario, shvatih još u sebi mlad kad rekla je:
'ha, pa Vi ste e(k)lektričar', a ja pojma, ni veze.
izvadim rupčić, a mala će: 'joooj, otkad ga nisam... vidjela,
ma ni papirnatu, papirnatu, hej, a Vi tamo neku očevu maramicu.
puni ste iznenađenja!' postuđen smislom svih naših preljuba i vremena
koje ne prolazi, al se vraća, pa sad još da se i lektoriram. ma gotovo je s tim.

---

¹ Iz poetsko-proznog rukopisa u nastajanju, radna naslova *Razvaline: sad kad je sve gotovo*. Pretežu pulske urbane sličice iz 1960-ih i 70-ih, stvarna/„stvarna“ iskustva te neki gradski topici. Tumačenja poneke riječi i/ili izraza, zasad, nisu predviđena, osim vrlo iznimno, kao usput, što je vidljivo iz ovoga kraćeg izbora. „Pravopis“ je „nepostojeći“ ili proizvoljan, s obzirom na jezični izraz mjestimice vrlo blizak „govornom/žargonskom“ (B. D. B).

BBB3

vali valuju (valujaju) na lungomaru, mojoj najvećoj pulsnoj ljubavi. tamo more ljubilo me i grlilo prije oca i matere, prije sestrice, kad sam iz one vojske doma plačući, uvijek plačući dolazio i odlazio i lazio, lelujavao i pušio pušio s prijateljima iz ulice i kvarta i škole. svašta radili. najprije *z valičon* moru da me jadransko okupa, ispere, očisti od zagreba. tek onda svojima doma. sad pust je dom i tuđ. kovitlaju se slike prošlih života u tom stanu. pa naše dok rasli smo malo u strahu, malo bezbrižni. tko li sad ondje, u centru centra, ostavlja mirise za buduće stanare? nikad više ne ću, ne bih mogao onamo – led okovao prizore nas živih i pokojnih. zajedno smo još samo u zametnutim albumima (otmjeno tvrd karton, k.u.k., i svilenkast, šuštav svečani papir); između korica mu naše nazubljene crno-bijele uspomene, obrubljene valičasto, i faktografija, pretpotopni datumi, suvišni podatci o nepoznatima, razlivena tinta. porodi, rođendani i sprovodi zaboravljeni ko urobor nekih života, početak je kraj je... zato baš tamo si želim onu zadnju, onu škrapu na lungomaru, da me ne traže ni službe ni preostali moji. nitko. i bit će bolje svima. samo uzmorje. r.i.p. uz more.

BBB4

da, i još su me onih godina cure jahale na istoj šetnici uzmore, ali leđno, da bi mi kose vrâne isplele, da ih rudlave u pleteničice, i neka im se dam. 'uf, baš si kompliciran!'. pa su ih plele, a meni život² mokat, da mokat!, iz njihovih gaćica i međunožja po mojem hrptu klizi do trtice i dalje i dalje... a one pletu li ga. svi vlažni, svi nasmijani, svi lijepi, čedni. s novom frizuricom (à la marley) krene natrag ovaj što piše, dotičnik, za intimne drugove bob, od lungomara do šijane kroz čitav grad samo radi poljupca. pa curik u centar. i onda lažeš starcima. smiju se, voleći te sa svim kreditima. smiju se još nestvarno mladi – ni sebi, a kamoli tebi vjerujuć. bivši smisao u besmislu budućeg, sad kad prošlo je sve i svi na adresi: aorist & paučina br. 6, III. kat lijevo, pokucati i čekati...

² hrv. čakavski = leđa

BBB5

škola moša pijade, danas centar.
 tada nešto komunističko, danas danteov trg
 (da ne bi bilo što skromnije, zašto ne i naše
 'seljačko?', u gradu gdje željeznica nema kamo
 dalje pa svršava /se/ u moru među dizalicama).
 sve sama hrđa i otkazom otpušteni, glad i tuga i
 još samo jeka bijesa tisuća ponosnih u trlišu.
 (sve su nade ubijene, hotelski buking u remetincu
 nikad slabiji, domaćih gostiju iz istre – nema.)
 prođem onuda, netko me sretne, tko namigne,
 tko glavu okrene, a netko je nitko, pa smo opet
 tu, oko pošte, do uljanika, podno montezara.
 onda se zaljubiš pa joj istrgaš torbu s leđa
 i trčištrčiš, bježiš da bi joj postao važan, makar
 negativac i gdje/gle me, budale, kamo bacam tekice
 (*lipa mill*) i 'sunce na prozorčiću' i 'vedre dane',
 nego u kantu za smeće na usponu prema kaštelu.
 i evo ti nje pred tvojim stanom s mamom
 i onim prokazivačem koji ju jednako ljubio,
 ali znao je kako. ode ona, ode kako nije ni došla.
 još pamtim svaki otkucaj srama dok relativno
 star kopam po razvalinama, kao danas iz kontejnera
 umjesto kanti, odakle izviruju ljudi izišli iz garderobe
 kazališta u provinciji gdje daje po naftalinu, po komodama
 što udaljenijeg to, ipak, sve ljepšeg mi djetinjstva.

BBB6

gledaš im noge sa sladoledom u čašici
 i žličicom plastičnom. drugi ima pračku
 (ko kaže *fjonda*, taj je seljobeljo),
 opet od plastike, onaj treći *kanetu*,
 puškalicu maznutu kod tvornice stakla
 i municiju od *čokolatina*

sa stoljetnih ladonja na korzu
 (pile ih danas nezavisni i zavisni
 s foruma, grane i debla naše povijesti).
 i baš tebe skuži da joj ih
 gledaš, presjajne noge od prvih
 svršavanja, najljepšoj gimnazijalki,
 i pljucneš, druga dvojica opale
 municijom po prekrasnim listovima.
 čuje se do neba kako najlonke pucaju.
 pa te strefi ne samo pogledom,
 zazvoni kvart i tebi iza uha.
 s mamom odeš na raport
 direktoru, osramoćen pred njom.
 a onda se nakon 10 godina drčiš
 gimnazijalac, kako si daavno prije svih
 već bio u toj zbornici, i više:
 u direktorovoj kancelariji.
 nitko ne vjeruje pa posumnjaš
 malo u sebe, a najviše ukusu većine,
 sve do danas: *de gustibus...* valja li ta još?
 al što se ženskih listova tiče: e tu ne dam
 na sebe, tu baš nikako i nikome ne dam.

BBB7

a) tata bi u švedsku (i ja bih danas),
 ali šta je tu je jer mama sumnja u sve,
 u njega naravno uvijek i najviše:
 'čuj, nisi ti za to, neno', a on šuti.
 nikad kao danas nisam sigurniji
 da je imala nos, a je, vražji nos.
 bela (zvali je tako), samo takva.
 pa bi on onda u rodnom štinjanu,
 gotovo na starini, gradio
 (bo-ga-ti, da ne bi):

‘ma daj, pa ne ćemo dupleksicu
 da mi ona fufa’ (nije baš tako rekla)
 ‘gleda u tanjur svaki božji obrok’
 (nije ni tako). i ostali mi u centru,
 provjerena austrijska gradnja.
 i dalje je prokišnjavalo,
 i dalje smo nosili *kašete* drvā
 iz podruma do potkrovlja.
 uvijek je ‘ona s prvoga kata’
 svima bila kriva za sve.
 gledali teve kod susjedā,
 stolci poslagani ko u kinu
 na drugom spratu, ispod nas, baš *spratu*
 (čudno, jer nije bilo vojnih familija, ne preblizu).

b) romanska inicijacija još jednoga naraštaja:
rai, carosello, reklame da prste poližeš,
zorro, sanremo, kalčo... oči napasali
 duginim bojama, plastikom preko ekrana
 crno-bijelih, a danas u obojenom
 nestao čitav jedan svijet.
 nisu nas prve zvali doma da se ne postidimo,
 no ipak: ‘ne smetajte, ljudi bi možda večerali,
 pa i sutra je *rai*.’ utvrđivanje gradiva inicijacije.
 kako bilo, najbolji roditelji na svijetu, moji,
 ispali pioniri domoljublja – i ne samo
 sudeći po švedskoj. pošteni građani, naivno
 ne dočekavši bolje sutra. no bar su vjerovali
 u nešto, eto, bar se nadali do zadnjeg ispraćaja.

BBB8

pak sam se našao u rovinju.
 romanopisac bi tu imao što i bolje i jače reći.
 iz komiteta krenulo je s tim da
 ‘jeste li u partiji, ma zar baš nijedno,

ma ni u savezu omladine
 ni ti ni žena, pa ona je ipak
 iz partizanske obitelji!?'
 (a ja kao nisam).
 'uf, zar tako, onda se ne nadaj
 ni stanu ni poslu ni vrtiću.'
 i ono neizbježno: 'ma ja bi ti pomogo,
 al znaš, stariji drugovi...'.
 malo je prošlo i već dođe očekivano:
 'znamo mi takve, stigla *karakteristika*,
 i šta si radio u vojsci, sve znamo.
 a kako je knjižnica otvorena tako je
 mogu i zatvorit' (još je samo falilo *brel!*).
 jesam li im konačno oprostio, zaboravio...?
 ha, odgovor na jedno od dvoga je: *jok*.

BBB9

piše mi vinko, 'daj, za koje ćeš mi više izdanje
autobiografija hrvatskih pisaca napisati svoju?'
 pa evo, pišem je, drukčije ne znam ni mogu.
 ma trebao sam već, krivo mi malo, ali građa se opirala,
 život joj zaprekom. kočilo me, i pišući neke
 dionice prije ove, bio sam si jasniji od ruševine,
 bio sam si onaj blizanac koji te guši ljubavlju,
 koji ne može podnijeti da sretniji je od tebe,
 najobičniji ti u drugome stanju, a opet: kakav je to
 život da prođe tek tako. *frc!*, i odeš, možda namirivši neke račune.
 ajde, lipo, reci mi čovječe od iste gline stvoren: kakav život!?

BBB10

a kad su došle knjige, mislim si, ohoo, kakav svijet, kakvi ljudi;
 znači nije život negdje drugdje, i onda me nagradi za prvu zbirku,
 ajde, rekoh jer kao nisam kužio, pa dalje dalje dalje, i evo me opet

tu, na strelištu i streljani, i ne daju si ljudi reć, oni o ovoj knjizi, a ja baš volim si neku drugu, pa opet opale nagradom, al ne za onu koju najvolim. i sad ti glumi – e baš ne ću, ova mi je najbolja i gotovo!

BBB11

pazi ti umišljenika, na ovoj postaji, pa gdje to ima?
Krist mi se smije (lako je apsolutu sa svojim) iz džepna *molitvenika za svaki dan*. ta knjižica doista postoji, evo je tu kraj mene, raspada se, od zadnjega najljepšeg pogleda na svijetu, domagojeva, do prvoga, bugina, isti su, isto je kada te zagrlji i kaže *tatanajljepšisiinajbolji i jatevoolim*. to čovjeka pomladi najmanje za 300 sekundi. e, tu i tako ja doživljujem Isusa, naime mislim da smo si tada najbliže: On i ja i sve što nas dijeli, što dijelimo.

BBB12

pulska je riva ključala od cipala
ugojenih i natovljenih govnama puležana.
blaženo vrime bez kolektora,
a kamoli još ekoloških.
ideesov *kaštijun* nikako da proradi,
a kadrovski im nikada dovoljno pun.
brojleri lijevi i brojleri desni, inkubator isti.
tu gdje sinovi i unuci fašistā i komunistā
peru nečiste savjesti predaka, tuđe i svoje.
bit će da cipli ostaju cipli, ma što pojeli,
ma kamo se djenući. migolje se. riblja posla.

BBB13

bio sam naumio dostići bar 50.
prvu sam granicu smrti davno
u paničnu strahu zadao si,

tobože naslućivao, bliživši se tek 25.
 ta me sugestija koštala
 nekih pretraga i praznovjerja
 do danas, jer meso je moga mesa
 otišlo preko granica Tajne
 točno u toj dobi. još me izluđuje
 pomisao da sam tome pridonio
 munjenim konstrukcijama i mōrama
 unatoč psihiću i knjigama.
 vrag ti je nadživjeti svoje:
 sūziš kad misliš da drugi ne vide
 i smiješ se kada to ne smiješ
 (*šćavunski* odgoj-preodgoj, doktore’).

BBB14

verudicu požderala verudel(l)a,
 podstinje usisala saccorgiana
 (sakordāna za one iz tzv. jna),
 a kino zagreb kino je valli.
 u pripetavanju zavičajnom
 benito je korak pred jozom.
 zar mussolini pred brozom?
 no za nas ovdje ionako mrtva je
 utrka diktatorā prema fotofinišu.

BBB15

piše mi *aktualizacija softvera*:
 ma šta da? = pulski, a ne štaa daaa? = riječki.
 pravim se da razumijem, a ne želim kužiti
 i ništa aktualizirati, pa nisam baš toliko lud
 (*ča jušto da san zasvin z puta, ma nis ne, a ne da nis³*).

³ Čakavski; štokavski bi otprilike bilo: *Zar da sam posve skrenuo? (Valjda) nisam, ma ne, dakako da nisam...* (Utješno i/ili samoobmanjuće, B. D. B.)

samo Boga molim da me sjećanje još malo posluži,
k vragu, pa je li to ne znam kakva željica?
vremeplov nije vremenski stroj, nema tu
fantastike ni znanosti, ovo je go' život.
Ljudi prolaze, mimoilaze se, ulaze i izlaze.
ima u memoriji nešto od platonove špilje,
dalje ne razabirem jer sam u ovome rukopisu
samo muzejski škriban, nekakav pisar bez tarife ili,
nimalo bolje, bilježnik bez bonusa. oko mene prekinute
veze, dok amateri trže na živim Jaslicama Došašća.
i sve je tak cukreno, ah, sve tako *kul*. ča ne da je?

Zrinko Šimunić
Pjesme

Crvenokosa

Moja crvenokosa susjeda
sve je crvenija
i noge su joj sve dulje
svečanije
    osunčanije
    bakrenije
    kao džezve
    iz kujundžiluka

U sandalama od teleće kože
ona koraca
štavljenim koracima
zagledana
u svoju ustreptalu dušu

Tiho se smiješi

Moja susjeda
ima lijepe noge

Ponekad
se i pozdravimo

slika

imala je oči boje žada,
a osmijeh joj je bio pomalo sijamski

nosila je japanke,
koktala je na stepeništu
odrazom svojih koraka

obično se hitro sjurila u stan,
preskačući stepenice,

nije voljela lift

imala tirkizne nokte na nogama
nokte – bumbare, opnokrilce,
i crvene prste

na svom balkonu
igrala se svojim stopalima,
mazala ih, masirala,
mazila maslinovim uljem i povremeno
cuclala svoj palac

slala je selfie prijatelju:
nokte na zubima,
ugriz u nasmijanim očima

suton

na malom balkonu
moja mala susjeda
sjedi na betonu, vrti rizle
oblizuje mirise

bosu je nogu
prebacila preko ograde

drugu je savila
pored smička

svojim malim stopalom
miluje tišinu

fina kućna prašina
rosi joj tabane

slika

kad vježba yogu
malo prije asane uspavana munja
ona rasplete kosu i tad, u propnju
zabaci glavu unatrag
slap njene kose
uspava i prolom oblaka

Moj grad

Kad sam imao šest godina
moj grad je bio sasvim mali
al' ja sam u njemu smjestio
– cijeli svijet

U Ulici maršala Tita Austriju
u Strossmayerovoj Francusku
– tu su bili najljepši dućani –

a na putu prema vojarni
... prostirala se Rusija

jako ozbiljna zemlja
– mama je učila rruski –

Afrika je bila u parku
s jezerom i dvorcem u sredini

Azija je bila preko puta
u naselju Globetka

A Amerika, Sjeverna i Južna
na onoj ničijoj zemlji, jaruzi
– tu gdje je sad magistrala –
između Afrike i Azije

a s pogledom prema Suncu
odakle je dopirala pjesma:
„Bésame Mucho“

Sjećam se onog dana
kad mi je moj veliki tata
pokazivao atlas
i sve mi potanko objasnio.

I srušio mi cijeli svijet!

Kožna jakna

Sjećam se kako sam zavidio ocu
na kožnoj jakni kupljenoj u Turskoj

Konačno si je i on
priuštio pravu stvar

Rijetko ju je i nosio, ustvari
ne sjećam se točno kada

Nakon što je umro
majka me pitala želim li nešto od tate

Jaknu!

Dao sam je iznova podstaviti,
osvečaniti, obukoh je...

Ne stoji mi dobro,
prerastao sam tatinu jaknu

Ob Jenisej Lena kolima

Moj profesor zemljopisa
voljko je izgovorio imena sibirskih rijeka
od zapada prema istoku

jer mnemotehnike su uvijek pjevne:
– i, pa, te, ni, niti
– ante, apud, ad, circum, contra, cis

al' neka neke
pamteće vještine budu i pjesma:

jer netko je Leni obujmio koljena
i obljubio je na slavonskim kolima

a Lena se zatim okupala u rijeci Jenisej
i istrljala svoje oblo tijelo
vezenim, lanenim ručnikom – onim za dotu

Shiraz

Čovjek koji mi u Kauflandu
hvali Shiraz na akciji
čini to s takvim sjajem u očima
kao da ga je sam Hafiz učio
o tajnama vina i tajni poezije

A za Hafiza nije, možda, ni čuo

Ali vino svatko razumije
čak i kad ga ne poznaje vino mu se odaje

jer vino se podaje strasnom nepcu života,
ono je slutnja i nemir,
sjećanje na davno zaboravljenu pjesmu, onu
koju si znao prije svog rođenja

Vino je poezija u bocama
rekao je Robert Louis Stevenson

I ta rečenica već je pjesma!

Čitam da stoji na ulazu
u kalifornijsku Zlatnu dolinu

Eh, koliko je vina u poeziji
i poezije u vinu!

Ali, koliko je poezije
u tek iskovanoj pjesmi?

jer – uvijek mora biti
poezije u pjesmi, i vina u poeziji!

Scherzo

Zamišljam

njene bradavice
boje višnje
ispod ljetne bluže

dvije male
njuške
nadimaju svjetlo

vrlo
uski
snop

***

dočim u isto vrijeme
ona gazi grožđe
svojim nježnim stopalima

u staroj
hrastovoj
kaci

Nokte na nogama
nije lakirala

e da lak ne bi utjecao
na bouquet mladog vina

a s obzirom na boju bradavica
mislim da se tu, ipak, radi o sorti:

Hamburg muškat

Susret

Kad ugledah je u halji
trudničkoj
kako šće
uz muža i dijete, onako sitnu
trbuh do zuba
vrčevi dojki, biser
u školjci
bila je lijepa, ljepša
no prije
ta vodenica smijeha u zubima, grcaj
plave vedrine
tako pune, takve strune ko nikad
za vrijeme studija

Tad bio je uvijek potajno tužan
njen osmijeh, ogrlica
grlica u srdačnom krugu očiju
mudrih
ozbiljnih, strašnih

Lukava i sjajna
znala se smijati voljko, glatko
i ljupko
al' nekako previše krotko
ljepljivo slatko

Voljela me nije – ta mudra
bijaše ona
onako mala ženica – Moja Hermina

Otjerala me od knjiga
mudronosnih
uvjerala da ne vjerujem u Boga
kojeg nisam tako

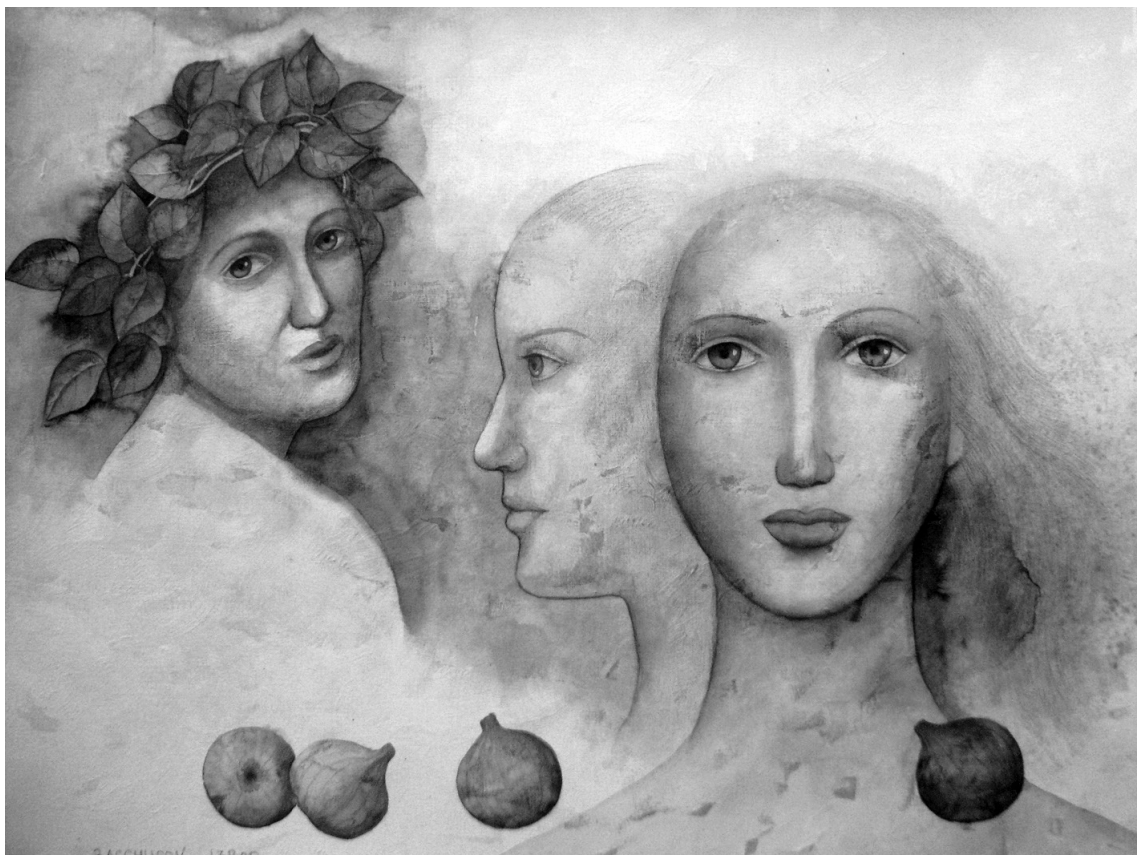
I biti svjetlo sebi samom
molitva tiha

Osjećati, doživjeti misao
kao živu riječ, ko mit

Ma zalijepila me ta Osječanka
za osjećaj
ugaoni kamen svake
još neispjevane pjesme

I ostao mi je u glavi
ružičasti
kovrčavi dim uspomene – njen
umrljan je lik

A lomio sam od tada vrijeme
na ono prije
i na ono poslije nje

Edit Glavurtić: *Bilješka iz dnevnika*, kombinirana tehnika, olovka, akvarel, 50 x 64 cm, 2012.

Nada Mihoković-Kumrić

Sva moja čitanja *Šegrta Hlapića*

U povodu 110. obljetnice izlaska *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića*
Ivane Brlić-Mažuranić

Dvadeset prvo stoljeće i digitalna tehnologija razvila je kod mladih generacija više interesa za digitalne nego knjiške junake. Kao pisac koji najviše piše za djecu i mlade, neumorno pokušavam otkriti zašto su generacije rođene u prvoj polovici 20. stoljeća oduševljavali tajanstveni kauboji i Indijanci, Winetou, Old Sutterhand, Tarzan, grof Monte Cristo, Tom Sawyer i Huckleberry Finn. U mojem Novigradu Podravskom, kako nije bilo knjižnice, knjige o njima kolale su iz ruke u ruku s polica odraslih mještana koji su voljeli čitati. Što je to privlačilo u pustolovnim romana Zanea Graya, Karla Maya, Egdara Ricea Burroughsa, Alexandra Dumas oca i Marka Twainea? Osim navedenih pisaca police su bile pune i popularnih krimića, ljubića i kompleta Zagorke. Izuzmemo li Zagorku koja se i danas čita, neosporno je da i generacije iz druge polovice istog stoljeća, likovi iz knjiga oduševljavaju manje, a trećemilenijce nimalo. Kako to da navedeni autori i romani današnje mlade slabo privlače? Čini mi se da bi se s njihovim sudbinama itekako mogli poistovjetiti. No očito, što je generacijama s iskustvom zanimljivo, mladima je rijetko privlačno. Ja sam ih, doista, da se i stručnim terminom izrazim, čitala evazivno, bježeći iz dosadne svakodnevice, kakva mi se tada činila, u zabavnu priču.

U potrazi za kompromisom staroga i novoga vremena, katkad ponovno prelistam knjige koje su me u djetinjstvu i ranom tinejdžerstvu oduševljavale. Osim talenta i poziva iznutra da pisac pripovijeda priče drugima, po mojem mišljenju na pisanje utječu i pročitane knjige. Zato mi je nakon

nekoliko desetljeća objavljivanja, također zanimljivo pisati o odnosu čitanja i pisanja. Iz temelja su se promijenili i preostaje nam samo prilagodba.

Na prvom mjestu, upirem prstom u virtualni svijet u kojem žive. Jedan od razloga vidim i u činjenici što su knjiške likove, posebice one iz slikovnica, mnogi najprije upoznali kao filmske junake. Starije generacije mnoga su djela čitali prije nego što su ih vidjeli na filmskom platnu ili u kazalištu. U današnjem svijetu tipke, miša i blještavog ekrana kao da izostaje motivacija za čitanje knjige nakon pogledanog filma. Iznimka su knjige o Harryju Potteru. One se čitaju, a filmovi snimljeni prema njima i gledaju. Očito suvremene mlade ekransko magijsko privlači više od knjiškog pustolovnog, romantičnog i magičnog.

Moram priznati da sam i sama, s odmakom vremena prema tim romantičnim i pustolovnim likovima 18. i 19. stoljeća koje sam eskapistički u djetinjstvu i mladosti čitala, postala više kritična nego nostalgična. Ali u formativnim godinama učile su me razmišljati i pomogle odrasti.

Međutim, ovaj zapis o odnosu pisanja i čitanja pišem zbog knjige koja mi se pokazala jednako zanimljivom i u dječjoj i u odrasloj dobi. To su *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* Ivane Brlić-Mažuranić. U razdoblju od šezdeset godina, čitala sam je nekoliko puta. Dakako, iz različitih razloga.

Zanimljivo je da sam prvi put za šegrta Hlapića i Gitu doznala usmenom predajom. O njima mi je pričala baka. Kao dijete uživala sam u njezinu pripovijedanju. I njoj su priču o Hlapiću pripovijedali, nije ju čitala. Svoje školovanje završila je s deset godina, upravo u godini prvog izdanja knjige kada još nije masovno doprla do škola i knjižnica u manjim mjestima. Prvi put je pravu knjigu o Hlapiću imala u rukama u svojim tridesetima kad su za čitanje stasale njezine kćeri. A djed kao ljubitelj pisane riječi pobrinuo se da je moja teta i mama vide uživo. Naravno, kao supruga i majka, baka je u knjigu zavirila tek iz znatiželje. „Morala sem delati, nesem mogla čitati, makar sem i štela“, govorila je.

U malim sredinama čitanje je bilo rezervirano samo za duge zimske večeri kad se manje radilo izvan kuće. No više za muške nego za ženske članove obitelji. „Žene neso bile dobre žene ak neso od jutra do zutra nekaj po hiži delale“, znala je također reći moja baka.

Inače sam i za neke druge knjige doznala usmenom predajom. Kao što se i mnoga današnja djeca prvi put sreću s pričom preko crtića. Bilo je to vrijeme kad su se ljeti nedjeljama i blagdanima na druženjima na ulici

ispred kuća, ujesen na komušanju kukuruza u štagljima, a zimi u kuhinji na „čejalcima“, nakon što bi se pretresle lokalne novosti, „tko s kim i što“, prepričavali gledani filmovi i pročitane knjige. „Čejanje“ perja od sedam do jedanaest navečer pipav je i jednoličan posao. Ali u društvu desetak razgovorljivih žena vrijeme preleti. Upravo zbog pričanja priča, od dječje dobi često sam prisustvovala „čejalcima“. Kao dijete, potjerali bi me na spavanje ranije, jer nisam smjela slušati novosti koje „neso za decu.“ No kako sam rasla, sjećam se da su „pripovjedačice“ moju majku pitale smijem li ja slušati „ama baš se kaj one pripovedajo“. Ako bi moja mama uprta pogleda u mene trenutak razmišljala, zbor dobro raspoloženih čejaljki bi zažagorio: „Pa kaj, nek se semu vući! Čem prije to bolje!“

Dakle, knjiga o šegrtru Hlapiću prvi put mi se s „nečije“ police našla u rukama s jedanaest-dvanaest godina. Doslovce sam je „progutala“. Još jednom sam tu „nečiju“ knjigu iščitala prije nego što sam je morala proslijediti „nekome“ dalje. Rijetko je koje manje mjesto imalo dobro opskrbljenu javnu knjižnicu, a još manje su je imale škole u tim mjestima. Osim toga, kako su i moj djed, otac i stričevi „šegrtovali“, šegrtske prave životne zgode i nezgode u našoj kući bile su vrlo popularne.

Kad je tata u mojim rukama vidio knjigu o šegrtru Hlapiću, nostalgично se sjećao i svojega šegrtovanja. Pripovijedanje je često završavao primjedbom da „njegov majstor ne baš bil zločest kak majstor Mrkonja, al ne bil ni predober! No gazdarica kak se god zeme, bila je bolša od njega“. Zanimljivo je da su se u mnogim prepričavanjima o životnim zgodama šegrta i majstora, situacije često uspoređivale s Hlapićem ili Mrkonjom.

Iz današnje perspektive, zbog dobi kojoj je roman namijenjen, čini mi se da sam se prvi put s knjigom o Hlapiću susrela godinu-dvije prekasno. Međutim, djeca pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća u malim sredinama sretala su se u kasnijoj dobi i s ostalim knjigama za djecu i mladež. Osim toga djeca nisu došla u prvi razred ni s poznavanjem slova, a kamoli s tečnim čitanjem ili barem slovkanjem riječi. Bilo bi poželjno da su mi *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* i čitali, a ne samo pripovijedali dok nisam znala čitati. No nekad se djeci u ruralnim mjestima, malo čitalo. Pripovijedanje je bilo popularnije jer se slušajući moglo i raditi. Ako ste čitali, smatralo se da ste „dangubili“, što na kajkavskom znači ljenčarili ili gubili vrijeme.

S većim izborom dječje domaće i prevedene literature, posebno one iz zagrebačke biblioteke *Vjeverica* i sarajevske biblioteke *Lastavica*, pa i s *Čud-*

novatim zgodama šegrta Hlapića, srela sam se tek u svojim dvadesetima kad sam, što zbog studija, što zbog zaposlenja, živjela blizu dobro opskrbljenih knjižnica. To je tada bilo informacijsko čitanje jer sam već ozbiljno razmišljala i o pisanju za djecu.

U svojim tridesetima, djelomično i zbog toga što meni u dječjoj dobi neke knjige osim ideološki orijentiranih, o kuririma i malim borcima, nisu bile dostupne, pasionirano sam za svoje kćeri police za knjige punila dječjim naslovima upravo iz biblioteke *Vjeverica*. U to vrijeme opet sam čitala i *Čudnovate zgodne šegrta Hlapića*. Rekla bih da je to bilo moje prvo literarno čitanje te knjige.

Sljedeće čitanje o Hlapićevim zgodama uslijedilo je u mojim četrdesetima kad su roman za lektiru čitale moje kćeri. Čitale su ga s lakoćom. Ni trena nisam pomislila da bi za generacije rođene u drugoj polovici 20. stoljeća to moglo biti nerazumljivo štivo. Mnoga su djeca, kao i moje kćeri, ljeta provodili kod djedova i baka koji su odrasli u vrijeme slično šegrtu Hlapiću. U to vrijeme više nisam pristupala knjizi samo kao pasionirana čitateljica i majka djevojčica koje knjigu moraju čitati za lektiru, nego i kao autorica koja je pisala za djecu. Rekla bih da je to bilo moje prvo kognitivno čitanje toga romana jer je potaknulo nove spoznaje i komparacije te knjige s vremenom u kojem je napisan i s vremenom u kojem sam ga čitala.

Moj sljedeći susret s *Čudnovatim zgodama šegrta Hlapića* dogodilo se 2013. godine, povodom stote obljetnice izlaska knjige iz tiska. Našla sam se u žiriju natječaja *Naj pismo*, koji je organizirala Gradska knjižnica Velika Gorica u suradnji s Hrvatskom poštom. Pisma su se pisala Ivani Brlić-Mažuranić i likovima iz njezinih djela. Trebalo se detaljnije prisjetiti i radnje i likova.

Drugi razlog za čitanje te godine bio je i što sam prigodom stotog rođendana šegrta Hlapića o svojim dojmovima knjige za časopis *Književnost i dijete* trebala i pisati. No kad o bilo čemu namjeravam pisati ili govoriti, zanima me što su drugi o tome do tada pisali ili rekli. Tim više što su *Čudnovate zgodne šegrta Hlapića* Ivane Brlić-Mažuranić najčitanija knjiga na našim prostorima. Malo je onih koji je nisu čitali ili joj znaju sadržaj iz drugih izvora. Nije nevažno za pisanje o knjizi. Ako ste i autor koji među ostalim i piše žanr kojemu roman pripada, nije čudo što ste u pristupu pisanom tekstu temeljitiji. Tim više što su dvije različite stvari čitati knjigu zbog čitanja ili je čitati zbog pisanja o njoj.

Za Jožu Skoka djelo je hibridna podvrsta, roman-bajka, odnosno roman u duhu bajke, a Maja Bošković-Stulli upozorava da djelo tek ima sastavnice s bajkom. Dubravka Zima također smatra da roman na određenoj razini korespondira s bajkom. Zima još pojašnjava da je shematičnost u odnosima likova i utopijsko funkcioniranje društvene zajednice, koje uključuje nemotivirane preobrazbe negativnih likova i smrtno stradavanje glavnog negativca, fabularno razrješenje romana u smislu kršćanskog pokajanja. Može se reći da je takav stručni i znanstveni pristup, izrečen sto godina poslije izlaska romana, u vremenu s više kritičkih i analitičkih alata prvenstveno namijenjen kolegama i odraslima koji se nalaze u službi promicanja vrijednosti romana namijenjenog djeci. To pomaže da se roman i njegova vrijednost isključivo promatraju u kontekstu vremena u kojem je napisan.

Kad i kao autor za djecu u jednoj dječjoj knjizi uvijek iznova otkrivате lakoću pripovijedanja, onda nema sumnje da je preživjela vrijeme u kojem je nastala.

U osvrtu iz 2013. napisala sam da se današnjoj djeci može činiti pomalo čudna i neobična Hlapićeva dobrota i suosjećanje, ponašanje u stilu „tko tebe kamenom, ti njega kruhom“. Žive u svijetu iz kojega katkad posredno i neposredno upijaju svjetonazor – tko tebe kamenom, ti njega još većim.

Napisala sam i da bi se generacijama odraslim uz mobitel i internet moglo dogoditi nerazumijevanje atmosfere romana i samog lika šegrta Hlapića, ako u narednim desetljećima, posebno stoljeću, društvo u cjelini ne bude vodilo brigu o važnosti *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića* za povijest dječje književnosti.

Zašto?

Posljednjih stotinu godina o promicanju *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića* brinule su se generacije stručnjaka, od kojih su mnogi odrastali kao šegrt Hlapić, jedan dio živio je i kao šegrt Hlapić, a i mnogi opisi i situacije bili su im bliski i proživljeni. Lako su se poistovjećivali s Hlapićevim svijetom, djelovanjem i razmišljanjem te ga kao dio svoje prošlosti s većim žarom prenosili i djeci. I kao autorica sama imam iskustva slična vremenu šegrta Hlapića. Iz godine u godinu, diplomu učitelja, bibliotekara, pedagoga ili profesora dječje književnosti stječu generacije odrasle uz tipkovnicu, internet i mobitel, pa mi se 2013. činilo da bi im i atmosfera romana mogla biti strana.

Još sam se pitala hoće li, što će vrijeme odmicati, budući promotori i djeca sve manje moći zamisliti postolarski tronožac i šegrta Hlapića na nje-

mu kako cijeli dan zabija klince u čizme ili šiva cipele? Zašto? Već danas je nemoguće vidjeti postolarsko umijeće izrade obuće uživo jer se cipele kao gotov proizvod kupuju u trgovini i većinu uopće ne zanima kako nastaju.

Dalje, pitala sam se i hoće li budućim generacijama djece teško biti zamisliti šegrta Hlapića kod strogog majstora i dobre majstorice. Danas naučnici, tj. šegrti više ne žive u kućama majstora dok uče zanat, pa i ne spavaju u kuhinji na podu kraj štednjaka, na tvrdoj slamnjači pokriveni poderanim gunjem, kao u romanu, a ni u štali na sijenu ili slami. Mislila sam, također, da bi šegrt Hlapić zbog društvene i jezične korektnosti, a i nerazumljivosti za nove generacije djece mogao postati naučnik Hlapić. Već sada noviji rječnici turcizam šegrt svrstavaju u razgovorni jezik.

Isto tako pitala sam se hoće li djeca budućnosti bez podsmijeha prihvatiti izdubljeni krumpir kao svijecnjak. Tko će buduće generacije malih čitatelja uživljavati u situaciju da se večer može provoditi uz svijecu utaknutu u krumpir i prihvatiti je kao rasvjetu umjesto žarulje? Hoće li zamisliti starca mljekara koji na malim kolima i magarcu razvozi mlijeko po kućama, kad se već danas uglavnom mlijeko kupuje u samoposluživanju? Zatim, izraz sluškinja sve se više smatra pogrdnom riječi, a zbog društvene korektnosti lako bi u budućnosti mogao biti zamijenjen izrazom kućna pomoćnica ili domaćica kuće.

Činilo mi se da se samo onaj koji je spavao na travi pokraj puta može uživjeti u ovaj događaj na cesti: „Kraj njega je po cesti prošlo mnogo kola, mnogo seljaka i seljakinja. Konji su toptali po cesti, ljudi razgovarali i vikali, kola su škripala, a guske, što su ih seljakinje nosile u grad, gakale su.“

Pitala sam se i kako će mali čitatelji u budućnosti moći zamisliti žgance u šarenoj zdjelici koji se jedu drvenim žlicama?!

Još sam mislila i da će iz opisa: „Djevojčice su mahale pregačama da se vatra razgori, a dječaci su natakli kukuruze na dugačke prutove da ih peku“, teško zamisliti i male pastire i pastirice koji napasaju krave i peku kukuruze u polju na otvorenoj vatri. Pripadam generaciji rođenoj samo trinaest godina nakon smrti Ivane Brlić-Mažuranić i ovu situaciju lako mi je zamisliti jer sam odrastala u vremenu kad su za djevojčice pregače bile svakodnevna odjeća.

Činilo mi se i da se u rečenicama: „Pastiri obećашe da će ih primiti na noćiste i tako pođoše svi zajedno u selo, koje nije bilo daleko. Krave sa zvoncima išle su naprijed!“ krije miran, idiličan seoski život kakav već mnogo

generacija djece ne poznaje. Mnoga suvremena djeca živu kravu nisu vidjela ni u staji i teško da je mogu vidjeti (a još manje zamisliti) sa zvoncem oko vrata kao predvodnicu na povratku s ispaše u prirodi. Osim toga, selo kao naselje pomalo postaje društveno nekorektan, da ne kažem uvredljiv izraz, jer razlike u načinu života gotovo da i nema, ma gdje se živjelo. I seljaci su se također izgubili iz svakodnevnoga govora (osim u pogrdnom smislu) jer su postali poljoprivredni proizvođači.

Razmišljala sam i o atmosferi sajma. Za djecu koja su odrastala u vrijeme prvog objavljivanja *Čudnovatih zгода šegrta Hlapića*, a i za onu sve do osamdesetih godina 20. stoljeća, sajmovi bijahu poseban doživljaj. Međutim, od devedesetih godina 20. stoljeća, zbog nicanja trgovačkih centara, sajmovi su vrlo rijetki i bez draži, a vjerojatno će u budućnosti takva vrsta okupljanja sasvim nestati. Pletači košara, tzv. košarači iz romana posebna su priča. Zbog izuma praktične plastične vrećice, košare su gotovo iščezle kao potrepština za nošenje stvari. Ali nakon pola stoljeća masovne uporabe spoznali smo da štetnost plastike uvelike nadmašuje praktičnost i da bi bilo vratiti se dobrim starim košarama od prirodnog drva koje se nakon istrošenosti ne mora baciti, nego može poslužiti za loženje vatre. Spominjanje košarača i košara potiče povratak na korištenje pribora za nošenje od prirodnih materijala.

Još bih rekla riječ-dvije o jednom redovitom sajamskom rekvizitu iz prošlih vremena – vrtuljku! Nekad se za vrtuljak na sajmovima čekalo u redovima, a danas ako i ugledamo koji na kakvoj proslavi ili svetkovini, zjapi najčešće prazan ili se vrti polupopunjen.

Prije nego što sam počela pisati o knjizi, informirala sam se i o romanu prenesenom u druge medije. Od nastanka nove države, sve je više i svjetlijih primjera, vjernih originalnom liku Hlapića dječaka koji se nadmeću s likom Hlapića miša. Pet godina prije crtanog filma, u *Radosti šk. god. 1992./1993.* izlazio je na dvije stranice po broju (u deset brojeva ukupno) strip *Čudnovate zgone šegrta Hlapića* velikogoričkog autora Mate Lovrića (r. 1952.). Tiskan je i kao knjiga u izdanju Pučkog otvorenog učilišta Velika Gorica, u biblioteci *Albatros* 2017. godine. Taj stripovski prepričan roman, zbog ilustracija, lako prate i mala djeca, ako im ga odrasli čitaju. Šegrt Hlapić je dječak i u slikovnici Tihane Lipovec Francelj i ilustratora Nike Baruna iz 2013. godine. Godine 2016. adaptaciju Brlićkina šegrta kao klasični strip s dječakom napravio je i Davor Špišić, a bogatije i u duhu vremena u kojem

je napisan ilustrirao Igor Bojan Vilagoš. No taj strip, unatoč maloj količini teksta, a s više vizualnog dojma, čini mi se prihvatljiviji malim čitateljima tek kad nauče čitati.

Odgledala sam i nekoliko *Šegrta Hlapića* na pozornici u izvedbi različitih kazališta. Sve su predstave manje-više slijedile radnju knjige i uživala sam u pristupu glumaca i redatelja Hlapićevoj „škvadri“. Mogu prihvatiti (i pohvaliti) i Hlapića na ledu u izvedbi Klizačkog kluba Medo iz Zagreba također povodom stotog rođendana. No „nešto“ mi nije sjelo nakon gledanja animiranog filma *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*, Croatia filma iz 1997. Ne sjeda mi ni dandanas, iako se film svrstava u drugi najgledaniji hrvatski film. Pitam se je li gledatelje u kina natjerala znatizelja, dobra reklama, a učenike obaveza gledanja filma snimljenog prema lektirnom naslovu? Po mojem mišljenju, taj film mogao bi otuđiti dio dječje publike od izvornog romana, posebno ako ga pogledaju prije čitanja knjige. Knjigu bi s malim gledateljima bilo mudro obraditi prije gledanja filma, a nakon razgovarati o razlikama između knjige i filma.

Nažalost, zbog jake marketinške kampanje, na ovom redoslijedu ne mogu poraditi ni oni koji se brinu o kulturi čitanja. Zato ta animirana priča

o šegrtru Hlapiću neće toliko promovirati knjigu, koliko je mnogim generacijama prije pročitana knjiga promovirala film.

Male kulture upravo na svjetskom proboju filma i knjige smišljeno predstavljaju vrijednu ostavštinu svoje zemlje. Hrvatska tradicija u ovom se filmu mogla bolje prezentirati. Tek se djelomično nazire u nošnjama žetelaca s trakom u bojama zastave, kajkavskom govoru pojedinih likova i muzikaša iz krčme, a samo dobar znalac mogao bi crkvu s koje se čuje zvono prisposobiti zagrebačkoj katedrali.

Moram pohvaliti animaciju, pljesak i za songove, ali čini mi se da se kod prilagodbe romana tom filmu u diznijevskoj maniri isključivo razmišljalo o inozemnoj recepciji filma. Još bi se možda odmaknuo od radnje i moglo progledati kroz prste da šegrta Hlapića nije utjelovio miš, Crnog čovjeka – Crni štakor, Rđavog Grgu – Grga Puh. Nema sumnje, simpatičan je taj mišji Hlapić! No tu vižlastu, brzonogu životinjicu uz svu maštu svijeta nikako ne vidim kao knjiškog dječaka Hlapića koji je „bio malen kao lakat, veseo kao ptica, hrabar kao Kraljević Marko, mudar kao knjiga, a dobar kao sunce“. Miš kao lik ne pristaje mi umjesto dječaka zbog kojega je knjiga „prepun optimizma, vedrine i povjerenja u dobrotu i ljubav, u obzirnost i skrb za druge“, kako kaže Davor Uskoković u *Vodiču kroz lektiru za niže razrede osnovne škole*.

Osim Rđavog Grge kao puha i Crnog čovjeka kao štakora, niz je životinja koje utjelovljuju dobre i zločeste likove (naručitelj cipela i njegov sin kao svinje, Marko i majka kao vjeverice). Primjereniji bi bio naslov filma *Čudnovate zgode miša Hlapića*, a umjesto prema romanu Ivane Brlić-Mažuranić na početku filma trebalo bi pisati „nadahnuto romanom *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* Ivane Brlić-Mažuranić“. Sve u svemu, roman je blizak bajci, no film ga je pretvorio u animalističku priču o dobrima i zločestim. Kamo sreće da Blažekovićev miš Hlapić nadmaši popularnost i miša Jerryja, tandema Williama Hanne i Josepha Barbere!

No činjenica da su od objavljivanja romana 1913. pa do filmske animalističke priče 1997., namjerno ću reći, nadahnute romanom, prošle 84 godine, a tek prvi igrani dječji film gledamo u godini proslave stotog rođendana romana, potakla me na nova razmišljanja. Da je kojim slučajem, između 1945. i 1991. roman ekraniziran, autori filma pripadali bi generaciji rođenoj za života Ivane Brlić-Mažuranić, koja je odrastala slično kao mali junak i koja se lako uživiljavala u *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*. Oni bi bez sumnje

plastično u crno-bijelom izdanju oživili likove i senzibilitet romana, uključujući atmosferu i okruženje (postolarski tronožac, košarače, sajmove, vrtuljke, pastire i pastirice u bijelim košuljicama, pečenje kukuruza usred polja na otvorenoj vatri i krave sa zvoncima oko vrata). Takva mjesta i radionice kao i potrebni interijeri, materijali i alati još su postojali. Upravo bi te slike, da su ovjekovječene u nesnimljenom filmu između Drugoga svjetskog rata i Domovinskog rata, mogle biti vjerodostojan arhiv za buduće generacije.

Nema sumnje da bi na tom tragu bila i idejna zamisao filmskog šegrta Hlapića vrsnog filmaša Branka Bauera (1921. – 2002.) da su mu u ranim godinama nove države dodijeljena sredstva za snimanje. Jer, kad se danas snima film s autentičnim interijerima i eksterijerima iz 1913., kostimi i potrepštine muzejski su primjerci, a rad na filmu pripada generaciji koja je odrastala uz moderne tehnologije i logično je da ima drugačije viđenje oživljavanja atmosfere i likova iz romana.

Neizbježno naviru pitanja. Prvo, zar filmaši između Drugoga svjetskog rata i Domovinskog rata doista nisu posezali za *Čudnovatim zgodama šegrta Hlapića* kao predloškom za scenarij filma? Drugo, zašto sizovski kulturni establišment koji je dodjeljivao sredstva nije potaknuo snimanje filma?

Nametnulo mi se nekoliko hipoteza.

Može biti da *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* u doba socijalističkog uređenja nisu ekranizirane zato što su majstor i šegrt u vremenima veličanja radničke klase u tvornicama i omladinskih radnih akcija smatrani zastarjelim i opasnim poslovnim odnosom, koji bi radnika i pionira zarazio idejom kapitalizma. Tada se i bezazlena primjedba o kapitalističkom društvenom uređenju lako pretvarala u neprijatelja „koji nikad ne spava“, iako su škole učenika u privredi proizvodile šegrete u pravom smislu riječi. Budući obrtnici (majstori) provodili su pola godine u radionici majstora, a pola godine u školskoj klupi. Posljednje generacije majstora stasale u tom vremenu danas su kasni pedesetogodišnjaci ili rani šezdesetogodišnjaci. Još su jedina generacija majstora koja vješto, osim izrade novoga proizvoda, zna popraviti i stari, izrađen u 20. stoljeću. Polaznik Škole učenika u privredi, u školi je bio naučnik, a u majstorovoj radionici i u rječniku naroda oduvijek šegrt.

Možda je razlog neekraniziranja romana u to vrijeme i činjenica da je autorica Hlapićeva lika unuka jednoga bana. Iako je djed Ivan Mažuranić bio ban naprednih društvenih razmišljanja, zbog nekoliko osoba koje su kroz povijest obavljale bansku funkciju ta politička institucija poretku

nakon Drugoga svjetskog rata imala je neprihvatljive ideološke konotacije. No premda unuka bana, Ivana Brlić-Mažuranić kao međunarodno priznata i prevođena autorica i u zemljama miroljubive koegzistencije s postojećim režimom jednostavno se nije mogla prešućivati, ne daj Bože zabraniti. Može biti da zbog društveno-političkih okolnosti nikome nije ni palo na pamet tražiti podršku za oživljavanje lika jednog šegrta, kad je bilo sigurnije prenositi na platno provjerenu i preporučanu ideologijsku tematiku o dječjim borcima u NOB-u.

Osim toga, u državnom uređenju koje je veličalo srp i čekić, a ne križ ili krst, lako da su samilost i pomoć bližnjemu pri rješavanju problema u smislu kršćanskog pokajanja, kako kaže dr. Dubravka Zima, u godinama nakon Drugoga svjetskog rata bili stran i nepoželjan svjetonazor u dječjem filmu. Lako je zaključiti da se radilo o kulturi zaobilaženja, a u duhu našeg vremena to zovemo kulturom otkazivanja.

Godine 2013., u godini proslave stotog rođendana romana, napokon smo dočekali i igrani film *Šegrt Hlapić* u kojem je Hlapić dječak. Sam redatelj, Silvije Petranović, najavljivao ga je kao *blockbuster*. Ništa neobično za autora rođenog 1959. godine. Film je, doduše, daleko od *blockbustera* globalnog tipa, no u svakom pogledu to jest dječji (pustolovni i obiteljski) film, snimljen prema romanu Ivane Brlić-Mažuranić. Kao gledateljica mislim da film vrhunski korespondira s radnjom knjige. Dobro je zamišljena, retro ambijenti dobro odabrani (premda za koje desetljeće pomlađeni), ali režija je za današnje klince prestatična i prespora. Ne „čita“ im se ni uvjerljiva briga i strah s lica u „nezgodnim“ situacijama, a ni uvjerljiva radost i veselje kad nezgode „zgodno“ završe. Potom, Gita i Hlapić predotjerano izgledaju za „djecu s ceste“. No takvo je doba! Mnogi dizajneri forsiraju da djeca sve više izgledaju starmalo, posebno djevojčice.

U zapisima o *Šegrtru Hlapiću* iz 2013. godine napisala sam i da propust nesnimljenog dječjeg filma prema romanu između 1945. i 1991. može naškoditi recepciji ili preživljavanju romana u budućnosti. Evo zašto mi se to tada činilo.

Prvo. U izdanju romana iz 1928. godine u naslovu su se uz zgrade našle i nezgode, ali su se u kasnijim izdanjima nezgode izgubile. S pravom! Sve Hlapićeve nezgode zapravo su ispričane kao zgrade ili su uvijek „zgodno“ riješene.

Drugo. Da je tandem dugometražnog crtanog filma, Kanižaj-Blažeković zamislio dječaka umjesto miša, očuvanje tradicijskog ozračja i podneblja

knjige o Hlapiću bilo bi izražajnije. Jer, prema riječima autora, film se dugo pripremao. Već 1992. godine u izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske, Zagreb filma i Croatia filma Zagreb, pojavljuje se prva slikovnica u stihovima o šegrtu Hlapiću mišu. Nakon slikovnice i filma s mišem 1997., kao i slikovnice iz 2007., tiskane prema filmu, šegrt Hlapić dječak zauvijek je izgubljen kao hrvatski brend. Nade ima ako se djecu već predškolske dobi pomoću slikovnica ili stripa upozna sa šegrtom Hlapićem dječakom.

Zatim. Da su razlozi za preživljavanje Hlapića miša samo komercijalni, dokaz je i animirana serija *Hlapićeve nove zgrade*, snimljena 2002. koju potpisuju strani autori. Izašla je i na videokasetama, a odnedavno i na CD-u te ostalim mrežnim kanalima, do sada u 26 epizoda. Prvih šest epizoda tiskano je u obliku slikovnica od 2002. do 2005., a pojavljuju se nove i nove, kao i bojanke.

Kako god, taj Hlapić mišić privući će mnogo djece. Ako ništa drugo, u vrlo ranoj dobi usvojiti će danas sve rjeđe upotrebljavanu riječ šegrt, a i ime naše najslavnije autorice dječjih knjiga.

Nadajmo se da će se Petranovićev filmski i autoričin knjiški Hlapić dječak uspješnije natjecati s filmskim i slikovničkim Hlapićem mišem. Nakon gledanja Petranovićeva filma, glavom mi je prostrujalo i pitanje jesam li u svojim razmišljanjima o recepciji romana suvremenih generacija realna. Hoće li moji unuci (rođeni 2012. i 2013.) razumjeti doživljaje djece ceste od prije sto godina. Obecala sam samoj sebi da ću svakako nastojati da prije čuju za Hlapića dječaka nego miša, i to čitanjem romana, a ne gledanjem filma.

Zbog prije navedenih bojazni o nerazumljivosti vremena u kojem se radnja romana događa, nisam im htjela najprije čitati ni slikovnice, nego sam htjela da to bude baš roman. Upravo zbog pomisli na nerazumijevanje, čitanje sam dugo odgađala. Stjecajem okolnosti dogodilo se da moji unuci s pet i četiri godine prvi put slušaju snimku dramatizirane priče o Hlapiću dječaku.

Uoči božićnih blagdana 2017., suprug i ja zajedno s njima neplanirano smo se našli u prometnom krkljancu. Putovanje je umjesto četrdeset pet minuta potrajalo dva sata. Odslušali su kasete i CD-ove koje su odabrali. Nisu im se slušale ponovo, pa sam posegnula u pretinac. Pod rukama mi se našao CD *Čudnovate zgrade šegrta Hlapića*. Iako mi se još uvijek činilo da je

kao nesuvremena priča, predugačka za pozornost njihove dobi, ipak predložim priču o dječaku koji je izrađivao cipele, a zove se Hlapić.

Iznenadili su me! Nakon pedesetominutnog pozornog slušanja napetih ušiju zapljuštala su pitanja o svim prije navedenim mogućim nepoznanicama za suvremenu djecu. Odslušali su je tijekom vožnje još jednom. Kod kuće, pomoću stripa, pojasnila sam im sve sporne predmete i pojmove. Nažalost, istoga dana nismo imali vremena pogledati još i igrani film i u knjižnici posuditi slikovnice.

Sljedeće moje druženje s unucima dogodilo se nekoliko dana poslije. Oboje su mi ispričali kako im prijatelj nije vjerovao da je šegrt Hlapić dječak, jer je u filmu koji on gleda – miš. Gledali su ga zajedno s njim – i šegrt Hlapić je doista bio miš! No i u prijateljevima slikovnicama i bojankama je također miš. Zašto je u mojem stripu i na kaseti dječak? Da je Hlapić ipak dječak uvjerila sam ih tek kad su pogledali Petranovićev igrani film. Unuka je bila domišljatija i komentirala da Hlapić onda ne može samo tako postati miš, ni Gita mišica kad su dječak i djevojčica. Kao što ni ljudi koje su sretali ne mogu postati štakori, vjeverice i svinje. Dodala je kako je miš Hlapić lažni šegrt jer miševi ne znaju izrađivati cipele! Sve u svemu, šegrt Hlapić kao dječak i Gita kao djevojčica zanimljiviji su im od likova miševa.

Uz svu tu raznovrsnost mišljenja o šegrtru Hlapiću, koja su mi se vrtjela po glavi od 2013. godine, čini mi se zanimljivim napomenuti da sam roman čitala i 2018. Za knjigu o čitanju „Čitateljsko oko“ nadopunila sam zapis, ali i zadržala iste dileme o nekorespondiranju romana sa suvremenosti. No pet godina poslije, točnije 2021. i 2022., roman za lektiru kao devetogodišnjaci čitaju unuka i unuk, i šegrt Hlapić ponovno mi je u rukama.

Unuka je čak čitala reizdanje prvotiska romana iz 1913. jer su je privukle ilustracije. Na moje iznenađenje nije se žalila na nerazumijevanje pojedinih riječi. Doduše, objašnjena su na dnu stranice, ali nije uvijek imala potrebu čitati fusnote. Čak je s ostalim učenicima u razredu uspoređivala razlike s novijim izdanjima. Glavna joj je primjedba bila da su u novijim izdanjima krajcari i forinti zamijenjeni kunama. Demonstrirala sam i dubljenje krumpira za svijeću. U njihovoj dobi uživo sam vidjela kako izdubljen krumpir služi kao svijećnjak. Demonstrirala sam i uživo raspirivanje vatre pregačom. I košaru im je bilo lako pokazati jer je imam u kući. Poslije su je vidjeli i na sajmu, koji su rijetki, ali se još ponegdje održavaju.

I unuci i unuku za priču je manje bila važna atmosfera sajma, vrtuljak, košare, postolarski tronožac, krave sa zvoncima oko vrata, pečenje kukuruza u polju, raspirivanje vatre pregačom. Njihova primjedba da su vidjeli kako se vatra na roštilju može raspirivati i lepezom nasmijala me.

Zbog iskustva iz prve ruke, iako na malom uzorku, u razmaku od deset godina, moje procjene o nesuvremenosti šegrta Hlapića za suvremenu djecu, ah, da, moram priznati, promatrane su iz nesuvremene perspektive. Godine 2013., pretradicionalno sam razmišljala! Digitalna generacija i alatima od prije sto godina iznenađujuće dobro korespondira s dječjom potragom i pustolovinama Hlapića i Gite. Na čitanje ih motivira zanimljiva fabula romana koja se može slijediti ako se od prve i ne razumiju sve riječi. Uvijek iznova zanimljiv im je Hlapićev odlazak od majstora Mrkonje i njegov ponovni susret s njim te otkriće da je Gita njihova izgubljena kći Marica. U potrazi se identificiraju s njima i suosjećaju s njima.

Mogu samo pretpostaviti da je boljem razumijevanju knjige mojim unucima doprinijelo i višekratno slušanje priče, čitanje slikovnica i stripova. Čini mi se zanimljivim napomenuti da i godinu-dvije nakon čitanja knjige za lektiru još rado slušaju istu priču s kasete ili CD-a, jer još posjedujem tu retro audiotehniku. Gotovo da tekst i songove znaju napamet! Očito da u toj obradi i dramatzaciji romana Mejre Vindakijević sa stihovima Ivana Kušana, snimljene daleke 1981. – 1982. godine, ima nešto privlačno i za suvremene klince!

Kakva ironija! Šegrta je sve manje, a o šegrtu starom sto deset godina suvremeni klinici još rado čitaju! Kako vrijeme prolazi, *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* čine mi se pravim priručnikom kako treba pisati za djecu.

Više ne mislim ni da današnjem malo kritičnijem čitatelju priča o Giti i Hlapiću odiše s previše patetike i naivnosti. Iz analitičkog su diskursa svjetonazora koji je vladao u vremenu u kojem je roman napisan i opravdani.

Objašnjenja danas manje upotrebljavanih izraza, na margini ili u dnu svake stranice, a ne nepraktično ispisanim u obliku rječnika nepoznatih riječi i izraza na kraju knjige, može zadovoljiti najnesnalažljivije male čitatelje. Razumijevanje će, dakako, biti još bolje uz dobru ruku vodilju učitelja, odgajatelja ili knjižničara s većom ponudom metodički obrađenih izdanja romana. Čini mi se da će većina djece i bez razumijevanja svih riječi s lakoćom slijediti Hlapićeve zgode i nezgode.

Na kraju, pouka knjige da se ipak isplati činiti dobro aktualnija je nego ikad. Istina, ne možeš do besvijesti drugima bacati kruh, a zauzvrat dobivati kamenje, jer moraš jesti, ali možda ipak dobrim djelima možeš potaknuti druge da se prema bližnjima suosjećajnije ponašaju.

Današnji mali čitatelj jako dobro shvaća da je glavni negativac u romanu stradao zbog svoje zloće, a da se zao majstor Mrkonja popravio jer je shvatio da nije dobro biti zao prema drugima, bez obzira na to kakve ga osobne tragedije opravdavale.

Godine 2023., sto deset godina poslije objavljivanja *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića*, više nego ikad treba „nam optimizma, vedrine, povjerenja u dobrotu i ljubav, obzirnosti i skrbi za druge“ kako bismo se bolje razumjeli, a i bilo bi nam lakše živjeti da ne činimo drugima što ne želimo da oni čine nama.

Iako zadnju riječ imaju čitatelji, nadam se da ni kulturna i obrazovna infrastruktura u cjelini, a posebno oni koji se brinu o kulturi čitanja, neće dopustiti skidanje *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića* s trona najčitanije dječje knjige. Nesporno je da će to ostati bajkoviti roman ili roman koji korespondira s bajkom.

Pa dobro, ako *Čudnovate zgrade šegrta Hlapića* buduće generacije budu doživljavale isključivo bajkom, recimo socijalnom, to je manje bolno nego zaborav. I nakon nekoliko čitanja razmišljam je li riječ o romanu, o romanu-bajci ili samo o bajci? Najviše mi sliči pustolovnom romanu s elementima bajke.

Nedavno sam ponovno gledala Petranovićev film i nisam promijenila mišljenje. No sve više racionaliziram. Nije mudro cjepidlačiti. Napokon imamo film iz kojega će djeca saznati da je šegrt Hlapić dječak, a ne miš. Osim toga, ovaj film kao prvo realistično prenošenje na ekran hrvatske najčitanije dječje knjige ionako ulazi u povijest. Nedostatke u ovoj igranoj verziji *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića* poštenije će biti tražiti usporedbom novih ostvarenja prema istom književnom predlošku u budućnosti, dakako, ako ih bude. Kako vrijeme prolazi, čini mi se da će mnoga djeca do dvanaest godina sve više uživati u gledanju Petranovićeva filma.

Recimo, *Oliver Twist* Charlesa Dickensa ekraniziran je 22 puta. Svaka nova generacija filmaša snimala je svoje viđenje malog siročića. Ne sjećam se da se i u jednoj verziji puno odstupalo od radnje romana. Ipak, prve sni-

mljene crno-bijele verzije romana, u kojima je vjerodostojno oslikan život siromašne djece i djece bez roditelja u prvoj polovici 19. stoljeća, bogatstvo su za današnju djecu jer živimo u vremenu kad slika vrijedi više od riječi. No i mnoga druga starija djela ekranizirana su iz novih perspektiva. To što su nekima, kao i meni osobno, draže prijašnje ekranizirane verzije Ane Karenjine i Vronskoga, Marije Currie, Eme Bovary, Henrija Charrièra, Jeana Valjeana i mnogih dječjih junaka ne znači da će novih viđenja biti manje.

Zato se sve manje čudim što se u samo deset godina moje čitanje *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića* iz temelja promijenilo. Bez okolišanja mogu ponoviti da sam izvodila zaključke iz nepouzdatih i jednostranih pretpostavki. Zaveo me novi vizualizirani pristup svemu oko nas, pa i prije napisanim knjigama. Ali deset godina poslije me i osporio. N-da! Digitalna tehnologija, htjela – ne htjela, osuvremenila je i moje analitičko mišljenje oformljeno na ploči i kredi. Prednost mi je što nisam s nekim stavom sklona glavom tvrdokorno probijati zid ili je gurati u pijesak. Kao da sam u šezdeset godina čitanjem toga romana prošla sve faze iz knjige Ljiljane Sabljak *Knjiga i kako je čitati*. Ali ne kao bibliotekarski stručnjak, nego kao autorica i čitateljica.

Često čujemo da u društveno-političkim odnosima nismo ništa naučili iz prošlosti i da griješimo na isti način novim alatima i u novom vremenu. Jednu knjigu napisanu u dalekoj prošlosti, povodom stote obljetnice izlaska iz tiska, u suvremeno doba čitala sam spoznajnim alatima iz prošlosti. Samo deset godina poslije, demantirala me sadašnjost. Da *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* kroz koju godinu nekim povodom opet čitam, tko zna kakvo bih viđenje imala. Jedino sam sigurna da ga ne bih iz temelja promijenila kao proteklih deset godina.

Sve u svemu, nova čitanja kanonskih djela normalna su i poželjna. Bolja su i dijametralno suprotna čitanja starih priča nego nikakva. Na kraju krajeva, pravo na nova viđenja i nova čitanja demokratske su vrijednosti. Za obranu svojega mišljenja trenutačno boljih alata nemamo, koliko god mana demokraciji otkrivali.

Ivica Matičević

Pinokijev poučak

O novome filmu Guillerma del Tora koji je nastao na predlošku slavnoga književnog djela

Odnosu književnosti i filma toliko je toga napisano. Dvije umjetnosti u stalnom, pomalo već mitskom ljubavnom zagrljaju, u tematološkim oblicima i tehnikama davanja, preuzimanja, prilagođavanja, stvaranja... Film je od samih početaka tražio svoj književni tekst da ga pretvori u pokretnu sliku, pa se dobar dio povijesti filma svodi na pokušaj transpozicije umjetnosti riječi u umjetnost pokretnih prizora iz stvarnosti. Navodno je više od pedeset posto ukupne filmske produkcije nastalo na pokušajima adaptacije literarnog svijeta u vizualni svijet sedme umjetnosti. Naravno da je i književnost preuzimala od filma, napose u pojedinim modernističkim književnim djelima, ali je ovisnost filma o književnosti ostala i stalna i trajna, i neskrivena i željena, sve do današnjega dana. Film kao da dobiva dodatnu vrijednost kad se oglašava da je nastao prema ovome ili onome literarnom predlošku. Kao da je time njegova potencijalna aura još svjetlija, jača, izraženija. Kao da će time svoje konzumente učiniti ovisnijima, zahvalnijima, sretnijima... Zašto je tome tako, u čemu je stvar, na kojem to mjestu u dvama različitim medijima umjetničkog oblikovanja postoji sudbinsko preplitanje i prepoznavanje, mjera podudarnosti?

I.

Odgovor je: u priči. Taj moćni supstrat fikcijske pripovjedne književnosti i filmskog djela, težnja za pripovijedanjem po načelu „a što je dalje bilo“ i volja za slušanjem i/ili gledanjem onoga što će se „još i još“ zbiti. Narativ-

nost kao moćan način ovladavanja svijetom oko sebe, pripovijedanje koje vodi do modela svijeta, zbijanje značenja i smisla na nekoliko stranica, na nekoliko stotina stranica ili u 90, 120, 180 minuta snimljenih živih prizora. Uvijek i jedino priča, od Aristotela do Barthesa, od sjedenja i slušanja u majčinu ili bakinu krilu uz komin do studijskog bavljenja apstraktnim formulama i najzačudnijim povijesnim varijantama u kojima se svetost priče otkriva svojim štovateljima. Razvijanje fabule kao pomicanje epizoda na vremensko-događajnoj osi, konstrukcijsko smicanje suspense u dalje i dublje, rastvaranje mašte u svim smjerovima tako da je ona primjereno čitljiva i dohvatljiva svakom ljudskom mozgu i oku – nekome više, nekome manje, zahtijevanje čitateljske pažnje i prešutne ili otvorene suradnje s piscem kako bi pripovijedanje postalo otkrivačkom procedurom novoga, dotad skrivenoga smisla. Kad ono poznato postane otkrićem nekog novog smisla, kad se staro vino prelijeva u nove boce tako da nas slavni supstrat opije posve novim okusom, aromom i strašću. Viktor Žmegač zato će govoriti o kontrafakturama, misleći pritom na funkciju onih intertekstualnih i intermedijalnih veza koje se mogu opisati deskriptivnim pojmom reinterpretacije. Na razini postupka terminu kontrafakture odgovara termin/pojam pomaka i dislokacije ploha u avangardi.

Reinterpretacija može krenuti raznim smjerovima, jer namjere autorâ nisu iste, što znači da nisu isti ni oblici vrednovanja i prevrednovanja literarnog predloška u filmskom mediju. Načelno, pojedino će filmsko ostvarenje zahvatiti u izvornost predloška tako da će usvojiti, tj. proširiti i sintagmatski nastaviti na afirmaciji događajne osi i semantema izvornika, ili će osvojiti, tj. resemantizirati i preoznačiti u nekom novom smjeru, na temelju paradigmatskih izmjena, izvorni kod predloška. Tako je Saussureova dihotomija još jednom postala operativnom, ovoga puta u opisivanju mehanizama „staroga“ u „novome“. Poznavajući prirodu sintagmatskih i paradigmatskih odnosa u umjetničkim djelima, a nije ništa onda drugo ni u filmskom mediju u odnosu na literarni, poznavajući njihova temeljna svojstva kombinatornosti, odnosno selektivnosti te poznavajući dobro same književne matrice za nastanak novih filmskih djela, u mogućnosti smo u novome djelu (koji je uvijek „neki“ tekst) odrediti koja su to karakteristična mjesta izabrana iz izvornika i na koji su način ona obrađena, sintagmatski posložena i paradigmatski umetnuta u novi sklop. Istraživanja i studije o fenomenu intertekstualnosti i intermedijalnosti opskrbili su nas množinom termina,

mogućih pravaca analize i relativno uspješnim zaključcima o „starom vinu u novim bocama“. Pa ipak, naposljetku se sve svodi na to je li novo u odnosu na staro imalo kakva smisla, koliko je novo djelo uspjelo prenijeti staro značenje, a koliko ga je uspjelo proširiti, ponuditi neko novo viđenje i učiniti da predložak doista vjerodostojno i dalje živi u nekim novim, značenjskim galvanizacijama, da preživi i održi vatru primarne vrijednosti ili da pokaže kako je pokušaj „novoga“ ostao samo pokušaj, pa čak i da nam pomalo zamuti sliku izvornika. Sve se to događalo s *Pinokijevim avanturama* u filmskim obradama, bilo da je posrijedi animirani ili igrani cjelovečernji film ili serija. Collodijevo djelo, koje ove godine slavi 140. obljetnicu od prvog izdanja 1883., jedna je od najprevođenijih i najprodavanijih knjiga svijeta (navodno treća, iza Biblije i Kur'ana, prodana u 80 milijuna primjeraka, ali tko bi to točno više znao), mjesto stalnog dodira između književnosti i filma, u više od 30 verzija. Samo u posljednje tri godine snimljeno je nekoliko zapaženijih: igrani film Mattea Garronea s Robertom Benignijem kao Geppettom (2019.), hibridni igrano-animirani film kao *revival* glasovitog Disneyjeva crtića iz 1940. Roberta Zemeckisa s Tomom Hanksom kao Geppettom (1922.) te posljednji animirani cjelovečernji film Guillerma del Tora i Marka Gustafsona (također iz 1922.), nedavno nagrađen Zlatnim globusom za najbolji film, u očekivanju skorašnjih oskarovskih priznanja u žanru animacije (sve drugo bilo bi nestvarno iznenađenje). Upravo potonja verzija pokazuje najveća odstupanja od izvornika, na objema razinama, i u preuzimanju motiva i epizoda i njihovu ulančavanju (sintagma) i u ponudi mogućih tumačenja izabranih i/ili dodanih epizoda (paradigma). Pa ipak, del Torovo je djelo po atmosferi, ugođaju i konačnom dojmu znatno bliže izvorniku nego ijedna adaptacija prije. Sretnici koji *streamaju* Netflix mogu to odmah provjeriti. Pođimo redom!

II.

Meksički redatelj, rođen 1964. u Guadalajari, poznat po svojim bizarnim, grotesknim i mračnim filmovima (horor-trileri *Đavolja kralješnica*, 2001., *Hellboy*, 2004., *Panov labirint*, 2006., *Oblik vode* 2017., Oscar za najbolji film i režiju, *Ulica noćnih mora*, 2021.), uspio je, nakon 15 godina rada, više tjeskobnih godina bez napretka i bez dovoljno novčanih sredstava, u nekoliko zemalja i studija, prošle godine zgotoviti svoga *Pinokija*. Namjerno isti-

čem „svoga“ jer puni naziv filma samouvjereno i pomalo narcisoidno glasi *Pinokio Gullerma del Tora* kako bi se razlikovao od svih dosadašnjih inačica. Iako film redateljski potpisuju dvojica, del Toro i Gustafson (redatelj animacije u *Fantastičnom gospodinu Liscu* Wesa Andersona iz 2009.), to je u ideji, atmosferi i temeljnoj izvedbi ipak film jednoga od najvažnijih meksičkih redatelja današnjice (uz dvojicu mu bliskih *amigosa*, Alejandra Inárritua i Alfonsa Cuaróna, sva trojica oskarovci). Del Torov je film napravljen u jednoj od najzahtjevnijih filmskih, odnosno animiranih tehnika, u tzv. *stop motion* animaciji, pri kojoj se lutke od drva, kartona ili gline (*claymation*, npr. Wallace&Gromit) animiraju tako da se figure/objekti neznatno pomiču, njima se manipulira u posve malim koracima, a svaki se takav pokret zasebno fotografira i nizanjem i ubrzanjem (24 sličice u sekundi) dobiva se iluzija kretanja. Jasno je već iz ovoga šturog opisa kako je posrijedi dugotrajan i krajnje precizan posao (za posve primitivnu petominutnu animaciju, bez scenografije i sl., potrebno je oko 60 sati rada), jer ako dođe i do najmanjeg neželjenog pokreta, cijeli će se kadar doimati nespretnim i nedorade-nim, pa je pokrete potrebno ponoviti, snimiti itd. Drukčije rečeno, za izradu *stop motion* animacije potrebno je mnogo strpljenja, prakse i ljubavi za samu izradu. A svega je toga bilo u del Tora i njegovih mnogobrojnih suradnika iz američke animacijske kuće ShadowMachine, među kojima nema manje važnih, od samih izrađivača lutaka, majstora rasvjete do cijele vojske animatora koji su pomno izrađenim lutkama udahnuili kretanje, upravo život, u prostoru koji su sami stvorili, baš onakav kakav su htjeli. Za razliku od klasične animacije, kod *stop motion* animacije prostor je fizički stvaran, ali ne onako kako je to kod igranog filma gdje je prostor na neki način zadan, jer je bio takav i prije snimanja filma, dok je ovdje precizno ispiljen, sastavljen, obojen i prilagođen zamislama redatelja do u najmanje detalje. A to se doista sve vidi na platnu/ekranu, svaki detalj na kojem se pomno radilo, sva pažnja i minucioznost tekstura i zahvata u obradi lutaka – njihova brada, bore na licu, osmijeh i posebno oči koje kod Pinokija govore više od riječi, njihova otvorenost ili zatvorenost, škiljenje ili namigivanje izvedeni su krajnje precizno, dojmljivo, vjerodostojno (koliko je tu samo bilo „koraka“ u naštimavanju i uigranosti, u postupnosti i plastici pokreta, recimo, tek jedne obrve)... ili valovita i gusta brada, obrve i kosa kod Geppetta, kod dinamičnih ručica cvrčka Sebastijana J. Cricketa koji stalno lamata tankim ticalima i pompozno svira violinu, do fantazmagoričnih bića iz nekih dru-

gih svjetova i perspektiva, toliko srodnih vizuri del Tora u svim njegovim djelima, poput sestara Duha drveta (humanoidna leteća prikaza) i Smrti (himera sa zmijskim repovima) do grotesknog monstruma Kitopsine koja je velika, kaže kapetan brodice koji je prevezio Geppetta i Sebastijana, kao 20 najvećih brodova (u izvornom tekstu bio je to brod od jednog kilometra).

Del Toro je i koscenarist filma (uz Patricka McHalea), tako da je odgovoran za prekrajanje i sastavljanje fabule koja, dakako, u vanjskim signalima slijedi Collodijevu priču (postav priče, glavni likovi sa svojim osobinama, njihovi međusobni odnosi) i ponekim epizodama, manje ili više (Pinokijeva puta od škole u cirkus, pronalazak Geppetta u utrobi ogromne ribe, bijeg i spašavanje Geppetta). Pa ipak, više je onoga što del Torovu priču razlikuje od izvornika i što joj pridaje zasebnu, galvansku jezu i zamračenu atmosferu prije konačnog i poučnog kraja, kako to i očekujemo kad je priča o Pinokiju posrijedi, ali opet ne istoga, nego bitno drukčijeg, neklješjiziranog apostrofiranja Pinokijeve i ljudske sudbine. U svakom slučaju, ovaj *Pinokio* nije *babysitter movie*, kao što je to, recimo, poznati Disneyjev sentimentalni i populistički crtić iz 1940., ali je itekako *family friendly*.

III.

Pomaci u fabuli i aktantskoj, bolje reći akterskoj strukturi (jer su funkcije likova u odnosu na izvornik uglavnom sačuvane) vidljivi su već od samoga početka filma. Onome kome je izvorni *Pinokio* poznatiji, a to je također prilično mračna i okrutna priča koja ne štedi nikoga kako bi drvenoga lutka na što upečatljiviji, oporiji i atraktivniji način privela završnoj promjeni i pedagoškoj pouci, del Torova poosobljena rekonstrukcija bit će utoliko i bliža i zanimljivija: u Italiji, za Prvoga svjetskog rata, drvodjelja Geppetto izgubio je u avionskom bombardiranju svoga sina jedinca Carla, koji mu je bio sve na svijetu. Carlo je bio uzoran sin, poslušan, uredan, pažljiv dječak kojeg su svi voljeli. Geppetto je obilazio Carlov grob svaki dan, a u sjećanje na njega, zasadio je pored groba borov češer koji je s vremenom, u dvadesetak godina žalovanja, izrastao u visoko i snažno stablo. U međuvremenu, u rupu u stablu uselio se Sebastijan J. Cvrčak, da bi tamo na miru napisao svoje memoare. Jednog dana, Geppetto više nije mogao podnijeti bol za sinom, napio se i u bjesomučnom raspoloženju, gotovo u ludilu, posjekao stablo da bi od njega napravio drvenog lutka koji će ga barem izdaleka podsjećati

na sina. Ostavio je lutka nedovršenog, bez lijevog uha, s vidljivim čavlima i spojevima drva na zglobovima, s izrazitim nosom i velikim, znatiželjnim očima. Kad je tako pijan i ljutit zaspao, Duh drveta, plava vila, oživila je lutka i prozvala ga Pinokijem jer je nastao od stabla bora (= pino). Cvrčak, koji je nastavio živjeti u rupi u drvu, a ona je sada, pod Geppettovim dlijetom, završila baš na mjestu Pinokijeva srca, obećao je dobroj vili da će moralno poučavati i savjetovati Pinokija da bude dobra i vrijedna osoba, a zauzvrat će od vile zaslužiti ispunjenje jedne želje, koja god ona bila. Kad je Geppetto ujutro otkrio da je Pinokio živ, bio je prilično uplašen, ali ipak ga je prihvatio misleći na Carla, da mu bude kakva-takva zamjena. Geppetto odlazi u crkvu na misu, a potajice za njim i radoznali i glasni Pinokio. Župljani su se uplašili Pinokija, govoreći da je plod nekakve vradžbine i da nije s ovoga svijeta, ali kad ga je Geppetto uzeo u zaštitu i rekao da ga je on napravio, zbog njegova ugleda među mještanima, postali su tiši i mirniji. Gradski načelnik, odani član Mussolinijeve fašističke stranke, obvezao je Geppetta da Pinokio mora ići u školu i postati nalik normalnoj djeci, a to znači biti odan i poslušan očevima i starijima. Sutradan je Geppetto poslao Pinokija u školu dajući mu Carlovu knjigu da iz nje uči, ali su ga na putu u školu presreli vlasnik cirkusa, lukavi i pokvareni grof Volpe i njegov pomoćnik, zločesti i zavidni majmun Spazzatura, vidjevši u Pinokijevu angažmanu sredstvo zarade. Kad je Geppetto htio odvesti Pinokija iz cirkusa, u natezanju između njega i Volpea, Pinokio je završio na cesti gdje ga je u komadiće razbio kamion. Pinokio je prvi put završio u zagrobnom životu, gdje su ga kosturi zečevi, zapravo podzemni grobari, poslali do Smrti, sestre Duha drveta koji ga je prije dva dana oživio. Ona je objasnila Pinokiju da je on, kao ne-čovjek, besmrtni i da će se vratiti u zemaljski svijet onog trena kada pješčani sat iscuri, s tim da će se vrijeme provedeno u zagroblju povećavati sa svakim dolaskom. Pinokio ostaje u Volpeovu cirkusu da može novčano pomagati Geppettu kako bi stekao njegovo povjerenje i ljubav, ne želeći mu biti na teret, kako mu je u ljutnji rekao Geppetto. Međutim, Volpe vara Pinokija i zadržava sav novac za sebe, iako je Pinokio diljem Italije postao velika zvijezda. Kako bi ponovo vratio svoj negdašnji zvjezdani status u cirkusu, zavidni Spazzatura raskrinkava Volpea pred Pinokijem. Volpe će zbog toga pretući majmuna, a Pinokiju zaprijetiti da ga mora slušati, inače će ga zapaliti. Kada je Pinokio pred samim Mussolinijem izrugao u satiričnoj pjesmi njegov lik i djelo, Mussolini zapovjedi da ga se ubije i Pinokio opet

završava kod zečeva i Smrti. Ovoga puta Smrt ga upozorava kako besmrtnost sa sobom nosi prokletstvo jer će Pinokio nadživjeti sve koje voli i koje će voljeti i ostat će vječno sam.

Ponovnim povratkom među žive, Pinokio se našao u fašističkom militarističkom kampu za odgoj djece i mladeži gdje će ih pripremiti za rat u redovima fašističke vojske. Tamo se sprijateljio s načelnikovim sinom koji se silno plašio da ne razočara oca na vježbama u kampu. Kada je nakon jedne vježbe načelnik zapovjedio svome sinu Žišku da ubije Pinokija i time pokaže svoju odanost i poslušnost njemu i Mussoliniju, Žiško je to odbio učiniti svome prijatelju i suprotstavio se prvi put ocu. Dolazi do iznenadnog savezničkog bombardiranja, djeca su se razbježala, ali je Volpe uhvatio Pinokija htijući ga zapaliti na lomači zato što mu je uništio cirkus. Međutim, Spazzatura više nije mogao izdržati Volpeovo zlostavljanje svih i svakoga, fizički ga napada, a sva trojica u bombardiranju padaju s litice u more. Volpe pogiba, a Spazzatura i Pinokio ostaju zarobljeni na maloj splavi u moru. Uskoro će ih progutati golemo morsko čudovište, Kitopsina, a u njezinoj utrobi pronaći će Geppetta i Sebastijana koje je isto čudovište progutalo ranije, kada je Geppetto krenuo po Pinokija kako bi mu se ispričao što mu je rekao da mu je na teret i kako bi mu kazao da ga voli. Iz riblje utrobe izvući će se tako što će Pinokio početi lagati, nos će mu zbog toga početi rasti i po njemu će se sva četvorica uzverati do izlaza iz ribljih otvora za zrak i tako pronaći put na more, u slobodu. Pa ipak, da ih riba ponovo ne proguta, Pinokio je morao aktivirati podmorsku ratnu minu koja je zapela u ribljim ustima. Svi su odletjeli u zrak, riba je uništena, Geppetto je tonuo u nesvijesti sve dublje, a Pinokio se opet našao kod Smrti, zahtijevajući da ga odmah pošalje natrag da spasi Geppetta. Ona ga je upozorila da će zbog toga, jer nije želio čekati da iscuri pijesak, postati smrtan i više nikada neće moći ponovo oživjeti. Pinokio je odlučio da mora hitno spasiti Geppetta, a Smrt ga je pustila da ode. Nakon što je spasio Geppetta, Pinokio je umro, ali više nije, kako mu je Smrt rekla, oživio. Učinila je to pak na morskoj obali plava vila, jer je na početku obećala ispuniti jednu Sebastijanovu želju: „Spasi Pinokija! Vrati ga među žive!“ Svi su se vratili kući živeći kao sretna obitelj. Pinokio ih je nadživio, a kad je ostao sam odlučio je otići na putovanje po nepoznatim krajevima. U odjavnoj špici vidimo Sebastijana kako igra karte sa zečevima u zagrobnom životu i pripovijeda im priču o Pinokiju. I kad nikog od nas više ne bude, ostat će priče koje će trajati i govoriti više od samih života.

No, da bi bilo tako, prvo se mora živjeti i doživjeti nešto, kako je to bilo Sebastijanu i kako je to nastavio Pinokio... sve dok jednoga dana i njega više ne bude.

IV.

Ovo podulje prepričavanje fabule pokazalo je koliko je del Toro izmijenio Collodijevu matricu. Uveo je nešto poput pretpovijesti s Carlom (ime je posveta piscu Collodiju), što će se pokazati ključnim za Geppettovo kasnije odbijanje, odnosno prihvaćanje Pinokijeve raskalašene i kavgađzijske, ali pitome i požrtvovne naravi, prepune empatije i spontane, a ne naučene i naručene brige za druge (za Geppetta, Spazzaturu, Žiška...). Potom je u samoj drvenoj izvedbi prikazao Pinokija kao nedovršeni *patchwork*, s čavlima koji mu izbijaju iz ramena, sa zamotanim dodanim nogama jer su mu prvotne izgorjele, s nedovršenom obradom glave i nedostatkom uha, s granom koja, poput čuperka, strši iz čovjekolikog poluproizvoda... podsjetnik kako su del Toru bliski junaci koji su umjetni i nesavršeni, koji su nezaštićeni i neprilagođeni, ali su mu baš zato još draži i ima prema njima zaštitnički odnos, kao da im je on sam tek nesavršeni otac. Analogija nas odvodi do lika Frankensteina, ali i do ponešto podcijenjenoga filma Stevena Spielberga *Umjetna inteligencija* (2001.), u kojem se jedan humanoidni robot-dijete svim silama trudi postati ljudima sličan, pripadati svijetu voljenih osoba, isto kao i sklepani Frankenstein i Pinokio. Upravo zato što su drukčiji, zbog toga što im je teže nego tzv. normalnima, red je da cijenimo njihov napor i trud da budu barem kao obični ljudi, barem kao mi, a zapravo su iskreniji, naravniji i bolji „ljudi“ od nas. Najveći je odmak scenaristički par napravio time što je cijelu priču o Pinokiju postavio u fašističku Italiju prije i tijekom Drugog svjetskog rata. Time je del Toro samo slijedio svoj poetički koncept zamjetan i u njegovim igranim filmovima, a to je preplitanje bajkovitog svijeta i okrutne zbilje kao protuteže, kao stvarnosne, povijesne kategoričke pozadine na kojoj je mogao još bolje istaknuti parabolu o traženju i stjecanju izgubljenog identiteta. Nije da je s odabirom razdoblja baš posve uspio, jer je to u filmu najmanje uvjerljiv dio, apodiktički postavljen kao otvorena pedagogija i dociranje nad ideologijom i vremenom koje je zapravo lako kritizirati, negirati i ismijavati (napose preko lika patuljastog i tupog Mussolinija). Nije da ne treba to iznova činiti, ali odabir mora biti i umjet-

nički uvjerljiv. Ovdje to nekako izostaje, doima se kao priljepak Collodijevu prototekstu.

Fašistički kamp je zamijenio Otok užitaka (Zemlju igračaka), pa se zato Pinokio i nije mogao pretvoriti u magarca zbog naivnosti i neposluha. Umjesto toga, kroz cijeli film Pinokio je odlučan i neugodan za svoje protivnike, pa iako neposlušan i pomalo iritantan u tome, on je uspjela slika antiheroja za kojeg navijamo i želimo da uspije. Ovdje Pinokio ne ubija cvrčka čekićem, dapače, Sebastijan živi u njegovu srcu i Pinokio ga brani svojim drvenim tijelom.

Naposljetku, golema riba i njezina *meeting point* funkcija nije se mogla izbjeći, to je toliko posebno i naglašeno mjesto u Collodijevoj priči da ga se moralo uvrstiti i prilagoditi. Eto, čak je i laganje ponekad dobro, ako je za pravu i korisnu stvar, gotovo da nam poručuju scenaristi, jer su se pomoću Pinokijeva duga nosa iz utrobe ribetine spasila sva četvorica. Grof Volpe i Spazzatura zamjena su za lukavu lisicu i mačka, a Mangiafuoco iz izvornika postao je tek jedan od nevažnih snagatora u Volpeovu cirkusu. Del Toro je pod svaku cijenu htio izbjeći automatizam i kliše u prepoznavanju i pratnji likova kroz fabulu.

Odnos oca i sina, ljubav oca i sina koju ponekad obilježava i emotivno nesnalaženje, nerazumijevanje i verbalno pretjerivanje i vrijeđanje, ovim je filmom dobio posebnu vizuru, podcrtanu višestrukim značenjem i mogućnostima analize. Del Toro se ponešto obračunao i s prevrtljivim kršćanskim odnosom spram nemoćnih, nezaštićenih i slabih, uz ironičnu, ali ne i blasfemičnu Pinokijevu opasku kako su i on i Krist na križu obojica načinjeni od drva, ali Njega obožavaju, a Pinokija ne vole i boje ga se. Jer i Krist i običan čovjek, i Bog i smrtni stvor postali su igračke u rukama ideologija, religija i svijesti koja samo slijedi zadane koncepte, ali se ne pita i ne razmišlja o svojim djelima i o onome što nam je istinska vjera omogućila i kako se prema njoj treba postaviti. Poput marionete iz Volpeova cirkusa, i Krist je postao igračka beskrupuloznih interesnih skupina. Pinokio dolazi na ovaj svijet u dječjoj naivnosti, posve nesvjestan posljedica koje ga mogu snaći. Čak ga i Geppetto na početku odbija kao sina, ne snalazi se najbolje s njim, jer ne vidi da bi kroz Pinokijevo upoznavanje sa svijetom mogao opet doživjeti radost očinstva; njegova tuga za Carlom potpuno mu je zarobila srce, pa je trebalo vremena da se ponovo otvori...

Del Toro je smatrao da Collodijeva priča previše naglašava slijepu poslušnost djece prema autoritetima, da im ne dopušta da sami razviju svoj osjećaj za pravdu, pravičnost i dobrotu. Zato ovaj film veliku pažnju poklanja razvoju Pinokijeve samostalnosti koju vidi kao vrlinu, a ne opasnost za razvoj djeteta, više mu je stalo da naglasi aspekt Pinokijeva samootkrivanja i stjecanja stava prema moralnim pitanjima nego što je to Collodijevo podvrgavanje sudu odraslih i njihovim naputcima za uzoran život. S druge je strane i preobrazba samoga Geppetta koji konačno prihvaća Pinokija takvog kakav jest, bez želje da ga mijenja ili da mu ograničava spoznajni vidokrug tako što će mu nešto zapovijedati ili ga stalno kritizirati. Na kraju ga je zavolio jednako kao i svog sina Carla. S tim u vezi važno je zamijetiti još nešto: da bi postao ljudski stvor, Pinokio se ne mora pretvoriti u dječaka od krvi i mesa. On zauvijek ostaje u svom drvenom habituu, noseći ga hrabro u budućnost, jer ono što ga određuje kao ljudsko biće nije njegova vanjština, nego dobro srce i spremnost da pomogne svima kojima je to potrebno. Del Toro inzistira na evoluciji unutarnjeg, emotivnog statusa, na emotivnoj i moralnoj inteligenciji, jer je u tome osnovica ljudskosti, a ne u tome kako netko izgleda i kakav mu je vanjski izgled. Da bi bio čovjek Pinokio ne mora skidati svoj drveni kalup, dovoljno su njegova djela i svijest da on sam može mnogo toga promijeniti i pridonijeti boljitku ljudi i svijeta. To je poučak ovoga *Pinokija*, to je temeljna poruka redatelja i scenarista.

Del Torov konceptualni postav, množina mogućih značenja i smisao pojedinih dijelova filma i iskazanih misli, uz neodoljiv, istodobno opor i nježan, tehnički i zanatski savršen filmski/animacijski izričaj tvore od ove verzije Collodijeva slavnog teksta istinski umjetnički doživljaj koji zavređuje da ga se pogleda više puta. *Pinokio* kojeg ne treba pokušavati nadmašiti. Zapravo, još dugo uopće ne treba ni snimati novog.

KRITIČAREV IZBOR

Vanja Kulaš

Vanja Kulaš rođena je 1979. u Zagrebu. Diplomirala je njemački i francuski jezik s književnostima te bibliotekarstvo na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je i doktorirala s filmološkom temom. Zaposlena je kao voditeljica Zbirke za francuski jezik i književnost i rumunjski jezik i književnost u Knjižnici Filozofskog fakulteta. Kao filmologinja sudjeluje u nastavi na zagrebačkoj Romanistici. Objavljuje znanstvene i stručne radove, književnu i filmsku kritiku. Djeluje i kao književna urednica.

Briljantan prozni prvijenac

Dora Šustić, *Psi*, Gradska knjižnica Rijeka, 2022.

„Slijedim galgose. Živim u Andaluziji, u bijelim selima. Zima je.“ Trenutačno uvlačim taj prvi redak ulančan od triju rečenica, no mogao je to biti i tek jedan kompaktan rečenični niz s fluidnijim zarezima umjesto fatalnosti točaka, a funkcionirala bi ova hipnotička redalica i vertikalno, u padajućim stihovima. „Slijedim galgose“ uvodna je, ali i zaključna misao, koju ćemo zaklopivši knjigu tumačiti posve drugačije nego na početku, njome takvom, enigmatičnom i pozivajućom, otvara se i zatvara narativni, ili točnije, strujni krug jer ovaj moćno ispisan debi žestok je emocionalni karusel.

Roman *Psi* Dore Šustić (Rijeka, 1991.), u vrtlog često sumnjivih kriterija i ne uvijek najboljih namjera ovdašnje literarne scene sretno porinut uz uredničku podršku Olje Savičević Ivančević, najnoviji je u nizu proznih laureata Natječaja Drago Gervais, ponešto samozatajne, ali lijepe i vrijedne književne priče o kojoj u svim njezinim fazama, od žiriranja do ukoričenja pobjedničkog naslova, godinama angažirano skrbi vodstvo Gradske knjižnice Rijeka, jedne od najpropulzivnijih hrvatskih biblioteka. Pridodat ću na ovom mjestu srča-

nu preporuku za još malen, ali već važan opus Darka Šeparovića (Vela Luka, 1987.), pjesnika i prozaika mlade generacije koji se također našao među dosad Gervaisom nagrađenim i u Rijeci objavljenim imenima, a s iznimnom u 2018. otisnutom prozom *Krvotok*. Za *Pse*, moj ultimativni prošlogodišnji pronalazak, nije lako povjerovati da je u pitanju književni prvijenac, no sve ipak postaje jasnije kad se čuje kako odmjeren i zrelo, u isti mah samosvojno i hrabro razmišlja njegova autorica, riječka filmašica školovana na ljubljanskoj Filozofskoj Univerzi i na praškom FAMU-u.

Rukopis je na natječaj pristigao pod radnim naslovom *Praznina*, sasvim paradoksalno, jer taj nevelik tekst od svega stotinu i pedeset, doduše izrazito gustih stranica prepunjen je ljudima i složenim odnosima, pasijama i tristesama, buktećim vitalitetom, ali i strahotnim rasapima, bolešću i smrću. Protagonisti romana mladi su umjetnici, intelektualci, studenti erasmusovci koji eklektično supostoje u prijateljskim i ljubavničkim kombinacijama vrludajući vibrantnom mizanscenom kroz praški *spleen*. U melanžu jezičnih osobitosti, različitih kulturnih ishodišta i mentaliteta, u nepredvidljivim privatnim i profesionalnim konstelacijama kreativna djelovanja i kretanja kulturnih nomada dinamična su i

neobavezna, motivirana znatiželjom, žudnjom, hedonizmom, u konstantnom imperativu samoaktualizacije, u traganju za uvijek novim kontaktom i podražajem, za eksperimentom i intenzitetom, ali i za brzom afirmacijom i gratifikacijom.

Tu je i generacijski nametnuta obaveza nadilaženja granica, geografskih, ideoloških, rodnih, tradicijskih, koje su pripadnicima ovog, kao uostalom i prijašnjih naraštaja, autoritativno imputirali prethodnici, pa im svaki interiorizirani obrazac valja aktivno i neprestano rastavljati, poništavati, katkad i bez ozbiljnijeg propitivanja i promišljenije agende, nerijetko i na vlastitu štetu. Interakcije urbanih, načitanih, dobrih filmova nagledanih, kvalitetno odškolovanih i pomalo afektiranih milenijalaca munjevite su pa i preuzetne, zato razgovorni jezik očitavamo kao dodanu vrijednost ovog teksta, kao refleksiju jednog vremena, pa i specifične društvene kategorije.

Samo uvjetno jedna od njih, Dora, Riječanka koja nakon studija u Ljubljani u dugoj vožnji vlakom stiže na master studij u Prag, smješta se u stančiću gdje zid dijeli sa staricom Indijkom koja brodolomničku usamljenost u gradu čiji jezik ne poznaje pokušava odagnati iskrzanom komunikacijom s novopridošlom djevojkom, nutkajući je obrocima koje ona,

sklona poremećaju prehrane i nenavikli na previše začinjenu kuhinju, preko volje guta ili s grizodušjem baca. Dora i susjeda generacijski, akustički, kulturno jedva se sporazumijevaju, no povezat će ih naposljetku njihove tuge i gubici. U kafiću simbolički snažnog imena Duende zaljubljuje se Dora trenutačno u turskog fotografa Leona, udovca na pragu četrdesetih, koji tuguje za svojom eteričnom suprugom, Andaluzankom Aynom, bez koje je iznenada ostao kad se mlada žena neizlječivo razboljela.

Svijetle, starinski minimalističke, tipografske korice rastvaraju nam priповijest koju u prvoj liniji čitamo kao autodijegetsku kroniku sublimne, a razarajuće i – od prvog je susreta obojma jasno – neodržive ljubavi. Ujedno je to febrilno, a suvereno pripovijedanje i naklon jednom neodoljivom urbanitetu, praškoj građanskoj kulturi, njegovanju tradicije i nasljeđa, ali i prilagodljivosti, gostoljubivosti, multikulturalnosti. Roman odiše kozmopolitizmom, postava je likova internacionalna, prostorno nas švenka od predavaonica Akademije gdje Dora sudjeluje na majstorskim klasama čuvenih filmaša, *cosy* čajana obmotanih finim *jazzom* do razgalamljenosti drevnih pivnica, probijamo se kroz tamu i dim, omamljeni alkoholom, opijatima, utješeni veganskim sendvičima, zaintrigirani ideologijama

i opsesijama privilegiranih klinaca koji su dobili priliku na koji mjesec ili godinu iskoračiti iz svojih sredina i iznova izmisliti sebe, reinterpretirati se u bjelosvjetskom kontekstu, što je filmski i literarno uzbudljivo čak i – ili pogotovo – kad *happy end* izostane.

Naglašene su tu tehnike montiranja, kolažiranja, pretapanja; preklapaju se u prvom redu dvije tijesno uvezane, a frekvencijom oprečne priče, praška, sirova, pseudodokumentarna i furiozna s andaluzijskom, *post festum* sjetnom i lirskom, u neku ruku katarzičnom i svakako utješnom. Prelijeva se u stanovitoj mjeri u Leonovim očima i naratorica Dora, njegova sadašnja, kratkotrajna djevojka, s pokojnom suprugom Aynom, čije ime, kako kasnije doznajemo, znači zrcalo, a koju ne uspijeva preboljeti i kojoj će ostati predan do kraja svog kratkog života. Dora tako predstavlja Aynin odraz, a takvu joj funkciju možda i nesvjesno dodjeljuje ljubavnik čije su uspomene na godine sa suprugom življe od aktualne veze s njom. Usto, u sklopu studijskog zadatka na Akademiji gdje profesor kao jedinu literaturu zadaje Aristotelovu *Poetiku* i *Kamasutru*, jer scenaristika je za njega ekvivalent vođenju ljubavi, Dora radi na scenariju o zaljubljenosti Alme i Roberta, mlade djevojke i starijeg muškarca koja zrcali strast kakvu ona doživljava s Leonom.

Pulsirajuće i halapljivo, drsko, hipererotizirano, transgresivno, vizualizacije su to, impresije i fascinacije koje nosimo iz ovog romana u nastojanju da ih malo i prisvojimo, pountrimo, da budemo kao Dora, oštrooka i senzibilna bjelosvjetska lualica koja se ne usteže od doživljajnosti i kad se najviše boji, koja u svijetu koji je odavno od sebe odustao, prilike za rast, za širenje svog horizonta, stvara sama. No ipak, treba se sjetiti, psi iz naslova su galgosi, elegantni, fragilni, tragični. Ljudske pak figure iz fantastične imaginacije Dore Šustić u mnogočemu im nalikuju; poput deklasirane aristokracije pohabano su otmjeni, autodestruktivno karizmatični, lomni i tjeskobni, izubijani i nepopravljivo usamljeni, njihove su ljubavi teške, kako na titravim počecima, tako i u blistavom zenitu, na loš ishod osuđene, bez iznimke i mimo svake logike.

Ispovjedni roman kao svjedočanstvo prolaznosti

Damir Uzunović, *Ja sam*, Buybook, Sarajevo, 2021.

Još jedan romaneskni prvijenac biram za ovaj izbor, sada je to naslov s potpisom zrelog pjesnika, prozaika i urednika Damira Uzunovića (Sarajevo, 1965.). Tekst je ovo u znaku broja tri,

koji nalazimo u svjesnom autorovom ponavljanju narativnih elemenata i strategija, a ponajprije u perpetuiranju triangularnih obrazaca u životnom tijeku njegova autodijegetskog pripovjedača. Roman je ustrojen kao trilogija, izložen u cjelinama od po dvije stotine stranica, od kojih bi svaka lako mogla funkcionirati u zasebnoj knjizi. Opsežno troknjižje zatvara trojbeni naslov „Tri očeve smrti“, no od tih umiranja kobno je tek posljednje, premda za ožalošćenog sina ne i najrazornije, jer on kao da se s ocem pozdravlja postupno i unaprijed, u po jednom emocionalnom odlamanju tijekom svakog od starčevih težih pobolijevanja.

U tim okolnostima preplašeni narator imaginira oproštajni hodogram, počevši od uznemirenosti viješću o pogoršanju očeva kroničnog stanja do apriornog žalovanja ne bi li bol zbog gubitka preduhitrio i tako je moguće ublažio. Trenutak kad sin u konačnici ispraća i otpušta oca, ali i sve što je u tom turbulentnom i prekrasnom odnosu prethodilo, majstorski je literarizirano. Time se ovaj roman, a u jednom je svom sloju to i obiteljska saga, upisuje u vrh regionalnog korpusa prozanih posveta očinskim figurama, uz vrlo osobne romane *Otac* (Fraktura, 2019.) Miljenka Jergovića i *Sine, idemo kući* (V.B.Z., 2021.) Ivice Prtenjače.

Majci je pak ekskluzivno posvećen dojmljiv epilog; ako je Ismet kao pravi „orijentalni otac“, hedonist i ekstrovert, nositelj muškog principa, koji je pripovjedača, tada još klinca, zadržavši se kod brijača nekom prilikom zaboravio na tržnici, ali i roditelj-prijatelj koji je sina srčano podržavao u novopokrenutom poslu, koji se, već bolestan, smrzavao na sarajevskom autobusnom kolodvoru čekajući zagrebačke pošiljke časopisa *Zarez* za sinovu knjižaru, a gdje će ga naposljetku stići i smrt, mama je nositeljica obiteljskog poretka i stabilnosti.

U cjelini je ovaj razvedeni bildungsroman emotivni *hommage* rodnom gradu, bilježenje prijateljavanja, ljubovanja, a osobito skitanja jednog naraštaja mitskim (pred)ratnim prostorima, ponajviše periferijom kao pripovjedaču formativno bitnom. Uzunović nakon Džamonje, Jergovića, Mehmedinovića, Sidrana, pa i Davorina Popovića mapira sad već odavno izgubljeno Sarajevo; u njegovu se amarkordu u efektivnim slikama dokumentiraju točke kojih nikad nije bilo u turističkim vodičima i preporukama, toponimi poput Ciglana, Pofalića, sarajevskih socijalističkih i radničkih naselja kao i živopisna Koreja s Fabrikom duhana, Podcarinom, Drinskom ulicom i Starim kućama, pa industrijska zona, bizarni

susreti i tinejdžerski provodi na rubu dopuštenog uz prugu, pod nadvožnjacima i tvorničkim dimnjacima. S gradskih margina okular sporadično klizne i na Velika dvorišta, ruralno područje gdje pripovjedačeva obitelj ima vikendicu.

S odrastanjem njegov obzor se otvara, zanimljivih pojedinaca možda mu je u očistu manje nego dok su se granice svijeta svodile na radius mnogoljudnog kvarta, ali fokus na odabrane bistriji je i motiviraniji. Sljedeći trokutni sklop čine grandiozne, ali ipak prolazne ljubavi, bez pretjerivanja filmske, koje se kolebaju između adolescentske drčnosti i anksioznosti, između bojazni od izlaganja i srljanja u rizik, izmjenjujući se u ritmu korak naprijed, tri natrag. O njima, o pripovjedačevim dvadesetima i tridesetima, čitat ćemo u trećem, poslijeratnom dijelu romana gdje se njegove emocionalne perturbacije miješaju s brigom za sve bolesnijeg oca, pa tanatos na mahove smjenjuje eros. Njih će na sjećanje, doduše literarno potentno, ali ipak tek sjećanje, svesti ključne i trajno prisutne ženske figure; uz majku to je supruga koja u pripovjedačev život stupa pred svršetak romana, a onda i kći čija se proslava prvog rođendana preklapa s odlaskom njezina djeda i simbolički označava smjenu generacija, tj. otpočinjanje novog ciklusa.

U prva dva dijela autor kao da izrađuje veličanstvenu tapiseriju ili pak režira produkcijski kompleksan televizijski sadržaj novog doba. Dobivamo čas panoramski, čas krupno zumiran prikaz pulsirajuće urbane košnice, usto oštro iscrtane portrete brojnih stanovnika raznih socijalnih ishodišta, sukus klasnog rastera u ipak samo deklarativno besklasnom društvu, rezervat jednoroditeljskih obitelji, domske djece iz obližnje institucije, odsutnih njemačkih gastarbajtera koje u naselju reprezentiraju njihove kuće zauvijek u izgradnji, kvartovskih ridikula, nekvalificiranih radnika pri došlih izdaleka, prostitutki, policajaca, mališana s razvojnim teškoćama koji su u toj dječачkoj hijerarhiji začudo dobro prihvaćeni, čak zaštićeni.

Muško sazrijevanje u takvu svijetu, surovom, ali i relativno zatvorenom, pa time i sigurnom, u intenzivnom je prožimanju s neposrednim susjedstvom, zbijenim i nagužvanim, heterogenim, ali solidarnim, bez mnogo šanse za privatnost jer prostor između gusto naseljenih zgrada služi kao mjesto susreta, druženja ili pak sukoba, kao agora kojom vladaju djeca, znatiželjna, hiperaktivna, sveprisutna. Prikaz kvarta ponegdje je humoran, ali nimalo romantiziran, štoviše, modus izlaganja poprilično je naturalističan, u maniri filmova talijanskog neorea-

lizma ili pak uličnog verizma Henrija Cartier-Bressona gdje se ljude teži prikazivati kakvi jesu i kroz oksimoron nježnog brutalizma pripovijedati o stvarnosti. Ekstremno samoizlaganje uz neutaživ interes za druge, uz zaljubljenost u jedan multietnički grad i njegove šarolike mikrokozme ovaj roman čini krasnim i vrijednim čitateljskim iskustvom. Iza anegdotalnih vinjeta rutinizirane svakodnevice izbijaju međutim društveni problemi, politička previranja i materijalne nejednakosti jer evidentno je da nisu svi isti, ni etnički, ni nacionalno, ni klasno, a upravo nepravde koje iz takvih razlika proizlaze pripovjedač, zreo i osviješten, od ranih dana teško podnosi, tužan zbog onih koji su jednostavno imali manje sreće od njega.

Valja na kraju izdvojiti bonus koji nam ovaj nabijeni prozni tekst donosi, naime vrijedan uvid u onodobno življenje jedne građanske, srednjoklasne porodice sekularnih muslimana koju čine roditelji na boljim činovničkim pozicijama, neproblematična kći i sin koji inklinira devijantnom ponašanju pa ga majka pokušava disciplinirati batinama. Nema ovdje postmoderne opčinjenosti vlastitom djecom, no itekako je zamjetljiva ozbiljna roditeljska posvećenost, čvrsta obiteljska povezanost i zapravo kasno odvajanje potomaka od obiteljskog nukleusa. Iza zatvorenih vrata

stana koja su i na koricama romana, a gdje se kroz desetljeća poštuju običaji i njeguju rituali, sudaraju se i raznorodni odnosi spram vjere i partijske pripadnosti kao i sumnje u sustav, u strog socijalistički odgoj i obrazovanje koje je za dječaka nadarenog za pisanje izvor nevolja i frustracije.

Iz triju autofikcijskih proza sapeutih u jedan podeblji svezak izviru mogući novi rukavci, pa pažljiviji čitatelj brzo uočava dvostruki potencijal za daljnja raspisivanja, za dodatne, samostojne knjige. Mogao bi to biti malen francuski roman lociran u pariška predgrađa osamdesetih gdje ja-pripovjedač ishodišnog romana u jednom uzbudljivom razdoblju radi i ljubi ili, recimo, kratke ruralne priče ambijentirane na Jahorinu uz plejadu blago karikaturnih likova. Tog će uživljenog čitatelja zbog istih razloga na mahove mučiti pretjerana gustoća romana koji kipti od potrebe da se u tekst na kojem se, po Uzunovićevim riječima, radilo dvadeset i pet godina, upiše baš sve o svemu. No, nemoćan odrediti što je tu doista višak, što pomanjkanje autorske samokontrole, a što urednikov *laissez faire*, i sam uviđa da ne bi odbacio ništa, uz zaključak kako je opulentnost dio šarma ovog ambicioznog i samoizlažućeg književnog poduhvata koji je tijekom godina zrio, i to sjajno, sa svojim autorom.

Kroz Europu i unutarnje nemire

Srđan Gavrilović, *Nemoj ići u Anderlecht*, V.B.Z., Zagreb, 2022.

Srđan Gavrilović (Mostar, 1991.), lokalno otprije objavljivani i hvaljeni mostarski prozaik i pjesnik mlađeg naraštaja, također i jedan od urednika književnog portala Strane, autor je naglašene mediteranske, a onda i lirske impostacije. Zbog životnih turbulencija, međutim, izmješten je iz domicilnog konteksta pa će se kao leuvenski student više ili manje s(p)retno ukotviti na sjeveru, u prostoru nespojivom s vizurama svoga odrastanja. Gavrilovićev se pripovjedač, točnije alter-ego, kao drčan, južnjački element naoko nehajno, gotovo frajerski kreće pothlađenim belgijskim krajolikom, arhitektonski i koloritno neodoljivim, ali spram perceptivnog i senzibilnog došljaka očekivano ravnodušnim. Skrupulozno oblikovanim flamskim kadrovima Gavrilović u živim analepsama kontrapunktira mostarske vedute, pa iskustvenost emocionalno nedostupnog, vječno pomalo izmičućeg sjevera obiljeva melankolijom, orijentalizmom, oporom anegdotalnošću muškog odrastanja tih nimalo bezazlenih, ali optimizmom sjećanja omekšanih poratnih devedesetih.

Kroz Gavrilovićeve atmosfere – a forte ovih zapisa upravo su one, takve

rijetko viđene u domaćoj pa i regionalnoj književnosti – trenutačno i sami interioriziramo kompleksnost te malene i ponešto skrajnute sjevernoeuropske zemlje. Ideja o multifacetnosti Belgije, inače banalno opterećene turističkim klišejima od samostanskog piva i zanatskih pralina do dijamanata, tek sporadično nam bljesne kroz kakvo u nas rijetko dostupno, ali u pravilu iznimno književno ili filmsko otkriće. S Gavrilovićevim sigurno ispisanim i pažljivo ulančanim zgodama, jer fluidno se nadopunjuju, a istodobno svaka funkcionira kao samosvojna cjelina, zalazimo u provincijska područja flamskog dijela zemlje i nadograđujemo tako spoznaje koje smo o prostoru Valonije, belgijskog juga i njegove rubnosti, stekli prateći filmografiju braće Dardenne. Gavrilovićeva metodologija slična je, i kod njega nalazimo topao dokumentarizam, svakodnevnost očuđenu dozom bizarnosti, ali i finu utišanost, svojevrsan pripovjedački minus postupak, iz kakvog se generira eksplozivna osjećajnost.

Bezimeni pripovjedač u svojim entropijskim kretanjima zabasat će u ilegalnu veterinarsku ambulantu gdje nesretnike bez zdravstvenog osiguranja spašava jednako unesrećen liječnik bez licence, hvatat će dah po brdima tragajući za napuštenim sanatorijem, gubiti se po samostanskim

podrumima i večerati s benediktincima, sudjelovati u seoskoj pogrebnoj procesiji za nepoznatu mu, tragično preminulu djevojčicu, nekoliko se sati uživjeti u ulogu unuka pobožne starice koji je jedne pijane noći poginuo na mjesnoj pruži, doživjeti nadrealnu epizodu polugolog ručka na farmi konja, svjedočiti imigrantskoj tragediji družeći se s Rafijem iz noćne trgovinice, konzumirati pretjerane količine alkohola, posjećivati koncerte, buvljake i jedva sačuvati glavu u amsterdamskim mrakovima, a zapravo snatriti o gotovo pa malo-građanski uređenom životu sa sigurnim poslom, psom i filmskim večerima u djevojčinu zagrljaju.

Protagonist kraćih priča Srđana Gavrilovića, koje se čitaju i kao ne toliko labav roman, posvećeni je hodač, sklon osamljivanju, zagledan u marginu, predan detalju, prepušten susretu sa zaboravljenima – kao za popodneva provedenog sa starcem koji popravlja stare televizore u davno zatvorenom kinu, nevidljivima, praktički nepostojećima, poput njege, uvjetno rečeno uljeza, od kojeg nitko ne očekuje ništa osim, eventualno, da se vrati odakle je došao. No, Gavrilovićevo promatrača, istodobno dječjački nezasitnog i blago ironičnog spram tog svijeta koji ga svojim rubovima draži, a opet apriorno odbacuje, ovakva pozicija kreativno rastereću-

je, pružajući mu slobodu da, takav, ondje anoniman, zaviruje i zapitkuje, s distance zaključuje, a potom zapisuje, bez početničkih viškova, bez mladenačkih posrtaja.

Traumu na suncu!

Ognjen Spahić, *Pod oba sunca*,
Fraktura, Zapešić, 2020.

Krača, rahla proza na razmeđu romana i novele nagrađivanog i u stručnim krugovima iznimno cijenjenog crnogorskog književnika, kritičara i novinara srednje generacije (Podgorica, 1977.), prisutnog i u Hrvatskoj, recepcijski je međutim, barem kod nas, ostala zanemarena, a u moju se čitateljsku svijest zapiknula kao jedna od fascinantijskih lektira posljednjih godina. Roman mi je stigao u profesionalno burovitu razdoblju, kad me od sumnji u smisao kritičarskog i uredničkog rada, od kakofonije i oštrih bridova svijeta spašavalo upravo čitanje. Osim impresionističkog oduševljenja autorovim umijećem i snažne emocije koju je kod mene roman pokrenuo, nisam tada dospjela s kritičke distance razložiti pročitano, zato dug prema ovoj izvanrednoj knjizi nadoknađujem ovdje.

Šižejno je Spahićevo proza vrlo jednostavna te je, zanimljivo, pamtino kao dramu, kao malen, mizan-

scenski i podjelom komoran teatarski tekst, kao duboko uznemirujuću duodramu, na mahove čak monodramu jer dvoje primarnih protagonista, ostarjeli bračni par, više „čujemo“ kroz unutarnje monologe nego u međusobnim obraćanjima. Tom razjedinjenom paru neočekivano se pridružuje još jedan, puno mlađi, također predbacivanjima i nerazumijevanjima rasparen, no umjesto da im oponira mladenačkim optimizmom ili bar vitalizmom, dvoje pridošlica samo uvećava jad svojih domaćina. Svaki par pati u vlastitom balonu, ispod svoga sunca, kako suptilno sugerira naslov; četvero nesređenih, pa i nespojivih ljudi koje tog ljeta združuje ne tako sretan slučaj, ili još gore, zabuna, povezat će naposljetku slično iskustvo, narušenost zajednice u kojoj se unatoč nezadovoljstvu svatko od njih i dalje zadržava, ali i neostvareno roditeljstvo što vide kao korijen svojih bračnih teškoća, a prije je epilog. Spahić precizno raspisuje odnos dvoje ljudi upravljenih isključivo jedno na drugo, jer nikog drugog nema, a kad netko i naiđe, prijatelj iz bivšeg života, par slučajnih kupaca sa šatorom, takvi susreti završavaju u nelagodi ili pak krajnjoj katastrofi.

Branimir Lončar uništen je čovjek, gotovo starac, otresit i grub, verbalno pa i fizički nasilan prema supruzi Danici, odanoj mu i podlož-

noj. Ta fina i blaga žena nastoji održati dignitet i strukturu življenja kao i kakvo-takvo zajedništvo na svjetoniku na kojem dvoje izopćenika prisilno samuje već dvadeset sedam godina. Njega i u toj osami nakraj svijeta proganjaju demoni, ružna sjećanja i gorčina zbog nepravde, ali najviše ga, zapravo bezrazložno, muči grizodušje, ne zbog pogrešnih poteza, nego zbog nečinjenja, zbog u ratnom kaosu zakasnjele, poslije bolno osviještene i skupo plaćene reakcije.

Spahić nas drži zarobljenima u mikrosvijetu dvoje ljudi koji bi se i dalje poštovali pa vjerojatno i voljeli da su kadri proraditi traumu, svatko svoju, intimnu i političku, koje su, dakako, na koncu zajedničko breme. Gubitak djeteta i uvjerenost u vlastitu ratnu krivnju, obje biografske činjenice devastirajuće su, no nijedno od njih ne dopušta sebi rehabilitaciju, nastavljaju hroptati pod samododijeljenom odgovornošću za zlosretne okolnosti kojih su i sami žrtve.

Roman je živ, uvjerljiv prikaz strašnog psihološkog stanja, neprocesuirane srdžbe, kasnije i potpunog pomračenja poštena, a duboko razočarana čovjeka, u svim svojim vrijednostima poništenog, još fizički zdravog i jakog, kojem je najveća kazna što nema šanse tako skoro umrijeti. Poražen i ponižen, pukovnik Lončar, do rata kapetan prve klase, nečasno je

otpušten iz JNA kad je odbio sudjelovati u agresiji na Dubrovnik, potom i u mučenjima zarobljenika u crnogorskom logoru Morinj. O ratnim zbivanjima doznajemo tek u analeptičkim krhotinama, jer Spahića prvenstveno zanima što je desetljećima nakon sukoba uslijedilo, pa pomiče radnju u naše doba, gdje Lončar, nekoć privilegirani pripadnik moćnog sustava, a sada odbačen i više mrtav nego živ, na sebe simbolički preuzima kolektivni teret. Zbog svog antiratnog i humanističkog stava Bato Lončar žrtvovao je sve, a imao je puno, no u mazohističkim rekapitulacijama pridaje si moć veću nego što je kao pojedinac u strogoj hijerarhiji mogao imati dok ga izjeda razmišljanje da je trebao učiniti više, da je zakasnio, da su samo zbog njegova tadašnjeg kratkoročnog nesnalaženja izgubljena tri mlada života.

Ognjen Spahić u reduciranom je modusu maestralno ispisao studiju slučaja u kojoj razmatra jedan životni sunovrat, kažnjavanje visoko moralnog djelovanja od poremećenog, amoralnog sustava, gubitak dostojanstva, besmisao zbog uskraćivanja ikakvih, elementarnih opcija, alternativne egzistencije koje ostaju tek na varljivoj hipotezi. Zastrašujuća je opreka između rajskog primorskog pejzaža u kojem to dvoje ljudi ima (ne)sreću provoditi poznu dob i ledenog sivi-

la u njihovoj nutrini. *Pod oba sunca* roman je o starenju u prilikama gdje se čovjek nema čemu okrenuti, kome obratiti, jer zbog postupaka kojima bi se trebao ponositi, upropaštena mu je budućnost, a tako i život osobe koja ga jedina trpi. Lončar, shvaćamo s vremenom, muči ženu kojoj je do njega stalo jer mrzi sebe, pa onda prezire i nju koja samoubilački ustrajava u tome da ostane s njim, da ga hrani i njeguje, da produžuje nepodnošljivo ništavilo zajedničkih dana. Njihova bliskost, ljubav, prijateljstvo, sve se sasulo s bivšom državom, otad kao dvije naplavine, koje su čudom nadživjele opustošen svijet koji nije imao šanse opstati, vegetiraju sudarajući se i zaobilazeći na tom rtu, u svjetioničkoj klaustrofobiji otkud im nema spasa.

Moćni lirizam dnevničkih zapisa

Marko Pogačar, **Adolfove uši**: *berlinski dnevnik*, Buybook, Sarajevo, 2022.

„Držim nježnu životinju, imaginarnog zeca u našoj berlinskoj kući. (...) Zove se Adolf, taj meki, izmišljeni, no sasvim stvarni, u glatko krzno ušiveni užas.“ Unos je ovo na dan deseti od ukupno sedamdeset tri Pogačarova berlinskog, tj. pandemijskog dnevnika. Od dnevničarenja se pjesnik, pro-

zaik, urednik i kritičar Marko Pogačar (Split, 1984.) ustezao i distancirao kao od žanra koji nije njegova književna niša, pa ni autorska potreba, no ovi zapisi – visoko intelektualni, a spontani i intimni, leksički superiorni, referencijalno zahtjevni i površ svega opojni – dokaz su da se dobar *art* rađa iz riskantnih iskoraka, pokatkad i iz (samo)nametnutih zadataka. Nižu se tu dijarijske bilješke o berlinskim grobljima i autorovim u tom gradu mnogim privremenim adresama, o skitnjama i snovima, o vlakovima, balkonima i pticama. Naposljetku, o njegovu splitskom djedu i napadima tjeskobe zbog izvjesnosti velikog gubitka koji će značiti konačnost odrastanja.

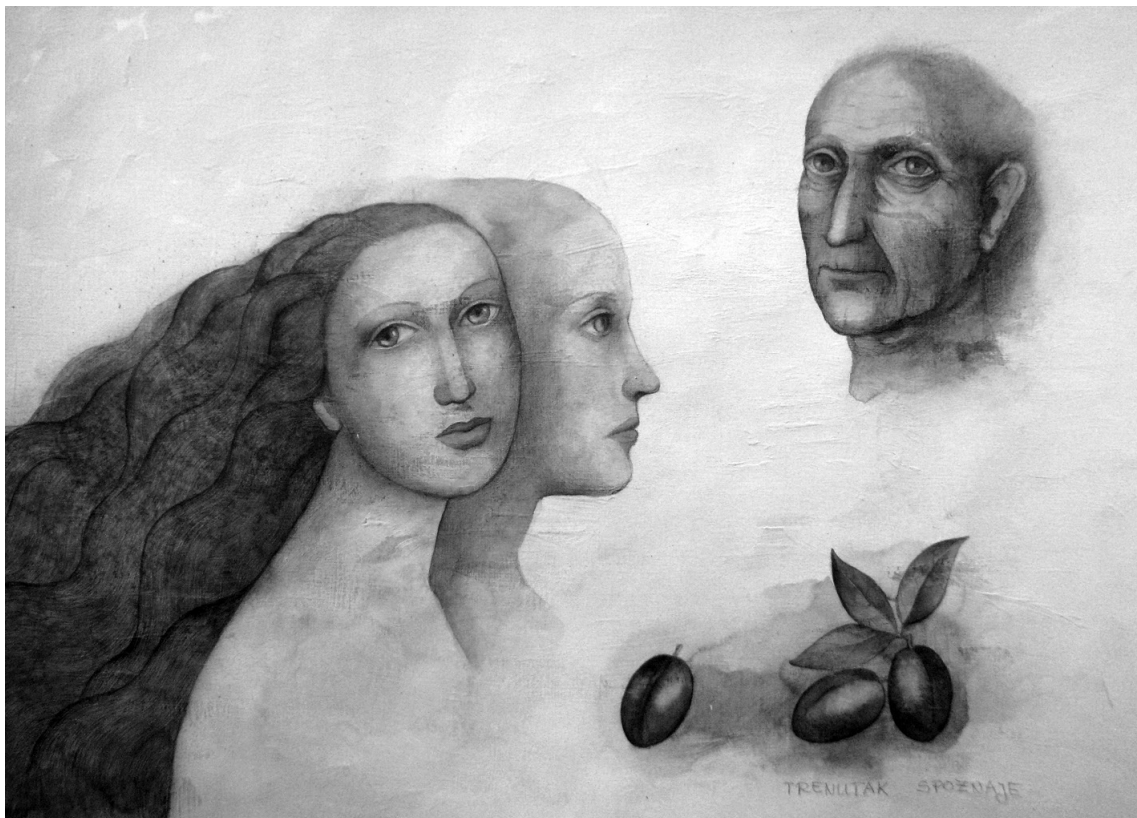
O ritualima na rezidenciji u gradu koji inače neprestano vibrira, a za njegova je boravka uškopljen epidemiološkim ograničenjima – cijela je 2020. kao de Maistreovo putovanje po svojoj sobi, „kao jedna zatuca, na, beskrajna nedjelja“, rekapitulira putujući književnik pandemijsku hibernaciju. Pogačar piše upućeno, promišljeno, raskošno, možda opuštenije ili jednostavno zrelije nego u *Slijepoj karti* (Fraktura, 2016.) i *Latinoamericani* (Sandorf, 2020.), no prepoznatljiv naboj za finom filozofičnošću, za lirskošću u proznom slogu postojan je.

„Dnevnik s pravom javnosti“, kako *Adolfove uši* autor u tekstu naziva, potfutran pokojom crno-bijelom fotografijom, otvara se, dakle, jednog berlinskog proljeća: „Bio je nježan, još uvijek oštar dan, u armaturu drveća uplitala se polako sjena kao nečujan dokaz života, a pod budućim krošnjama je bujala zemlja i njezin trijumf je bio očit: groblja su dobro rodila.“ Ako tekst počinje grobljanskim meditacijama (na jedno mu je svojedobno gledao prozor radne sobe, na drugom ispija kavu dok se neda-leko odvija skroman pogreb), okončat će se nježnom i krajnje osobnom bilješkom o obitelji s majčine strane, poetiziranom reminiscencijom na jednog vrijednog i zanimljivog čovjeka iz nekog nevinijeg doba, koji je radni vijek proveo u tiskari Slobodne Dalmacije. Povremeno se u autorove opservacije uključi Dora, njegova djevojka, kako bi dotad napisano poentirala u ludičkom, zaumnom tonu, kako bi njegova razmišljanja kratko podcrtala kakvom njihovom internom šalom ili spontanom dosjetkom.

Pogačar piše o averziji prema nedjelji, o nedjeljnim piknicima na Tempelhofu, „umirovljenom aerodromu“ i „dlakavom pupku grada“ kao pribježištu berlinskih obitelji, ali i bjelosvjetskih hipstera i umjetnika koji u taj grad-mit hrupe odasvud,

niže nadahnute digresije i svakojake asocijacije od retrospektivne izložbe Gerharda Richtera do omota ploče benda Sonic Youth, od albanskog pajzla gdje ruča talijansku hranu do mliječnog restorana koji više ne postoji. Piše i o mnogočemu u tom razdoblju pročitanom, o susretima, filmovima i glazbi, o davnom telefonskom prijateljevanju s Dašom Drndić, o Kafki i Maxu Frischu koji desetljećima prije na istom mjestu čine što i on, ispisuju naime svoje berlinske dnevnik.

Fragmentirana autobiografska proza Marka Pogačara za mene je ushit, magija neusporediva i s čim objavljenim proteklih godina i jedan od najljepših omaža gradovima, a ove bilješke o mojim prošlogodišnjim čitanjima baš takvim posvetama obiluju. Pritom je to i najdojmljiviji svezak iz divne dnevničke edicije koju uređuje književnik Semezdin Mehmedinović, dnevnika je zasad sedam, posljednja su *Pisma čitateljici* Olje Savičević Ivančević.

Edit Glavurtić: *Bilješka iz dnevnika*, kombinirana tehnika, olovka, akvarel, 50 x 64 cm, 2012.

KRONIKA DHK-a

Prosinac 2022. – siječanj 2023.

Tribina DHK-a

17. siječnja 2023. – Gost tribine bio je Stjepan Čuić, razgovaralo se o njegovim djelima, s naglaskom na knjige *Staljinova slika i druge priče* i *Orden*, o bivšoj vlasti u čijoj je nemilosti bio, o kulturi u medijima nekad i danas, o korporacijama koje su nova vrsta totalitarizma i o drugim zanimljivim temama. Tribina je održana u prostoru DHK-a, vodila ju je Lada Žigo Španić.

Tribina „Bez cenzure“

31. siječnja 2023. – Održana je polemička tribina *Pedagoška uloga knjiga za djecu i mlade nekad i danas*. Sudjelovali su Dubravka Težak, Branka Primorac i Hrvoje Kovačević. Tribina je održana u prostoru DHK-a, vodila ju je Lada Žigo Španić.

Voditeljica tribine je Lada Žigo Španić.

Upravni odbor DHK-a

21. prosinca 2022. – U prostorijama DHK-a održana je 24. sjednica Upravnog odbora. U članstvo je primljena Josipa Gogić.

23. siječnja 2023. – U prostorijama DHK-a održana je 6. sjednica Povjerenstva za primanje novih članova.

27. siječnja 2023. – U prostorijama DHK-a održana je 25. sjednica Upravnog odbora. U članstvo DHK-a primljeni su Boris Beck, Milan Bešlić, Andy Jelčić, Stanislav Marijanović i Krunoslav Mikulan.

27. siječnja 2023. – U prostorijama DHK-a održan je sastanak predsjednika DHK-a Zlatka Krilića i tajnika Marka Gregura s predsjednicima ogranaka DHK-a. Na sastanku su prisustvovali predsjednik Istarskoga ogranka Boris Domagoj Biletić, predsjednica Južnohrvatskog ogranka Anita Martinac, predsjednik Riječkoga ogranka Davor Grgurić, predsjednik Ogranaka Sisačko-moslavačke županije Siniša Matasović, predsjednik Ogranaka slavonsko-baranjsko-srijemskog Mirko Ćurić i predsjednik Podravsko-prigorskog ogranka Darko Pernjak.

Djelovanje ogranaka DHK-a

5. prosinca 2022. – U Slavonskom Brodu u organizaciji Slavonsko-ba-

ranjsko-srijemskog ogranka DHK-a i Gradske knjižnice Slavonski Brod održan je tradicionalni program *Pjesnici i glazbenici pjesniku*, posvećen Vladimiru Remu u prigodi 95. obljetnice rođenja. U glazbenom dijelu programa sudjelovali su učenici Glazbene škole Slavonski Brod Bono Peić, flauta, Ana Vojtkuf Peranović, flauta, i Nera Vidmar, glasovir, pod mentorstvom Nives Županić Tice. Izveli su skladbe Franza Dopplera i Franza Bende. U književnom djelu sudjelovali su Goran i Paula Rem, Ružica Martinović Vlahović, Antun Bartek, članovi udruge Poezija Subotom te dramski umjetnik Antun Tudić.

7. prosinca 2022. – U Arheološkom muzeju Pula u organizaciji Istarskog ogranka DHK-a održano je predavanje knjige *Fojbe: mit i stvarnost* Davora Mandića. Uz autora knjigu su predstavili Drago Kraljević, David Orlović i Boris Domagoj Biletić.

14. siječnja 2023. – U Đakovu je održana redovita izborna skupština Slavonsko-baranjsko-srijemskog ogranka DHK-a. Za predsjednika je izabran Mirko Ćurić, a za članove Upravnog odbora Goran Rem i Vlasta Markasović. Prihvaćeno je izvješće o radu Ogranka u prethodnom razdoblju te je usvojen plan rada za 2023., s naglaskom na potrebu prilagodbe novim uvjetima prijavljivanja

manifestacija i izdanja i raspodjele sredstva unutar DHK-a. Nastavit će se suradnja s hrvatskim institucijama i umjetnicima iz susjednih zemalja te poticati što više književnika i književnica, napose mladih, na uključivanje u rad DHK-a i Ogranka.

20. siječnja 2023. – U organizaciji riječkog ogranka DHK-a u Rijeci je gostovala češko-američka pjesnikinja i sveučilišna profesorica Bronislava Volková. Održala je književni susret i predavanje na Filozofskom fakultetu u Rijeci, uz zanimljiv razgovor s profesorima i studentima hrvatskog jezika i književnosti o pitanjima višejezičnog pisanja, teorije književnosti, izbjeglištva, književnog stvaranja u egzilu, pojmovima društva, države i (ne)osjećanja pripadnosti. Također, nastupila je na novom izdanju Poezije s balkona na Korzu, kao i u prostorima riječkog ogranka Češke besede. Moderator svih susreta bio je Davor Grgurić.

27. siječnja 2023. – U Koprivnici je održana redovita izborna skupština Podravsko-prigorskog ogranka DHK-a. Za predsjednika je izabran Darko Pernjak, a za članove upravnog odbora Marko Gregur, Mario Kolar, Zdravko Seleš i Petar Babić. Prihvaćeno je izvješće o radu Ogranka u prethodnom razdoblju te je usvojen plan rada za 2023. Ogranak nastavlja

sa suorganizacijom *Galovićeve jeseni* i *Dana Ivana Trnskog*, s nakladničkom djelatnošću te s organizacijom književnih tribina i drugih događanja u Koprivničko-križevačkoj županiji.

Preminuli članovi DHK-a

Ivica Jembrih preminuo je 1. prosinca 2022. u 84. godini života.

Branko Hribar preminuo je 27. prosinca 2022. u 93. godini života.

Fabijan Lovrić preminuo je 10. siječnja 2023. u 70. godini života.

Maja Kolman Maksimiljanović

Edit Glavurčić: *Bilješka iz dnevnika*, kombinirana tehnika, olovka, akvarel, 50 x 64 cm, 2012.

NOVE KNJIGE ČLANICA I ČLANOVA DHK-a

- Ivo Mijo Andrić, *H-umorne misli*, Digitalne knjige, Zagreb, 2022.
- Stanko Andrić, *Srijemska Mitrovica – bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija* (*Monasticon Slavonicum, Sirmiense et Baraniense*, sv. 3), Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2022.
- Josip Balaško, *Žetva kumove slame – Harvesting the Milky Way*, Studio Moderna, Zagreb 2022.
Potkovani aforizmi, Studio Moderna, Zagreb, 2022.
- Tamara Bakran, *Pjesnikinja – švelja*, Biakova, Zagreb, 2022.
Ja zmajica, Klub prvih pisaca, Zagreb, 2022.
- Danica Bartulović, *Djevojčica koja je voljela zvijezde*, Ilija Matić, Slavonski Brod, 2022.
- Gordana Benić, *Zemlja nulta*, Hena com, Zagreb, 2022.
- Tomislav Marijan Bilosnić, *Od jantara i od sunca*, 3000 godine Za dar, Zadar, 2022.
- Jadranko Bitenc, *Sve je to rock'n'roll*, Alfa, Zagreb, 2022.
- Božica Brkan i Boris Domagoj Biletić, *Breberika & eklektika*, Kajkavsko spravišće, Zagreb, 2022.
- Stipe Botica, *Andrija Kačić Miošić*, Privlačica, Vinkovci, 2022.
- Stipe Botica (priredio), *Andrija Kačić Miošić: Izbor iz djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022.
- Joško Božanić, *Insula Ultima: vodič po pučinskim otocima UNESCO-ova Geoparka Viški arhipelag: Palagruža, Svetac, Jabuka, Brusnik, Biševo, Komiža*, Geopark Viški arhipelag, 2022.
Uzlovi i upletke komiške ribarske tradicije, Geopark Viški arhipelag, Komiža, 2022.
- Miljenko Buljac, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1: *Hrvatsko pjesništvo od predrenesanse do zrele romantike*, vlastita naklada, Hrvace – Među-gorje, 2022.

Josip Cvenić, *Gradonačelnik u secesiji*, Ogranak matice hrvatske Osijek, 2022.

Dunja Detoni Dujmić, *Arhipelag Galešnjak*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2023.

Milan Frčko, *Haljina od tišine*, Podravsko-prigorski ogranak DHK, Koprivnica, 2022.

Stanka Gjurić, *Budnost*, Alfa, Zagreb, 2022.

Davor Grgurić, *Hiša za mrtve riči*, Ogranak DHK u Rijeci, 2022.

Ana Horvat, *Oproštajnice*, Biakova, Zagreb, 2022.

Oliver Jukić, *Mavro Bröder i njegovi kamaradi*, Centar za kreativno pisanje, Zagreb, 2022.

Vjekoslava Jurdana, *Košuta i jelen (breviarium poetica)*, Ustanova Ivan Mateić Ronjgov, Ronjgi, Viškovo, 2022

Maden Kopjar, *Vražji postolar*, Knjigohvat, Varaždin, 2022.

Petrin PIN, Naklada Ljevak, Zagreb, 2022.

Anđelka Korčulanić, *Vrijeme ne zna za milosrđe*, Hrvatsko književno društvo, Rijeka, 2022.

Emilija Kovač, Goran Gatalica Nenad Piskač, *Trofelno skupzvučje*, Naklada Bošković, Split 2022.

Stanko Krnjić, *Ostavljeni*, Društvo dubrovačkih pisaca, Dubrovnik, 2022.

Josip Laća, *Suputnici i usputnici*, Ogranak Matice hrvatske u Skradinu, Skradin, 2022.

Priče iz moje davnine, Alfa, Zagreb, 2022.

Frančeska Liebmann, *Kulturemi u romanima Ive Andrića*, Durieux, Zagreb, 2022.

Alojz Majetić, *Vrijeme u prabu*, V.B.Z, Zagreb, 2022.

Berislav Majhut, *Na Titonicu: hrvatska dječja književnost u razdoblju socijalističke Jugoslavije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2022.

Berislav Majhut i Sanja Lovrić Kralj: *Naša dječja književnost: hrvatska dječja književnost u Jugoslaviji 1945. – 1955.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2022.

Ivica Matičević (uredio), *Josip Kosor: Moj prijatelj Stefan Zweig: nepoznata pisma Josipa Kosora Stefanu Zweigu | Mein Freund Stefan Zweig: Unbe-*

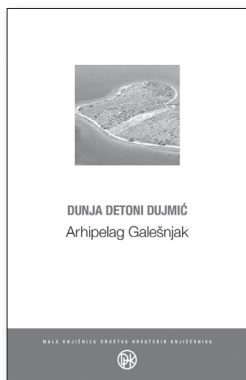
- kannte Briefe Josip Kosors an Stefan Zweig*, s njemačkoga preveli Tihomir Glowatzky i Marta Glowatzky Novosel, Matica hrvatska, Zagreb, 2022.
- Dino Milinović, *Orfelin: roman iz tamnice*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2022.
- Josip Palada, *Čuj, Ana, ponekad zapjevamo*, izabrane pjesme, priredio Kemal Mujičić Artnam, Poezija subotom, Zagreb, 2022.
- Cvijeta Pavlović, *Književnost ili prosvjetiteljstvo: komparativističke studije o književnosti i kulturi XVIII. stoljeća*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2022.
- Cvijeta Pavlović (urednica), *Doba književnosti: u povodu 75. rođendana Pavla Pavličića: zbornik radova*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022.
- Pero Pavlović, *Clase de biología y otros poemas*, prevela na španjolski jezik Željka Lovrenčić, Katelani 2000, Barcelona, 2022.
- Denis Peričić, *San o Križaniću*, Hena com, Zagreb, 2022.
Pandemonija: bijeli album, Vošicki j.d.o.o., Koprivnica, 2022.
105 rokū samoty (prijevod zbirke pjesama *105 godina samoće* na češki jezik), Altenberg, Jihlava, 2022.
- Vladimir Peter Goss, *Pučki teatar zagrebačkog prostora*, Ibis grafika, Zagreb, 2022.
- Tihana Petrac Matijević, *Šime zvani Mrak*, Sisačka udruga za promicanje alternativne i urbane kulture, Sisak, 2022.
- Sanja Pilić, *Hoću biti velik!*, ilustrirala Željka Mezić, V.B.Z., Zagreb 2022.
Maša i nova prijateljica, ilustrirao Niko Barun, Mozaik knjiga, Zagreb, 2022.
Moj mačak Glupko, ilustrirala Željka Mezić, V.B.Z., Zagreb, 2022.
Volim, volim!, ilustrirala Željka Mezić, V.B.Z., Zagreb, 2022.
- Vlatka Planina, *Hortikultura*, Naklada Bošković, Zagreb, 2022.
- Adolf Polegubić, *Banjevački stihopis*, Naklada Bošković, Split, 2022.
- Jasna Popović Poje, *Izbor poezije i proze za djecu*, vlastita naklada, Novska, 2022.
- Ladislav Prežigalo, *Poplava znoja*, Studio Moderna, Zagreb, 2022
Zaboravljeni u nizu, Studio Moderna, Zagreb, 2022.

- Branka Primorac i Davor Schunk, *Roki na dijete*, Ibis grafika, Zagreb, 2022.
- Ružica Pšihistal, *Studije o Marulićevoj Juditi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2022.
- Diana Rosandić Živković, *Moj moza(i)k 3*, Studio moderna, Zagreb, 2022.
Dvije krijesnice i ostale bajke, Studio moderna, Zagreb, 2022.
- Miljenko Stojić, *S Njim hodi*, Matica hrvatska, Čitluk – Vinkovci, 2022.
- Drago Štambuk, *Zefir*, prijevod s perzijskoga na azerbajdžanski Ilgar Elfioglu, Sherg-Gerb / East-West, Baku, 2022.
I nema više mora / Va Digar Darya Nabood, izbor i prijevod na perzijski Seyed Mohammad Haji Seyed Javadi, intervju s autorom Siavash Aghdai, Farhang, Dibaye Publication, Teheran, 2022.
- Marina Šur Puhlovski, *Virus, potres, brak*, V.B.Z., Zagreb, 2022.
- Jasminka Tihi-Stepanić, *Božićne priče*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2022.
- Stjepan Tomaš, *Sveti bunar*, Ogranak matice hrvatske Bizovac, 2022.
Smrtna hodina (prijevod zbirke priča *Smrtna ura* na češki jezik), RVNA, Usti nad Labem, 2022.
- Sonja Tomić, *Četiri mačketira*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2022.
Pastir koji je pronašao Božić, Salesiana, Zagreb, 2022.
- Borben Vladović, *Nijema ura*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2023.
- Dragica Vranjić Golub, *Jezik jezika*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2022.
- Đurđa Vukelić Rožić, *Ifkica kaj Ifkica*, vlastita naklada, Ivanić Grad, 2022.
- Nada Zidar-Bogadi, *Sretan cvrčak / Die glückliche Grille*, dvojezično izdanje, preveo na njemački Ante Mate Ivandić, Školska knjiga, Zagreb, 2022.
- Igor Zidić, *Jesmo li živi? Polemike, rasprave, govori 1968-2014*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022.
- Ivica Župan, *U službi slikarstva: Dulčićevi fragmenti Igora Rončević*, Akademija likovnih umjetnosti, Zagreb, 2022.

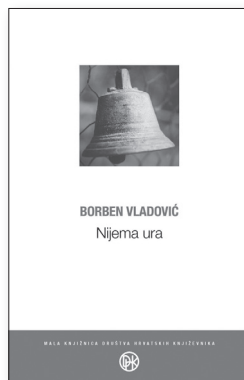
Vladimira Poljanec

Nova izdanja Društva hrvatskih književnika

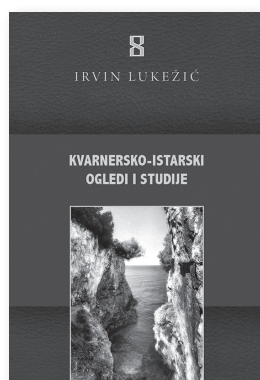
Dunja Detoni Dujmić
Arhipelag Galešnjak
DHK, Zagreb, 2023.

Borben Vladović
Nijema ura
DHK, Zagreb, 2023.

Josip Meštrović
Stari okvir za ništa
DHK, Zagreb, 2023.

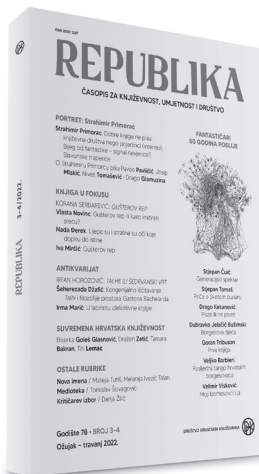
Irvin Lukežić
Kvarnersko-istarski ogledi i studije
Istarski ogranak DHK, Pula, 2022.

Davor Grgurić
Hiša za mrtve riči
Riječki ogranak DHK, Rijeka 2023.

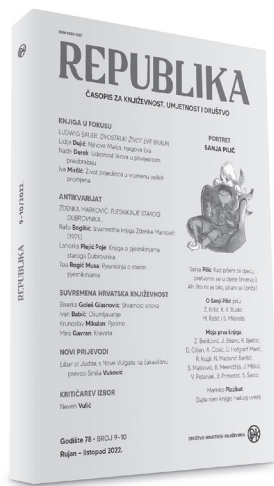
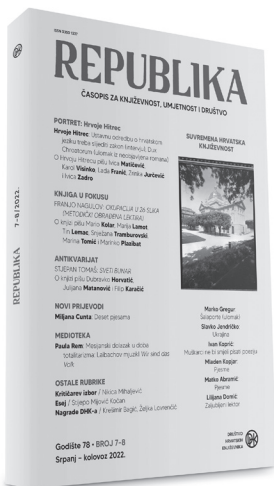
Preplatite se na **Republiku** u 2023. godini!

Pretplata uključuje **6 svezaka**. U 2023. očekuju vas **suvremena** hrvatska i prijevodna **književnost**, intervjui s istaknutim piscima u rubrici **Portret**, a analiza aktualnih djela u rubrici **Knjiga u fokusu**, podsjećanje na starije važne knjige u rubrici **Antikvarijat**, osvrti na recentnu književnost u rubrici **Kritičarev izbor** te na filmove, glazbu i ostalo u rubrici **Medioteka**, eseji o aktualnim književnim i kulturnim fenomenima i još mnogo toga.

Godišnja pretplata je 50 €, za članove DHK-a 30 €.

Godišnja pretplata izvan Hrvatske: u zemljama EU-a 100 €, izvan EU-a 120 €. Godišnja pretplata za članove DHK-a izvan Hrvatske: u zemljama EU-a 50 €, izvan EU-a 70 €. U sve cijene uključena je poštarina.

www.dhk.hr | republika@dhk.hr

●

Da, pisao sam o stvarnosti, o stvarnosti moga života, o sudbini moje zemlje i njenih ljudi, jer mislim da poezija mora biti neka vrsta refleksa zbilje naših života, ali ne ogledalo, nego prizma. Svi smo umorni od ideologije. Nama na Balkanu je politika, što bi rekao jedan poznati sarajevski sociolog, postala sudbina. U ovakvim vremenima izbjegavati blato i krv po kojima gacamo i baviti se jezičnim kalamburima, u ime „više ideje umjetnosti“, za mene je i svojevrstan kukavičluk. Jer, čemu pisanje ako ne posjeduje onu, što bi rekao Kasim Prohić, odvažnost izricanja.

– Mile Stojić: *Čemu pisanje ako ne posjeduje odvažnost izricanja*

●

S vremenom se sve to što je moj otac proživio, u čemu je očvrsnuo – i previše očvrsnuo, ako se mene pita – pretočilo u priče, u prepričavanje radnje koja bi bila prikladnija za komediju i vodvilj negoli za dramu i tragediju, samo da u njoj nije bilo toliko patnje i smrti. I straha. Uspomene je nosio u sebi i prenosio ih na nas, a ja sam ih, evo, nažalost prekasno za provjeru i dopunu, pokušao proslijediti vama. Nitko, ponajmanje ja, više ne može i nikad neće moći razlučiti što je u tim prepričanim pričama očevo, a što moje. Što istina, koju bi moglo potvrditi još nekoliko neovisnih svjedoka istih događaja, što pak njegova, a što moja fikcija.

– Boris Senker: *Listovi otrgnuti zaboravu*

●

Bez dnevne svjetlosti poznati svijet mijenja se na neobične načine.
Visoke žute trave plutaju iz mraka, svjetluca smola na rahloj kori borova.
Zagonetni brodovi šire sablasne valove, posolica prekriva tugu sive kadulje.
Neobjašnjive strepnje njišu se kao duhovi, plavičaste koprene na dugim stapkama.
Tihi glasovi u mraku najavljuju meteorske kiše, ljetne pljuskovne kometa.
Rojevi zvijezda plutaju u apstraktnim visinama i naš se planet prekriva opnom
svemirske prašine.

– Gordana Benić: *Terra magica*

